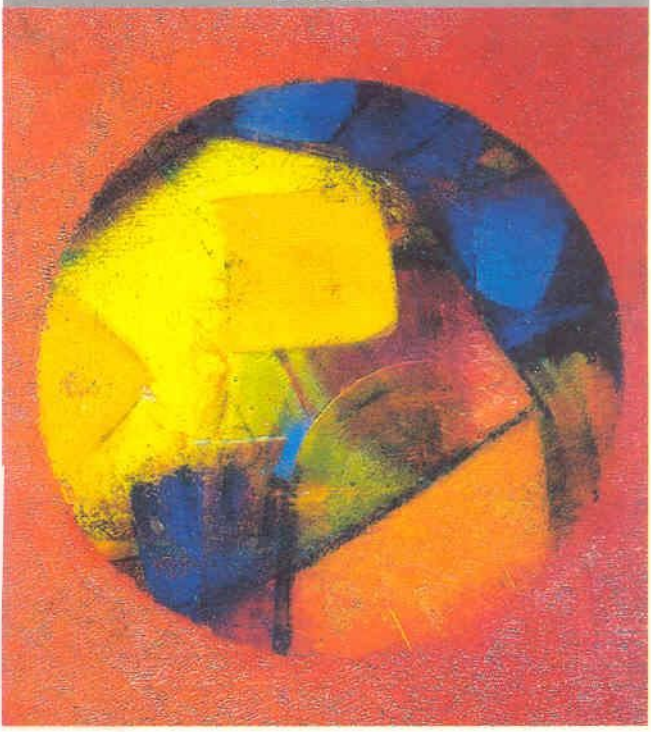
TAHSİN YÜCEL

YAPISALCILIK

CAN

DENEME

Tahsin Yücel

YAPISALCILIK

DÜŞÜNCE DİZİSİ: 51

© Tahsin Yücel, Can Sanat Yayınları, 2005

1. basım : 2005

Yayına Hazırlayan: Faruk Duman
Kapak Tasarımı: Erkal Yavi
Kapak Düzeni: Semih Özcan
Dizgi: Gelengül Çakır
Düzelti: Fulya Tükel
Montaj: Mine Sarıkaya

Kapak Baskı: Çetin Ofset
İç Baskı ve Cilt: Şefik Matbaası

ISBN 975-07-0526-2

CAN SANAT YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33
http://www.canyayinlari.com
e-posta: yayinevi@canyayinlari.com

Tahsin Yücel

YAPISALCILIK

DENEME

TAHSİN YÜCEL'İN
CAN YAYINLARI'NDAKİ
ÖTEKİ KİTAPLARI

AYKIRI ÖYKÜLER / *öyküler*
BEN VE ÖTEKİ / *öyküler*
BIYIK SÖYLENCESİ / *roman*
KOMŞULAR / *öyküler*
KUMRU İLE KUMRU / *roman*
MUTFAK ÇIKMAZI / *roman*
PEYGAMBERİN SON BEŞ GÜNÜ / *1993 Orhan Kemal Roman Ödülü*
VATANDAŞ / *roman*
YALAN / *2003 Yunus Nadi Ödülü - 2003 Ömer Asım Aksoy Ödülü*
YAZIN GENE YAZIN / *deneme*

Tahsin Yücel, 1933 yılında Elbistan'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde uzun yıllar öğretim üyeliği yaptıktan sonra, 2000 yılında emekli oldu. Çok çeşitli alanlarda ürünler vererek yazınımıza katkıda bulundu. Yazın araştırmalarına 1969'da yayınladığı *L'Imaginaire de Bernanos* ile başladı. Bunu 1973 yılında yayınlanan *Figures et Messages dans la Comédie Humaine* izledi. Ardından 1979'da *Anlatı Yerlemleri*'ni, 1982'de *Dil Devrimi ve Sonuçları* ve *Yapısalcılık*'ı yayınladı. Tahsin Yücel'in deneme ve eleştirileri de büyük yankılar uyandırdı. 1976'da *Yazın ve Yaşam*, 1982'de *Yazının Sınırları*, 1991'de *Eleştirinin Abecesi*, 1993'te *Tartışmalar*, 1995'te *Yazın, Gene Yazın*, 1997'de *Alıntılar*, 1998'de *Söylemlerin İçinden* (1999 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü) 2000'de *Salaklık üstüne deneme*, 2003'te *Yüz ve Söz*'le deneme ve eleştirilerini okurla buluşturan Yücel, roman ve öyküleriyle de edebiyatımızda kendine kalıcı bir yer edindi. Yücel, ilk romanı *Mutfak Çıkmazı*'nı 1960 yılında yayınladı. Bunu 1975'te *Vatandaş*, 1992'de *Peygamberin Son Beş Günü* (Orhan Kemal Roman Ödülü), 1995'te *Bıyık Söylencesi* ve 2002'de *Yalan* (2003 Yunus Nadi Roman Ödülü ve 2003 Ömer Asım Aksoy Roman Ödülü) izledi. Öykü kitaplarından, Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan *Haney Yaşamalı* 1955 yılında, *Düşlerin Ölümü* 1958'de (1959 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü), *Ben ve Öteki* 1983'te, *Aykırı Öyküler* 1989'da ve *Komşular* 1999'da (Dünya Kitap 1999 Yılın Kitabı Ödülü) yayınlandı. Pek çok çeviriye imza atan Tahsin Yücel'e 1984'te Azra Erhat Çeviri Yazını Üstün Hizmet Ödülü verildi. Yücel'in 1957 yılında yayınladığı *Anadolu Masalları* başlıklı bir de masal kitabı var.

Mümtaz'ın tükenmez anısına

İÇİNDEKİLER

Sunuş 11

Giriş 13

I. Dilbilim 23
1. Dilbilim devrimi 25
2. Dil ve ses 34
3. Dil ve anlam 45
4. Söylem 55
5. Sonuç yerine 64

II. Budunbilim 65
1. Doğadan ekine 67
2. Kadın iletişimi 78
3. Söylenler 84
4. Biçim ve anlam 96
5. Barbar ve uygar 103

III. Göstergebilim 107
1. Öncüller 109
2. Göstergebilim ve anlam 126
3. Göstergebilimsel dörtgen 136
4. Eyleyenler 146
5. Koşullandırım türleri 160
6. Özneler ve öznellik alanları 167

IV. Sonuç 173
1. Sınırlar 175
2. Tarih çevresinde 185
3. Çekinceler 205

Kaynakça 211

Dizin 217

SUNUŞ

Yapısalcılık yıllar önce, 1982'de yayımlanmıştı. Bu nedenle, kendisinden çok fotokopileri görünüyordu ortalıkta. Her gün, her çevrede değil elbette, arada bir ve daha çok üniversite çevrelerinde. Bu kadarı bile onu yeniden yayımlamayı düşünmem için yeterli bir neden sayılabilirdi. Ama, bunca yıldan sonra, ilk biçimiyle yeniden yayımlanması doğru olur muydu? Doğru olmazsa, yeniden gözden geçirilip güncelleştirilmesi gerekirse, güncelleştirmenin sınırı ne olmalıydı? Herhalde başka bir kitaba dönüşmemesi. Bu kitap, ilk çıkışında, o günlerin güncelliği içinde, en azından giriş ve sonuç bölümleriyle, aynı zamanda bir tartışma kitabı niteliği taşıyordu. Bugün yapısalcı düşünceyi pek tartışan yok, adını ananlar bile azaldı, ancak büyük öncü ve sürdürücüleri, Lévi-Strauss, Jakobson, Benveniste, Greimas hep gündemde. Öyleyse, bu böyledir diye, tartışmayı atıp yalnızca tanıtım ve yorumu bırakmak kitabın kimliğini değiştirmek olurdu.

Ama kimliğini güncelin gerisinde kalmak pahasına koruması da gerekmezdi. Bu nedenle, özüne hiç dokunmamakla birlikte, üç ana bölümün üçüne de yeni bilgiler ekledim. Böylece, biraz daha kapsamlı, biraz daha doyurucu, biraz daha güncel, ama ilk yönelimlerine yan çizmeyen bir kitap çıktı ortaya.

2.7.1998
T. Y.

GİRİŞ

Belirli bir yaygınlık kazanmış tüm sanat ve düşün akımlarının, gittikçe daha karmaşık, daha içinden çıkılmaz bir biçimde, bir dizi toplanma ve dağılma, yeniden toplanıp yeniden dağılma sürecinden geçtiğini biliriz. Başlangıçta birkaç genel ilke çevresinde birleşen bilim, düşün ya da sanat adamları, genel ilkelerden kaynaklanan ya da kaynaklanmak savında olan ürünler çoğaldıkça, ya bunları çok farklı biçimlerde yorumlarlar, ya da, araştırılan ya da yorumlanan konunun özgül nitelikleri ve araştıran ya da yorumlayan öznelerin bireysel yönelimleri nedeniyle, ayrıntılardaki karşıtlıkların temeldeki birlikten daha ağır bastığını düşünmeye başlarlar. Özellikle bilim alanında, temel ilkelerin ancak birer çıkış noktası oluşturduğu, özgül yöntemlerin olsa olsa bu ilkelerden yola çıkılarak ve her dalın kendi gereklerine göre, farklı biçimlerde geliştirilebileceği düşünülürse, kuram ve uygulamalarda beliren ayrılıklar da, bir zamanlar birbirlerini coşkuyla desteklemiş kişilerin bir noktadan sonra kendi yollarında yalnız ilerlemeyi yeğlemeleri de doğaldır. Öte yandan, gene dallar ya da kişiler arası farklılıklar nedeniyle, aynı temel ilkelerden doğmuş değişik yönelimler çevresinde yeni kümelenmeler olur. Bunlardan kimileri temel ilkelerin zorunlu kıldığı sınır ve kural-

lara bağlı kalırken, kimileri akımı değişik yönlere, değişik düzlemlere kaydırır. Kısacası, akım hem olumlu, hem olumsuz yönlerde, hem içeriden (sürdürenlerce), hem dışarıdan (gözlemcilerce), yeni yeni yorumlardan geçirilir durmadan.

Böylece, izler birbirine karışır, tutarlı ve bütüncül sonuçlara varmak gittikçe zorlaşır. Buna koşut olarak, yanılgıların, çarpık yorumların, bilinçli, bilinçsiz haksızlıkların oranı yükselir. Örneğin 1860 dolaylarında romantikleri yerden yere vurup Balzac'ı göklere çıkaranlar Balzac'ın öncelikle bir romantik, adını koymadan geliştirdiği 'gerçekçi' anlatımın da romantizmin temel yönelimlerinden biri olduğunu pek uslarına getirmezler, hele kendilerinin de büyük ölçüde romantik yönelimlere bağlı kaldıklarını, öncelikle birer romantik olduklarını hiç düşünmezler. Hiç kuşkusuz, bu kaçınılmaz bulanıklıkların başlıca nedenlerinden biri de kimi güçlü akımların zamanla kazandığı yaygınlık ve geçerliliktir: herkesin köse olduğu bir toplumda 'köse' sözcüğüne pek gerek kalmaması gibi, herkesçe paylaşılan ilkeler çevresinde bir birlik oluşturma çabasına girişmek gereksiz, hatta saçma görünür.

Tüm bunlar 'şimdiden epeyce uzun bir tarihi bulunan' yapısalcılık için de geçerli.

Bir kez, yapısalcılıktan fazla söz edilmiyor artık: ilkelerinin ve katkılarının, hiç değilse belirli düşün ve bilim çevrelerinde, yeterince anlaşılmış olması, hele kimi ilkelerinin üç beş bilim adamınca önerilen özgün ve kuşkulu görüşler olmaktan çıkarak çok sayıda araştırmacıyı bir araya getiren bir *ortak alan* oluşturması sonucu, yapısalcı olmayan çalışmaların ilginçliklerini yitirdikleri ölçüde, yapısalcılık da ilginç olmaktan çıkmış görünüyor. Trubetzkoy, daha

1930'larda, "Yaşadığımız çağ tüm bilim dallarının tekilciliğin yerini yapısalcılığa verme yönelimiyle niteleniyor," diyordu.[1] 1930'lardan bu yana, insan bilimlerinin birçok dalında gerçekleştirilen önemli ilerlemeler bugün bu sava daha bir geçerlilik kazandırdı. Bunun sonucu olarak, yorumlar ve tartışmalar yapısalcılığın ana ilkelerinden çok, bu ilkelerden yola çıkılarak oluşturulmuş ya da geliştirilmiş bulunan araştırma dalları: göstergebilim, dilbilim, budunbilim, vb. çevresinde, bu araştırma dallarında uygulanan değişik yöntemler üzerinde yoğunlaştı.

Ama, söylemek bile fazla, bir yöntemin, bir düşünce dizgesinin geçerliliğini ulaştığı somut sonuçlarla kanıtlayarak belirli bir yaygınlık kazanmış olması onun herkesçe aynı biçimde anlaşılmasını, her yerde aynı ölçütlerle değerlendirilmesini gerektirmez; tam tersine, kimi ilkelerin yinelendikçe yozlaştığını sık sık saptadığımız gibi, kimi kavramların da yaygınlaştıkça bulandığını deneyimlerimizle biliriz. Yapısalcılık da kurtulamamıştır bu yazgıdan: akımı yorumlamayı deneyenler arasında, kimileri çoğu kez ilk izlenimlerle yetinerek düşüncelerini değişken ve çelişkin gözlemlere dayandırdıklarından, kimileri konuya hep dışarıdan ve uzaktan bakarak ayırıcı özelliklerinden çok, çarpıcı özellikleri üzerinde durduklarından, kimileri de ayrıntılar arasında yollarını şaşırarak süremsel ve uzamsal boyutları gözden kaçırdıklarından, nice yanılgılara, nice saptırmacalara yol açmışlar, insan bilimlerinin bu önemli yönelimini nerdeyse tanınmaz bir duruma getirmişlerdir. Bunun en belirgin örneklerinden biri, önde gelen uygulayıcılarının tümü yapısalcılığı

[1] N.S. Trubetzkoy'dan anan E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale, I*, s. 95.

her şeyden önce bir bilimsel yöntem olarak tanımlarken, kimi yazarların onu bir felsefe öğretisi, hatta Jean-Paul Sartre ya da Simone de Beauvoir'ın varoluşçuluğu gibi felsefe kökenli bir sanat akımı olarak görmekte diretmiş olmalarıdır.

Oysa yapısalcılığın temel yönelimleri hiç de karmaşık değildir. Saussure'den Greimas'a değin, adına yaraşır tüm yapısalcıların yapıtlarında kolaylıkla saptayabileceğimiz bu yönelimler şöyle özetlenebilir:

1. – ele alınan nesnenin 'kendi başına ve kendi kendisi için' incelenmesi;

2. – nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir 'dizge' olarak ele alınması;

3. – söz konusu dizge içinde her zaman işlevi göz önünde bulundurma ve her olguyu bağlı olduğu dizgeye dayandırma zorunluluğunun sonucu olarak, nesnenin artsüremlilik içinde değil, eşsüremlilik içinde değerlendirilmesi;

4. – bunun sonucu olarak, köken, gelişim, etkileşim, vb. türünden artsüremsel sorunlara ancak nesnenin elden geldiğince eksiksiz bir çözümlemesi yapıldıktan sonra ve bunların da dizgesel olarak ele alınmalarını sağlayacak yöntemler geliştirilebildiği ölçüde yer verilmesi;

5. – nesnenin 'kendi başına ve kendi kendisi için' incelenmesinin sonucu olarak, 'doğaötesel' değil, 'özdekçi' bir tutum izlenmesi;

6. – bu yaklaşımın felsefel, siyasal ya da sanatsal bir öğreti değil, tutarlı bir çözümleme yöntemi olmaya yönelmesi, dolayısıyla düşüngüsel yaklaşımla fazla bir ilgisi bulunmaması.

Ama, söylediğimiz gibi, bu temel yönelimlerin olmadık kılıklara sokulduğu, olmadık saptırmacala-

ra, olmadık suçlamalara yol açtığı da bir gerçek. Üstelik, Claude Lévi-Strauss'un sık sık söz ettiği 'bulanık suda balık avlayıcılar'ın, yani 'insan bilimleri sanat yapıtlarının ardındaki biçimsel yapıları ortaya çıkardı diye biçimsel yapılardan yola çıkarak sanat yapıtları üretmeye kalkanlar'ın verimsiz çabaları gibi,[2] yapısalcılığı içtenlikle benimsemiş görünen kimi düşünürlerin geçici yanılgıları da epeyce etkili olmuştur bu konuda. Örneğin Claude Lévi-Strauss'un, bilimsel çözümlemelerini sonuçlandırdıkça, yerleşik Batı düşüncesine yönelttiği eleştiriler yapıtlarının birer felsefe ürünü olarak algılanmasına yol açarken, konuyu yakından bilmeyenlerin yapısalcılığın en büyük öncülerinden biri diye tanıdıkları Roland Barthes'ın, 1963 yılında yazdığı bir yazıda,[3] bu akımı hem düşünsel, hem sanatsal bir etkinlik gibi göstererek ressam Mondrian'ın, ezgici Pousseur'ün, romancı Butor'un yapısalcı yönteme bağlanmış araştırmacılarınkiyle aynı türden bir yaratım çabası sürdürdüklerini söylemiş olması çok insanı yanılgıya sürüklemiştir, bugün de bu yazıyı güvenilir bir kaynak olarak gören herkesi yanıltabilir. Gene aynı yazarın yapısalcı yöntem doğrultusunda gelişen ve onun tanınıp benimsenmesine büyük katkıda bulunan bir dizi çalışmadan sonra, özellikle *S/Z* adlı yapıtıyla, bu yöntemin gereklerine yan çizmeye başlaması, bu yapıtta karşımıza çıkan 'seçmeci' ve 'benözekçi' tutumunu gittikçe güçlendirerek *Roland Barthes par Roland Barthes* ya da *Fragments d'un discours amoureux*'de olduğu gibi, hep kendi 'ben'ini, kendi duyarlığını, kendi yaşamsal ve ekinsel birikimini dile getirmeye yönelmesi, bu arada

[2] Cl. Lévi-Strauss, *L'Homme nu*, s.573.
[3] R. Barthes, *Essais critiques*, s. 213, 220.

başkalarının yapıtları üzerine çok ilginç ve çok geçerli şeyler söylese bile, bunları kendi düşün ve duygu evrenini yansıtmada birer araç olarak kullanması, kısacası, nesne ile özneyi nerdeyse ayrıştırılmaz bir biçimde birbirine karıştırması, üstelik, yöntemsel titizlikten uzak olan, hatta çoğu kez onu yadsıyan tutumunun gerçek yapısalcıların sert eleştirilerini çekmesi,[4] onun bu tür yapıtlarının da birçoklarınca yapısalcı yaklaşımın önde gelen örnekleri gibi değerlendirilmesini önlememiştir. Bugün bile, örneğin göstergebilim denilince, Greimas'tan önce Barthes'ı düşünenler çoktur.

İlk bakışta yalın ve tutarlı görünen, ikinci elden, ayrışık ve yetersiz kaynaklardan beslenenlerin bu tür yanılgılara düşmeleri çok doğal, hatta kaçınılmaz bir şey: çevremiz bunun örnekleriyle dolu. Ama daha nice konular gibi bu konunun çarpıtılmasında da kimi yazarların nedense bir türlü kendilerini kurtaramadıkları yandaşlık duygusu, bilgi yetersizliği, yöntem tutarsızlığı, düşünce bağnazlığı gibi özelliklerin büyük payı var. Örneğin Jeanne Martinet, göstergebilim üzerine yazdığı iki yüz elli sayfalık bir kitapta,[5] bu bilim dalını en ileri, en doyurucu noktasına götürmüş olan Greimas'ın adını hiç anmamak gibi güç bir işin üstesinden gelir; J.M. Auzias, yapısalcılık olgusunun bütüncül bir bileşimini sunma savında olan yapıtında, yapısalcı olmadıklarını kendileri söyleyen Althusser ve Foucault üzerinde uzun uzun dururken, yapısalcılığın en yüksek dorukların-dan biri olan Hjelmslev'in sözünü bile etmez;[6] Piaget de, *Le Structuralisme* (Yapısalcılık) adlı kitabın-

[4] Örneğin J.-Cl. Coquet'nin *Sémiotique littéraire* adlı yapıtındaki yazısı: 'Sémiotique et linguistique'.
[5] Bkz. J. Martinet, *Clefs pour la sémiologie.*
[6] Bkz. M. Auzias, *Clefs pour pour le structuralisme.*

da, konuyu durmamacasına kendi özgül alanlarının dışına çekme eğilimini bir türlü yenemez.[7] Tüm bunlara yapısalcı düşüncede öğrenip ezberlediklerinin, uyduluğunu benimsedikleri kişiler böyle diyor diye doğru belledıklerinin bir yinelenimini arayıp da bulamayanların değişik gözlem ve eleştirilerini de katarsak, bu konuda kısa sürede tutarlı ve bütüncül bir görüş edinmek isteyenlerin ne büyük güçlüklerle karşılaşabileceklerini kestirmemiz hiç de zor olmaz.

Hiç kuşkusuz, her konuda olduğu gibi yapısalcılık konusunda da izlenilebilecek yolların en kestirmesi Rabelais'nin öğüdüne uymak, yani doğrudan doğruya ana 'metinler'e başvurmak, Saussure'ü, Hjelmslev'i, Benveniste'i, Jakobson'u, Lévi-Strauss'u, Greimas'ı okumak. Ne var ki, böyle bir çabanın içerdiği süre bir yana, adını andığımız bu altı yazarı okuyabilmek için belirli bir ön hazırlık gerekir. Ön hazırlıksa, kimi zaman ne denli yetersiz, ne denli yanıltıcı olabileceklerini vurgulamaya çalıştığımız yazı ve kitaplara, ikinci elden yapıtlara başvurmayı zorunlu kılar çoğu kez.

Yapısalcı yaklaşımı gereğince tanımanın olanaksız olduğunu mu söylemek istiyoruz? Hayır, daha birçok alanlar, daha birçok yöntemler için de geçerli olan bir güçlüğün altını çiziyoruz yalnızca. Yapısalcı yaklaşımı tanıtmayı, yorumlayıp tartışmayı amaçlayan tüm çalışmaların eksik, kusurlu ve yanlı olmadıklarını, içlerinde her şeyi yeterince açık, yeterince tutarlı bir biçimde aydınlatan yapıtların da bulunduğunu söylemek bile gerekmez. Ama herhangi bir konuya yeni el atanlar için tüm tanıtıcı çalışmaların üç aşağı beş yukarı eş değerde olduğunu,

[7] Bkz. J. Piaget, *Le Structuralisme*.

bunlar arasında doğru sonuçlara ulaşabilmenin en azından uzun ve özenli karşılaştırmalara girişmeyi zorunlu kıldığını unutmamak gerekir.[8] Okumuşun ortamının tüm bilgilerini avcunda toplayabildiği dönemler gerçekten yaşandı mı, bilmiyoruz; yaşandıysa da artık çok gerilerde kaldıkları kesin: günümüzde, uzmanlık alanları gittikçe daralıp karmaşıklaşıyor, ama hem daha fazlasını öğrenme tutkumuz hep sürüyor, hem de herhangi bir uzmanlığın deneyimleri başka deneyimleri daha kolay kavramamızı, düşünle düşüngüyü, tutarlıyla tutarsızı, doğru ile yanlışı daha kolay ayırmamızı sağlıyor. Ne olursa olsun, gerçeğe doğru değişik yollardan, değişik yapıtlar arasından ilerlemek gerekiyor, tek yoldan, tek yapıttan değil.

Bu küçük kitap da yapısalcı düşünceyi tanıtmayı amaçlayan irili ufaklı, yanlışlı doğrulu bunca çalışma arasında bir çalışma: ne kusurdan arınmış olmak, ne de son sözü söylemek savında. Temel tutumu oldukça yalın: her türlü akım konusunda sık sık yapıldığı gibi, 'Bir değil, birçok yapısalcılıklar vardır' türünden, beylik ve bulanık bir sonuca varmak, böylece yeryüzünde hiçbir şeyin yeni ve tek olmadığını kanıtladığını sanıp uykucu düşünce yatağına yeniden dönmek üzere, konuyu süremsel ve uzamsal yerlemlerinin dışına taşırarak ta eski Yunan'dan başlatmak değil, 'güncelin tarihi'ni sunmak, yani yapıtlardan çok kişilere, düşüncelerden çok olaylara ağırlık vererek belirli bir ortamı yansıtmak da değil,

[8] Bizim okurumuzun elinde yapısalcılık konusunda yeterince kaynak bulunmadığına göre, burada genel düzlemde konuştuğumuz ortada. Ancak bu kargaşanın bizim düşün yaşamımızda da uzantıları bulunduğunu biliyoruz. Kimi yazarlarımızın yapısalcılığı hiç mi hiç anlamamış kimi Batılı yazarların (Batılı olmalarını bir yetke güvencesi gibi değerlendirerek) yanlış yargılarını aktarmakla yetindiklerini de biliyoruz. Bu yanıltıcı görüşlerin başlıcalarını yapısalcı yöntemi yeterince inceledikten sonra, sonuç bölümünde tartışacağız.

günümüzün düşün ve bilim yaşamında etkinliğini birçok olumlu sonuçla ortaya koymuş bir çözümleme yöntemini öncelikle belli başlı kuramcı ve uygulayıcılarının *kendi* yapıtlarına dayanarak açıklamaya çalışmak. Bu nedenle, yani şu ya da bu biçimde, şu ya da bu anlamda 'yapı' sözcüğünü kullanan her yazarı, her araştırmacıyı, hatta her sanatçıyı yapısalcı saymak şöyle dursun, ünlü yapısalcılar arasında, belirli ölçütlere göre yapılmış bir seçim sonucunda oluşturulduğu için, bu kitabın kimi benzerlerinden çok daha sınırlı kaldığı söylenebilir.

Ama, hemen belirtelim, *istenmiş* bir sınırlılık bu. Gerek yapısalcılığın tarihsel gelişimi, gerekse değişik çevrelerde, değişik araştırma alanlarında gösterdiği farklılıklar bir ölçüde göz önünde bulundurulmakla birlikte, kitabın üç ana bölümü söz konusu yöntemin en etkin biçimde uygulandığı üç bilim dalına: dilbilime, budunbilime, göstergebilime ayrılmış, bu dalların sınırları içinde bile, açıklamaların belirli örnekler üzerinde yoğunlaştırılmasına özen gösterilmiştir. Amaç hiçbir yere götürmeyen birtakım genel bilgiler sıralamak değil de bir çözümleme yönteminin eklemlenimlerini yansıtmak, olanaklar ölçüsünde açıklamak olunca, çoklarımızın alışkanlıklarına ters düşse bile, böyle bir tutumu fazla yadırgamamak gerekir. Üstelik, uzmanlık alanlarının alabildiğine daraldığı günümüzde, bir yazardan daha fazlasını da beklememek gerekir.

Her şeyi okuyup öğrenmek kararıyla British Museum'un kitaplığına giren bir adamın, buradaki kitapları gördükten sonra, "Bunların hepsini okumaya yaşamım yetmez, öyleyse kendime göre bir seçme yapmalıyım," dediği, böylece, daha işe girişmeden önce, bir sınırın varlığını kesinlediği anlatı-

lır. Yalnız okumalarımız değil, büyük ölçüde okumalarımızın sonucu olan bilgilerimiz de sınırlıdır. Bu kitabı da, bilinçle konulmuş sınırlardan fazla olarak, yazarının okumaları, anlama ve yorumlama çabaları ve yetileri sınırlamakta. Hiç kuşkusuz, özellikle ülkemizde, hiçbir sınır tanımayanlar yok değil: dünyanın tüm doğrularını bir çırpıda kovuklarından çıkarıp gözler önüne serenlerle sık sık karşılaşıyoruz. Üstelik, böylesine olağandışı bir işin üstesinden gelebilmeleri için, ikinci, üçüncü, dördüncü elden birkaç yazı, kulaktan dolma birkaç savsöz yetiyor. Yapısalcılığı da böyle çürütüyorlar. İşin ilginç yanı, günümüzde insan bilimlerini baştan sona yenilemeye yönelen, bir yandan yeni bilim dalları geliştirirken, bir yandan da, tarihten ekonomiye değin, tüm insan bilimlerinin önünde yepyeni çevrenler açan bir yöntemin çürüklüğünü kanıtlayabilmeleri için, onun eklemlenimlerini izlemekte zorlanmaları, uygulamalarını anlayamamaları ya da onda ezberledikleri kalıpların yeni bir yinelenimini bulamamaları yetiyor: yetersizliklerini üstünlük olarak algılıyor, bakkal hesabında yeri yok diye dört işlemin dışında kalan her türlü matematik işlemine karşı çıkıyorlar. Ama başkaları da var.

Yapısalcılık öncelikle onlara seslenir, çünkü bir kendi kendini dinleme, kendi kendisiyle coşma alışkısı değil, öncelikle 'başkası'nı anlama, 'başkası'nı anlamanın nesnel koşullarını oluşturma çabasıdır.

I

DİLBİLİM

1. DİLBİLİM DEVRİMİ

Bir düşünce akımının kaynaklarını tüm yerlemleriyle saptamak, hele bu saptamanın doğruluğu üzerinde herkesin birleşmesini sağlamak olanaksız olmasa da zor iştir. Her düşüncenin, her yöntemin bir 'daha önce'si vardır. İstenirse, bu 'daha önce'ler alabildiğine çoğaltılabilir, her akımın çevreni daha eski dönemlere doğru genişletilebilir. Bunun için birtakım benzerliklerden yararlanmak yeter. Belirli bir akımın özgünlüğü konusunda kuşkular uyandırarak başarısına gölge düşürmek isteyenler sık sık başvururlar bu yola. Örneğin varoluşçuluğun soyağacının köklerinin ta Sokrates'e dek uzatıldığını biliriz. Aynı şey yapısalcılık için de geçerli: kimileri nerdeyse eskil çağlara dek giderek "Bir değil, birçok yapısalcılıklar var," deyip çıkıyorlar işin içinden, kimileri de, kendi eğilimlerine göre, genellikle bilinenlerin dışında, yeni öncüler gösteriyorlar. Örneğin Claude Lévi-Strauss'a bakılırsa, Amerikalı budunbilimci Franz Boas'ı 'yapısalcı düşüncenin başlıca ustalarından biri' olarak nitelemek gerekir;[1] kimilerine göre, Amerikalı dilbilimci Louis Bloomfield yapısalcılığın en önemli öncüleri arasında yer alır; kimilerine göre de *Les deux cent mille situa-*

[1] Cl. Lévi-Strauss, *Antropologie structurale I*, s. 308.

tions dramatiques adlı yapıtın yazarı Etienne Souriau bu akıma önemli katkılarda bulunmuş bir ustadır. Hiç kuşkusuz, bunlara daha başka adlar da eklenebilir, öncü niteliklerini doğrulayacak gerekçeler de bulunabilir. Ne var ki bu tür çabalar çok da uzaklara götürmez bizi. Çünkü, ayrıntıları bir yana bırakıp işin özüne yöneldiğimiz zaman, bir tek ana kaynak kalır önümüzde: *Genel dilbilim dersleri*, Ferdinand de Saussure'ün insan bilimlerinde çağ değiştiren yapıtı.

Genel dilbilim dersleri de, *Genel dilbilim dersleri*'nin yazarı İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure de (1857-1913) çağımızın bilim ve düşünce tarihinde oldukça şaşırtıcı bir yazgıyla belirir. Saussure, dilbilim alanında yeteneğini daha yirmi bir yaşında, *Mémoire sur le système primitif des voyelles indo-européennes* (Hint-Avrupa dilleri seslilerinin ilk dizgesi üzerine çalışma, 1878) adlı çalışmasıyla kanıtlamış olmasına karşın, *De l'emploi du génitif absolu en sanscrit* (Sanskritçede saltık tamlayan kullanımı, 1880) konulu doktora çalışmasıyla dar kapsamlı birkaç bildiri ve inceleme dışında hiçbir şey yayımlamaz. Uzmanlara bakılırsa, bunun başlıca nedeni yaşadığı dönemin belli başlı dilbilimsel yönelimlerini temelinden yetersiz bulmasıdır. Bu dönemde, dilbilimciler tarihsel araştırmalara, karşılaştırmalı dilbilime, kökenbilime ağırlık vermekte, bunu yaparken de dil dediğimiz olgunun kendisinden önce, tekil olgular üzerinde durmayı doğal bulmaktadırlar. Ne var ki, yararları ne olursa olsun, bu türlü çalışmalar 'kuramsal kaygılara yer bırakmaz': dil olgusuna 'nesnel bir gerçekmiş gibi', doğrudan ulaşılabileceği, onun 'kendi başına var olan, yalın ve tümüyle kavranılabilecek bir nesne' gibi ele alınabileceği

varsayılır. Dili kimilerinin 'canlı bir varlık', kimilerinin 'insan imgeleminin özgür ve sürekli bir yaratımı' olarak görmeleri bundandır.[2] Saussure bu sanıları yüzeysel ve tutarsız bulur, dil konusunda herhangi bir araştırmaya girişebilmek için, önce onun ne olduğunu anlamak ve bunu sağlayacak temel kavramları belirlemek gerektiğine inanır. Hep bu konu üzerinde yoğunlaştırır düşüncesini. Biraz mutsuz yaşamı, biraz da arayışlarını dilediği kesinliğe ulaştıramamış olma kuşkusu vardığı sonuçları yazıya dökmesini önler. Ama 1907-1911 yılları arasında, Cenevre Üniversitesi'nde yaptığı dilbilim derslerini geniş ölçüde bu arayışlar temellendirir.

Saussure'ün çağımızın en büyük ve en özgün düşünürlerinden biri olarak değerlendirilmesini sağlayacak olan ünlü yapıt işte bu derslerde öğrencilerinin tuttuğu notlara dayanılarak, ölümünden sonra oluşturulan, yani doğrudan doğruya kendisinin yazmadığı bir yapıttır: *Genel dilbilim dersleri* (1916). Savaş ortasında yayımlanmış olması başlangıçta büyük bir ilgi uyandırmasını önlemiş olsa bile, *Genel dilbilim dersleri* bilimsel bir yapıt için bir örneği daha gösterilemeyecek bir etkenlik kazamr yavaş yavaş, yalnızca dilbilimsel araştırmalar için değil, insan bilimlerinin birçok dalı için de vazgeçilmez bir kaynak-yapıt durumuna gelir. Berke Vardar'ın dediği gibi, '1930'lardan çok yakın bir geçmişe değin Batı'da yayımlanan pek az dilbilim yapıtında bu kitaptan söz edilmez; 1950'lerden sonra dilbilim kökenli kavram, ilke ve yöntemlerden yararlanan çok az budunbilim, ruhbilim, yazınsal eleştiri, göstergebilim, vb. çalışmasında bu yapıt anılmaz'.[3]

[2] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale I*, s. 38, 39.
[3] B. Vardar, 'Sunuş' (F. de Saussure, *Genel dilbilim dersleri I*).

Bu yapıtta, Saussure'ün ilk çabası ele aldığı konuyu sınırlamak, böylece, daha tanımlanmamış bir nesne üzerinde felsefeye girişmek ya da onun tarihsel gelişimini incelemek yerine, içkin gerçeğini kavramaya yönelmek, onu 'kendisi olmayan' şeylerden ayırmak olur. "Tümüyle ele alındığında, dilyetisinin pek çok biçime büründüğü, karmaşık bir olgular bütünü olduğu görülür. Dilyetisi birçok alana açılır: hem fiziksel, fizyolojik ve anlıksal niteliklidir, hem de bireysel ve toplumsal özelliklidir. İnsana ilişkin olguları kapsayan hiçbir bütüne yerleştiremeyiz onu. Çünkü dilyetisinin birliğini nasıl ortaya çıkaracağımızı bilemeyiz," der Saussure;[4] sonra, düşünme yönteminin temelini oluşturan birtakım karşıtlaştırmalar yoluyla, dilyetisi dediği şeyin, yani dil aracıyla bildirişim sağlama özelliğinin değişik yanlarını birbirinden ayırmaya, böylece dilin tutarlı bir tanımına ulaşmaya çalışır.

Ele aldığı karşıtlıkların başında da dilyetisinin bireysel gerçekleşimi olan *söz* ile toplumsal yanını oluşturan *dil* arasındaki karşıtlık gelir. Söz bireysel bir istem ve anlık bir edimdir, dilse, 'dilyetisinin birey dışında kalan, toplumsal bölümüdür', 'varlığını yalnızca toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye borçludur'. Bu nedenle, birey onu yaratamaz da, değiştiremez de.[5] Dil ile sözü birbirinden ayırmak bir yandan 'toplumsal olguyu bireysel olgudan', bir yandan da 'önemli olguyu önemsiz, belli bir oranda rastlantısal nitelik taşıyan olgulardan ayırmak demektir'.[6] Böylece, dil kendi başına ele alınıp incelenebilecek bir 'nesne' durumuna gelir.

[4] F. de Saussure, *Genel dilbilim dersleri I*, s. 31.
[5] *A.y.*, s. 35.
[6] *A.y.*, s. 34.

Saussure'ün dil olgusuna yaklaşımının temelini günümüzde yerini *yapı* kavramına bırakmış olan *dizge* kavramı oluşturur. Dizge doğrudan doğruya kavranabilen, elle tutulur bir nesne, bir *töz* değil, bir *biçim*dir her şeyden önce. Bu da bir inceleme nesnesi olarak dilin ayırıcı özelliklerinden birini oluşturur. Doğa bilimleri ele alacakları nesneleri önlerinde hazır bulurlar, ama dili, dilyetisini kavramak isteyen bilim adamının önünde böyle bir nesne yoktur; elle tutulur bir nesne olarak değil, öğeleri arasındaki farklılıklar ve/ya da karşıtlıklar aracılığıyla kavrayabilir onu. Bu gözlemi Saussure'ün ünlü benzetmelerinden biriyle örneklendirmek gerekirse, her gece saat 23'te Cenevre'den kalkan Cenevre-Paris ekspresinin vagonları da, görevlileri de sık sık, hatta her gün değişebilir; bu nedenle, 'Cenevre-Paris ekspresi' derken, hep aynı tren değildir söz ettiğimiz; gerçekte, her yıl saat 23'te Cenevre garından kalkan 365 treni tek bir gerçeğin karşılığı sayarak böyle konuşuruz; bu gerçeği somut bir tren değil, demiryolu ulaşımında söz konusu 365 trenin tümü için geçerli olan bir durum belirler; aynı gün ulaşıma katılan tüm öteki trenlerle kurduğu uzamsal ve süremsel bağıntılardan doğan bir gerçektir. Dil konusunda da böyle: her öğe bir dizgeye bağlanır, her öğe bir dizgeyi varsayar. Bu nedenle, Saussure dilsel birimi bir *değer*, dili de öğeleri kendi başlarına bir gerçeklik taşımayan, ancak başka öğelerle kurdukları bağıntılar içinde kavranılabilen bir *göstergeler dizgesi* olarak tanımlar. Örneğin 'sözcükte önemli olan sesin kendisi değildir, sözcüğü bütün öbür sözcüklerden ayırt etmemizi sağlayan ses ayrılıklarıdır'.[7]

Dili kullananların ayırdedebildikleri ayırıcı özel-

[7] *A.y.*, s. 110.

likler biçiminde tanımlanan *göstergeler* de kendi başlarına ele alınabilecek veriler değil, çift yönlü değerlerdir: *gösteren* ile *gösterilen*. Örneğin dilimizdeki 'ağaç' sözcüğünü bir dilsel gösterge olarak ele alırsak, bu göstergede 'ağaç' sesi gösteren, 'ağaç' kavramı da gösterilen olarak tanımlanır. Anlam gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntıdan doğar. Önemle belirtilmesi gereken bir başka gerçek de göstergelerin *nedensiz*, başka bir deyişle, *saymaca* olmalarıdır. Örneğin 'ağaç' kavramı her dilde başka seslerle, başka sözcüklerle belirtilebildiğine göre, dilsel göstergelerin (dolayısıyla sözcüklerin) mantıksal bir temele dayandığı söylenemez; olsa olsa, 'ağaçlık' sözcüğünün 'ağaç' sözcüğüyle kurduğu bağıntıda görülen türden, ikincil bir nedenlilikten söz edilebilir.

Öte yandan, dil olgularının işleyişini irdelediğimiz zaman, gözümüze çarpan ilk şey 'konuşan kişi açısından bunların zaman içindeki ardışıklığının söz konusu olmamasıdır. Çünkü konuşan kişi bir durum karşısındadır'.[8] Dilbilimci için uyarıcı bir durumdur bu: o da *artsüremliliği* unutarak bu durumu göz önüne almalı, en azından bu evrede, onu yaratmış, onu koşullandırmış olan veriler üzerinde oyalanmamalıdır. "Konuşan bireylerin bilincine ancak geçmişi yok sayarak girebilir. Tarihi işe karıştırmak dilbilimciyi olsa olsa yanlış yargılara sürükler. Aynı anda Juraların birçok doruğundan birden bir Alp dağları görüntüsü çizmeye kalkışmak saçmalıktır. Böyle bir görüntünün bir tek noktadan belirlenmesi gerekir. Dil için de durum aynı: ancak belli bir durumu göz önünde bulundurarak dili betimleyebilir, kurallarını saptayabiliriz".[9]

[8] *A.y.*, s. 75.
[9] *A.y.*, s. 75.

Denilebilir ki hem önemli bir çıkış noktası, hem de belirleyici bir sonuçtur bu: Saussure dilbilimsel araştırmalara yepyeni bir yön veren devrimsel saptamalarını bu yaklaşımla: dilsel olguları *eşsüremlilik* içinde irdeleyerek yapmış, tarihsel gelişimin de bu tutumu doğruladığını ortaya koymuştur.

Öyleyse, dil 'öğelerinin bir anlık durumu dışında hiçbir şeyin belirlemediği, katışıksız bir değerler dizgesi' olarak tanımlandığına göre,[10] onu tutarlı bir biçimde kavramak istiyorsak, ister istemez evriminin belirli bir evresinde, eşsüremlilik ekseni üzerinde ele almamız gerekir; dili artsüremlilik ekseni üzerinde ele almak dizgeyi gözden kaçırmamıza yol açar. Üstelik, 'unutmamak gerekir ki artsüremlilik boyutu eşsüremliliklerin üst üste gelmesinden başka bir şey değildir'.[11] Saussure'ün sık sık yararlandığı satranç benzetmesi burada da geçerlidir: işlevleri değişmediği sürece, satranç taşlarının değişmesi, şu ya da bu biçimde, şu ya da bu nesneden yapılmış olmaları oyun düzeninde bir değişikliğe yol açmadığı gibi, dildeki artsüremli değişimler de dilsel dizgeyi değiştirmez, işlevler ve bağıntılar aynı kaldığı sürece, hep aynı dizge söz konusudur. Hiç kuşkusuz, değişimler de incelenebilir, incelenmeleri gerekir, ama bu tür incelemeler doğrudan doğruya dilin kendisine yönelen incelemeler değildir her zaman, çünkü bir dilin 'belli bir anda' sunduğu dizge bu dilin tarihiyle özdeş değildir. Öyleyse, 'dilin kendi başına ve kendi kendisi için' incelenmesi eşsüremsel yaklaşımı zorunlu kılar.

Ne olursa olsun, Saussure dizge/öğe, dil/söz, ses/anlam, özdeşlik/karşıtlık, eşsüremlilik/artsüremlilik,

[10] *A.y.*, s. 75.
[11] B. Vardar, *Une Introduction à la phonologie*, s. 12.

vb. gibi karşıtlıkları değerlendirerek dile ilişkin bilgilerimizi de, dilsel olgulara bakış açımızı da baştan sona yeniler, araştırmalarımızı daha da ileriye götürmemizi sağlayacak bir yöntemin temellerini atar. Bu arada, önemli bir öngörümde bulunur: bir gün, ister istemez, dilbilimi de kapsamı içine alarak *'göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek'*, bir yandan dil olgusunu aydınlatırken, bir yandan da 'kutsal törenlerin, görenek ya da törelerin, vb. gösterge olarak incelenmesiyle' bu olguları yeni bir kimlikle ortaya çıkaracak olan yeni bir bilim doğacağını söyler. Adını da koyar bu bilimin: *göstergebilim*. Zaman Saussure'ün bu sezgisini doğru çıkarır: öngördüğü göstergebilim, oldukça uzun bir bekleme döneminden sonra, insan bilimleri arasında her geçen gün biraz daha önemli bir yer tutmaya başlar, yöntemini ve ilkelerini de büyük ölçüde *Genel dilbilim dersleri*'ne borçlu olduğumuz kazanımlarla temellendirir.

Bu ilginç örneğin de gösterdiği gibi, Saussure'ün bugün dilbilimsel konulara az çok yakınlığı bulunan herkesçe paylaşılan görüşleri bir yandan geleneksel dil araştırmalarının daha sağlam temellere oturtulmasını ve birçok dil olgusunun daha tutarlı, daha bütüncül bir biçimde açıklanmasını sağlarken, bir yandan da yeni yeni buluşların kaynağı olur. *Genel dilbilim dersleri*'nin daha yeni tanınmaya başladığı sıralarda, davranışçı ruhbilimden yola çıkılarak oluşturulan ve daha sonra Z.S. Harris'in çabasıyla *dağılımcılık* adı altında geliştirilen genel dilbilim kuramı bir yana bırakılacak olursa, şu ya da bu biçimde Saussure'den kaynaklanmayan çağdaş dilbilim kuramı yok gibidir. 1926 ekiminde, yani *Genel dilbilim dersleri*'nin yayımlanışından on yıl son-

ra, Prag'da kurulan ve dilbilim alanında birçok gelişmeye öncülük eden Prag Dilbilim Çevresi de doğrudan doğruya Saussure'den esinlenir.

2. DİL VE SES

Geleneksel dilbilim araştırmalarının yetersizliğini kavramış genç bilim adamlarından oluşan bir topluluktur Prag Dilbilim Çevresi. Topluluğun üyeleri, V. Mathesius, B. Havranek, B. Trnka, J. Vachek, vb., belirli sürelerle Prag'da bir araya gelerek dilbilimin genel sorunları konusunda vardıkları sonuçları açıklar, tartışmalar yaparlar. Daha sonra, değişik Avrupa ülkelerinin önde gelen birtakım dilbilimcileri, bu arada, Lucien Tesnière, Emile Benveniste, André Martinet gibi ileride büyük ün kazanacak olan kimi genç Fransız dilbilimcileri de katılır bu toplantılara. Etkinliğini İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürecek olan topluluğun görüşleri özellikle 1929 yılında başlayan yayınlarında belirlenir. Prag Dilbilim Çevresi'ne sonradan katılan üç Rus göçmenin: N.S. Trubetzkoy, R. Jakobson ve S. Karcevkij'in bu etkinliklere büyük katkıları olur. Trubetzkoy *sesbilimi* kurup geliştirenlerin başında yer alır. Jakobson Çevre'yle Rusya'da yazın ve dil araştırmalarına yeni bir soluk getirmiş olan *biçimcilik* akımı arasında bir köprü kurar.

Prag Dilbilim Çevresi'nin üyeleri de Saussure gibi dilin bir bildirişim dizgesi olduğu görüşünden yola çıkarak 'dilbilimcinin her zaman *işlevi* göz önüne alması ve her olguyu yer aldığı dizgeye bağlaması' gerektiğini, 'bir öğenin işlevi ancak bu düzlemde

kavranabileceği' için de 'eşsüremsel çözümlemenin zorunlu olduğunu' savunurlar.[12] Ama, onlara göre, eşsüremsel ve artsüremsel yaklaşımların bağdaştırılması olanaksız bir şey değildir. Ne var ki tekil olguların tarihini araştırmak gibi kısır ve temelsiz bir tutumdan sıyrılmak ve dillerin geçirdiği değişimleri hep dizgeyi göz önüne alarak incelemek gerekir, çünkü bu değişimler de ister istemez dil dizgesiyle bağıntılıdır. Daha sonra gerçekleştirilen kimi çalışmalar bu savı hem örneklendirir, hem de doğrular: örneğin André Martinet'nin *Economie des changements phonétiques: traité de phonologie diachronique* (Sesbilgisel değişimlerin düzeni: artsüremsel sesbilim incelemesi) adlı yapıtı bir artsüremli sesbilim incelemesidir: *devimsel eşsürem* kavramını getirir, sesbilim dizgesinin belli bir evresindeki durumdan kaynaklanan *iç nedensellikle* tarihsel koşullardan kaynaklanan *dış nedensellik* arasındaki ayrımı belirleyerek artsüremsel yaklaşıma yetkinlik ve tutarlılık getirir.

Prag Dilbilim Çevresi'nin dilbilime en büyük katkısı, Saussure'ün bile olanaksız bulduğu bir işin üstesinden gelerek, sözsel, yani bireysel sesleri incelemekten öteye geçmeyen *sesbilgisini* aşmış ve dilsel sesleri inceleyen *sesbilimi* kurmuş olmasıdır. Saussure sesbirimi 'söz düzleminde saptanan bir kendilik' olarak görmekte,[13] bu nedenle de dilin seslerinin incelenmesini gerçek anlamda bir dilbilimsel araştırma saymamakta, dilbilimsel araştırmaya girişilmeden önce yapılması gereken bir çalışma olarak nitelemekteydi. Oysa Prag Dilbilim Çevresi' nin üyeleri, seslerin ve bu sesleri çıkarmak için ya-

[12] *A.y.*, s. 12.
[13] B. Vardar, 'Çevirenin notu' (F. de Saussure, *A.g.y. II*, s. 98)

pılan devinimlerin önemini yadsımamakla birlikte, bunların doğrudan doğruya dilbilim alanına girmediği görüşündedirler. Onlara göre, deneysel sesbilgisi aygıtlarla saptanan sesleri geçerli sayar; aygıtlarsa, ne denli duyarlı olurlarsa olsunlar, hiçbir zaman birbirine özdeş olmayan tekil sesler sağlar bize, bu tekil sesler üzerine bir bilim kurulamaz. Buna karşılık, dildeki sesler dizge içinde ayırıcı bir işlev gerçekleştirdikleri oranda dilbilimin kapsamına girerler ve bu düzlemde iki bireysel göstereni birbirinin karşıtı durumuna getirmezler. Bu görüşten yola çıkılarak birbiriyle tümden özdeşleşmeyen 'iki sesin aynı sesbilimsel birimin sesbilgisel gerçekleşimleri mi, yoksa birbirinden ayrı iki sesbilimsel birim mi olduğu belirlenebilmiştir'.[14]

Tüm dilbilim araştırmalarına ışık tutacak bir sonuç, örnek nitelikte bir yöntemsel aşamadır bu: dilbilimsel birimlerin belirginlik ve geçerlilik kazanabilmeleri için 'ayırıcı bir değer' taşımaları gerekmektedir artık. Böylece, sesbilimsel betimlemenin 'sesbilgisininkinden çok daha soyut bir düzlemde' ve 'hem süremsel boyuttan, hem dış bağlamdan' soyutlanarak gerçekleştirilmesi, 'birimlerin de yalnızca ve kendi aralarında kurdukları bağıntılara göre açıklanıp tanımlanması' vazgeçilmez ilkeler olarak belirir.[15] O güne değin insan bilimlerinin hiçbir dalında gerçekleştirilememiş olan şeyin bu yepyeni dalda gerçekleşmesini: sesbilimin 'tanıtlı' bir bilim dalı olarak kurulmasını bu ilkeler sağlar. Araştırmalarında *yapı* kavramına da ilk kez yer veren Prag Dilbilim Çevresi üyeleri getirdikleri ya da geliştirdikleri ilkelerin yalnızca ses birimlerine değil, dilin

[14] B. Vardar, *Une Introduction à la phonologie*, s.49.
[15] *A.g.*, s. 50.

tüm bölümlerine uygulanabileceğini söylerler,[16] dilbilimin daha sonra gösterdiği gelişim de bu kesinlemeyi büyük ölçüde doğrular.

Görüldüğü gibi, yalnızca dilbilim alanında kalınırsa, Saussure'ün, özellikle de Prag Dilbilim Çevresi'nin getirdiklerini bir örnek ya da kaynak değil, gerçek bir başlangıç olarak değerlendirmek daha doğru olur. Saussure yapısal dilbilimin kuramsal ve uygulayımsal tüm temel sorunlarını gündeme getirir, önerdiği çözümler de kendisinden sonra gelen dilbilimcilerce büyük ölçüde benimsenir. İnsan bilimlerinin Prag Dilbilim Çevresi'ne borçlu olduğu sesbilimse, bilimsel açıdan bir kusursuzluk örneğidir. Tarihsel veriler de öncü sayılanlarla izleyici sayılanlar arasında fazla bir zamansal uzaklık bulunmadığını gösterir. Bilindiği gibi, geniş ölçüde Saussure'ün yapıtından esinlenen Prag Dilbilim Çevresi belli başlı savlarını 1929 yılında ortaya atar, bu topluluğunkine koşut bir yol izleyen ve aynı ölçüde Saussure'den esinlenen Kopenhag Okulu'nun büyük öncüsü Louis Hjelmslev'in ilk yapıtı *Genel dilbilim ilkeleri*'yse, Trubetzkoy'un temel yapıtı *Sesbilim ilkeleri*'nden (yazarın ölümünden sonra, 1939) on bir yıl önce, 1928 yılında yayımlanır.[17] Öte yandan, Prag Dilbilim Çevresi'nin en üretken üyelerinden biri olan Roman Jakobson'un daha sonra, aynı doğrultuda sürdürdüğü çalışmalar, özellikle de sesbilime, çocuk dili ve söz yitimine, değişik genel dilbilim sorunlarına ilişkin yayınları yapısalcılığın en verimli ve en esinleyici damarlarından birini oluşturur. Aynı biçimde, Hjelmslev'in 1943'te yayımlanan

[16] E. Benveniste, *A.g.y. I*, s. 94.

[17] V. Brondal (1887-1942), daha sonra da L. Hjelmslev (1899-1965) öncülüğünde gelişen Kopenhag Okulu çağdaş dilbilim araştırmalarında önemli bir yer tutar.

Bir dilyetisi kuramı için temel kavramlar ve 1963'te yayımlanan *Dilyetisi* adlı yapıtları akımın temel yapıtları arasında yer alır. Gençlik dönemlerinde Prag Dilbilim Çevresi'nin etkinliklerini yakından izlemiş olan Benveniste, Tesnière ve Martinet gibi Fransız dilbilimcileri de yapısal dilbilimin gelişmesine genellikle öncekilerle aynı doğrultuda, ama önem açısından onlarınkinden geri kalmayan katkılarda bulunurlar.

Ne olursa olsun, yapısalcı ilkeleri herkesten önce dilbilimciler belirleyip benimsemişler, 'belirli bir nesnenin tarihini incelemeye girişmeden, köken, gelişim, yayılım sorunlarını ele almadan, nesnenin niteliklerini dış etkilerle (örneğin bir dilin özelliğini toplumun yapısıyla, bir düşüngünün özelliğini üretim ilişkileriyle, vb.) açıklamadan önce, bu nesneyi sınırlamak, tanımlamak ve betimlemek gerektiğini' herkesten önce dilbilimciler savunmuşlardır.[18] Ama dilbilimcileri onurlandıran bu 'ilk' olma özelliğinin insan bilimleri düzleminde kaldığımız sürece geçerli olduğunu da belirtmek gerekir. Daha geniş bir açıdan bakacak olursak, doğa ve fizik bilimlerinin bu eski ve tartışılmaz ilkesinin insan bilimlerinde de geçerli sayılmaya başlaması için *Genel dilbilim dersleri*'nin beklenmiş olması şaşırtıcı bile görünebilir.

Bununla birlikte, insan bilimlerinin ele aldığı konuların doğa ve fizik bilimlerinin ele aldığı konularla aynı türden olmadıklarını da vurgulamak gerekir: Benveniste'in söylediği gibi, fiziksel ya da dirimbilimsel olgular, ne denli karmaşık olurlarsa olsunlar, hep yalın bir nitelikle çıkarlar karşımıza, tümüyle ortaya çıktıkları alana bağlı kalır, aynı bağıntı düzleminde kavranırlar, dil gibi, söylenler gibi 'in-

[18] N. Ruwet, 'Linguistique et sciences de l'homme', s. 566.

sanlar-arası ortama özgü' olgularsa, hiçbir zaman 'yalın' olgular olarak nitelenemez, çünkü hep 'başka bir şeye bağlanır', başka bir şeye gönderir, bu nedenle de 'çiftil' bir nitelik sunarlar.[19] Dilin bu temel özelliği, yani kendi kendinden önce kendi dışındaki verilere göndermesi varlığının hep kendi dışındaki şeylerde aranmasına neden olmuş, 'kendi başına ve kendi kendisi için' ele alınmasını alabildiğine geciktirmiştir. Ama en sonunda gerçek niteliğiyle, yani bir dizge, bir yapı olarak ele alınmasının nedeni de bu özelliğidir.

Yapı sözcüğü 'örgen' anlamına alınırsa, 'dilsel yapı araştırmalarının dillerin incelenmesi ölçüsünde eski olduğu' söylenebilir kuşkusuz.[20] Eski ya da yeni tüm dilbilgisi çalışmaları bu gerçeği kanıtlar bize. Her dilin kendine özgü bir örgen sunduğu da dilcilerin birkaç yüzyıldan beri vurgulayageldikleri bir gerçektir. Bu bakımdan, dilbilime yapı kavramını yapısalcıların getirdiğini söylemek yanlış olur. Yapısalcıların özgünlüğü 'bu sözcüğe yeni bir anlam vermek', başka bir deyişle, alışılmış 'yapı kavramını değiştirmek' olmuştur.[21] Gördüğümüz gibi, geleneksel dilbilim, yapının varlığını benimsemekle birlikte, tekil öğeler üzerinde oyalanır, Saussure'ün açtığı yolu izleyen yapısal dilbilimse, her öğenin yapı içinde bir işlevi bulunduğunu varsayarak öğeden yapıya ulaşmaya çalışır, 'her öğeyi kendi başına ele alarak "neden"ini daha eski bir durumda aramak yerine, eşsüremsel bir bütünün parçası olarak görür onu', çünkü, Saussure'den beri bilindiği gibi, 'hiçbir şeyin kendi başına ve doğal bir yetenekle anlam taşımadı-

[19] E. Benveniste, *A.g.y.*, s. 44.
[20] O. Ducrot, *Le Structuralisme en linguistique*, s. 16.
[21] *A.y.*, s. 18.

ğı, her şeyin bütüne göre anlam kazandığı bir dizgedir dil, parçaların "anlam" ya da işlevini dilin yapısı belirler'.[22] Saussure'ün ünlü satranç benzetmesinden yararlanmak gerekirse, satranç taşlarının boyutları, üretildikleri nesnenin türü, değeri, hatta biçimleri oyun dizgesi bakımından hiç mi hiç önem taşımaz; önemli olan her taşın öteki taşlarla kurduğu bağıntı ve bunun sonucu olan işlevidir. Aynı biçimde, dilsel öğeleri de kendi başlarına, tekil 'nesne' ler olarak değil, içinde yer aldıkları bütünün başka öğeleriyle kurdukları bağıntılarda kavramaya çalışmak gerekir.

Nicolas Ruwet'nin belirttiği gibi,[23] yapısal çözümlemeyle tarihsel incelemenin karşıtlığı konusunda başlatılan birçok tartışmanın doyurucu bir sonuca ulaşamadan uzayıp gitmesi tekil nesne ya da olgularla dizge ya da yapı arasındaki karşıtlığın yeterince göz önüne alınmamasındandır. Bilindiği gibi, Saussure bu sakıncayı aşmak için dil/söz karşıtlığını getirmiştir; Jakobson aynı gereksinimle *izge/bildiri* karşıtlığını getirir; Hjelmslev de gene aynı gereksinimle, ama Saussure'ün yaptığı ayrımı daha genel ve daha bütüncül bir biçimde yorumlayarak *çizge/kullanım* karşıtlığını temellendirir.

Tüm yapısalcılar için olduğu gibi Hjelmslev için de kaçınılmaz bir zorunluluktur bu karşıtlığı belirlemek. Çünkü, deney yoluyla yalnızca kullanımlara, 'oluş'lara ulaşabilmemize karşılık, bilimselliğin temel koşulu bu oluş ya da kullanımların ardında ya da altında yer alan dizgeyi ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle, dilin özgül yapısına ulaşmayı amaçlayan bir araştırma, 'oluş'u, yani 'sözün dalgalanma ve de-

[22] E. Benveniste, *A.g.y.*, I, s. 22, 23.
[23] N. Ruwet, *A.g.y.*, s. 567.

ğişimlerini göz önüne almakla birlikte, bunlara üstün bir yer vermemeli, kökü dildışı bir "gerçek"te bulunmayan bir *sürekliliği*, hangi dil söz konusu olursa olsun, dilin dil olmasını ve, değişik belirimleri içinde bile, kendi kendine özdeş kalmasını sağlayan bir sürekliliği aramalı', daha kestirme bir deyişle, hep dizgeye ulaşmaya çalışmalıdır.[24] Bu anlayış insansal olguların doğal olgulara hiç mi hiç benzemediklerini, tekil ve bireysel kaldıklarını, bu nedenle de genelleştirilemeyeceklerini kesinleyen 'insancı' geleneğe ters düşer kuşkusuz, ama, şiiri değil de bilimi seçmişsek, ne olursa olsun, öncelikle sürekliye, değişmeyene yönelmemiz, 'her *oluşun* bir *dizgeye* gönderdiğini, bu dizgenin de az sayıda öncül yardımıyla çözümlenip betimlenebileceğini' en azından bir varsayım olarak benimsememiz gerekir.[25]

Hjelmslev bütünü tümcelere, tümceleri tümceciklere, tümcecikleri de sözcüklere bölünmüş olan ve, öğelerinin dökümü yapılınca, birçok bölümünde aynı tümcenin, aynı tümceciğin, aynı sözcüğün yeniden belirdiği görülen *metin* örneğinden yola çıkıp 'iki büyüklüğü tek bir büyüklüğe indirgemeyi ya da, sık sık söylendiği gibi, iki büyüklüğü *özdeşleştirmeyi* sağlayacak bir yöntem' kullanılarak bu dizgeye ulaşılabileceğini söyler bize. Ona göre, bu yeniden belirmeler birtakım '*değişmez* büyüklüklerin *değişkeleri*'nden başka bir şey değildir. Üstelik, aynı örneğe dayanılarak, yalnızca büyüklüklerin, yani tümcelerin, tümceciklerin, sözcüklerin değil, bunların işlevlerinin de değişkeleri bulunduğu kolaylıkla gösterilebilir.[26] Sesbilim kendi alanında bu amacı

[24] L. Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, s. 15.
[25] *A.y.*, s. 16.
[26] *A.y.*, s. 1, 81, 82.

gerçekleştirmiş, bir dili konuşan bireylerin çıkardığı seslerin çokluğuna karşın, 'çoğu dillerin sesbirimsel dökümünün en çok kırk, en az yirmi sesbirim arasında oynadığını' göstermiştir.[27]

Bilindiği gibi, sesbilim bu sonucu değişkeleri değişmezlerden ayırarak ve değişmezler arasındaki ayırıcı özellikleri belirleyerek sağlamıştır. Konuyu küçük bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, dilimizi konuşan bireyler 'yapı' ya da 'kapı' sözcüğünü çok değişik biçimlerde söyleyebilirler, ama sözcük aynı dili konuşan başka bireylerce de anlaşılabildiği sürece, tüm bu değişik söyleyişler aynı biçimin değişkeleri olarak kalır. Buna karşılık, üç ortak öğeleri (/a/, /p/ ve /ı/) bulunmakla birlikte, 'yapı' ve 'kapı' sözcükleri kolay kolay birbirine karışmaz: /y/ ve /k/ sesleri iki sözcüğü birbirinden ayıran bir karşıtlık oluşturur ve türkçenin iki sesbirimi olarak belirir.[28] Bu türlü karşıtlıklar Prag Dilbilim Çevresi'nin yapısal dilbilime getirdiği büyük katkılardan biri olan *değiştirim* yöntemiyle, yani 'anlatım ya da içerik düzleminde bir öğenin yerine başka bir öğe koyarak bu değişikliğin öbür düzlemde de değişikliğe yol açıp açmadığını sınama' yöntemiyle saptanır.[29] Örneğin üç sesbirimden (/g/, /ö/, /z/) oluşan 'göz' sözcüğünün ses düzleminde yapılan belirli değiştirimler, 'köz', 'töz', 'gez', 'güz', 'gök', 'göç', 'göl', vb. örneklerinde görüldüğü gibi, anlam düzleminde de değişikliklere yol açıyorsa, işin içine yeni sesbirimler giriyor demektir.

Kolaylıkla görülebileceği gibi, her sesbirim başka sesbirimlere göre sunduğu karşıtlıkla kazanır bu

[27] B. Vardar, *A.g.y.*, s. 100.
[28] Bkz. *A.y.*, s. 69.
[29] B. Vardar, *Başlıca dilbilim terimleri*, s. 49.

niteliğini, her sesbirim yanındaki başka sesbirimlerin özelliğini belirlememize yardım ederken, kendisini de yanındakiler belirler;[30] bir başka deyişle, sesbirim varlığını içinde yer aldığı dizge ve bu dizgenin başka öğeleriyle kurduğu karşılıklı bağıntılarda gerçekleştirir. Bu bağıntılarsa, Saussure'den, Trubetzkoy'dan beri bilindiği gibi, iki ayrı düzlemde, *dizisel* ve *dizimsel* düzlemlerde kurulur. Örneğin, Lorenzo Renzi'yi izleyerek italyanca 'mano' (el) ve 'meno' (daha az) sözcüklerini karşılaştırmaya girişirsek, bu karşılaştırmayı, dilin konuşanları olarak, 'belleğimizden ve soyutlama yoluyla' yaparız ister istemez: birbirlerinden /a/, /e/ karşıtlığıyla ayrıldıklarını söyleyebilmemiz için, onları 'aynı zamanda' göz önüne almamız gerekir. Ancak, dil dönüşsüz bir biçimde, zaman içinde eklemlendiği, başka bir deyişle, *çizgisel* bir nitelik taşıdığı için, işlemimiz zorunlu olarak dilin akışı dışında gerçekleşecektir. Bunun sonucu olarak, yani düşüncede, soyutlama yoluyla yapılan bir değiştirimden kaynaklanması nedeniyle, /a/ ile /e/ arasındaki bu karşıtlık bağıntısı *dizisel* bir bağıntıdır. Buna karşılık, 'mano'yu oluşturan /m/, /a/, /n/, /o/ öğeleri arasındaki karşıtlıklar, dilin söz zinciri içinde yer almaları ve birbirlerini onun akış yönünde izlemeleri nedeniyle, *dizimsel* bağıntılardır.[31]

Kısacası, dizisel bağıntı çağrışımsal bir nitelik taşır, belirli bir belirim düzleminde bir arada bulunmayan, ama karşıtlık ya da özdeşlik açısından birbirini varsayan nesne dizileri arasında kurulur. Örneğin, Roland Barthes'm yaptığı bir çizelgede görüldüğü gibi,[32] giyim düzleminde, bedenin aynı noktasın-

[30] A. Martinet, *La Linguistique synchronique*, s. 55.
[31] L. Renzi, *Introduzione alla filologia romanza*, s. 93, 94.
[32] R. Barthes, 'Eléments de sémiologie', *Communication IV*, s. 117.

da, aynı anda giyilemeyen ve birbirleriyle değiştirilmeleri giyimin anlamında değişikliğe yol açan nesneler (kundura/terlik/çizme/postal) arasında dizisel bir bağıntı söz konusudur; dizimsel bağıntıysa, bir arada bir bütün oluşturan nesneler arasında kurulan bağıntıdır: gene Barthes'ın çizelgesine göre, örneğin bir giyimde bir arada bulunan ve birbirini bütünleyen giyim öğeleri (etek/bluz/hırka) arasında dizimsel bir bağıntı vardır.

3. DİL VE ANLAM

Dilin sessel yapısını belirleyen bu temel bağıntılar anlam düzleminde de geçerli midir? Sessel düzlemde olduğu gibi anlamsal düzlemde de bütüncül bir betimleme ve tutarlı bir çözümlemenin zorunlu koşullarını oluşturan birimler elde edilebilir mi? *İşlevselcilik* adı altında ayrı bir yöntem geliştirmek, böylece Saussure'ün öteki kalıtçıları karşısında bağımsızlığını vurgulamak savında olmasına karşın, başta *Genel dilbilim ilkeleri* olmak üzere, çoğu yapıtları Saussure'ün ve Prag Dilbilim Çevresi'nin öğretisinin derin izlerini taşıyan André Martinet adına yaraşır tüm dilbilimcilerce benimsenen *çift eklemlilik* kuramıyla yüzde yüz olumlu bir yanıt getirir bu sorulara: 'bir ilk eklemlenimden oluşan birimlerin her birinin aynı zamanda başka türden birimler biçiminde de eklemlendiklerini', bir başka deyişle, tüm dillerde eklemlenimlerin iki ayrı düzlem üzerinde gerçekleştiğini, bu eklemlenimlerin birincisinde, 'başkasına iletilecek her türlü deneyimin, bildirilmek istenen her türlü gereksinimin, her biri bir sessel biçim ve bir anlamla donatılmış bir birimler dizisi biçiminde çözümlendiğini' söyler.[33]

Martinet'ye göre, dilin benzersiz tutumsallığı da buradadır: diyelim ki, başımız ağrıyorsa, çevremiz-

[33] A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, s. 17.

dekilere değişik çığlıklarla duyurabiliriz bunu, ama çığlık çözümlenmez olduğuna göre, dilsel bir bildirişimde bulunmuş olmayız; oysa, *'j'ai mal à la tête'* (başım ağrıyor) dediğimiz zaman, durum bambaşkadır: tek tek ele alınacak olurlarsa, bu tümcede birbirini izleyen altı öğenin *(j', ai, mal, à, la, tête)* hiçbirinde, duyduğumuz ağrının özgüllüğünün karşılığı olabilecek bir öz yoktur, aynı öğelerin başka bağlamlarda başka olguları dile getirebilmeleri de bunu gösterir; ama, bu düzenlenim içinde, etkenlikle yansıtırlar anlatmak istediğimizi. Bunun sonucu olarak, dilimizde yer alan birkaç bin birimin milyonlarca çığlığın iletebileceğinden çok daha fazlasını ilettiğini, sınırlı sayıda dilsel öğenin, değişik düzenlenimlerinde, en yalınından en karmaşığına, sonsuz sayıda olgu ve düşünceyi aktarmaya olanak sağladığını söyleyebiliriz.

Birinci eklemlenimin bir anlam ve bir sessel biçimle donatılmış olan bu öğeleri daha küçük birimlere ayrılamaz. Örneğin *masa* bütünü 'masa' demektir ve *ma-* ve *-sa* öğelerinin toplamı 'masa' anlamını oluşturacak olan ayrı anlamları bulunduğunu söylemeye olanak yoktur. Buna karşılık, sessel biçim her biri *masa*'yı *tasa, yasa, maça* ya da *maşa*'dan ayırmamızı sağlayacak bir birimler dizisi biçiminde çözümlenebilir. Martinet bu sessel eklemlenimi *ikinci eklemlenim* diye adlandırır. İkinci eklemlenim öğelerini çözümlememizi sağlayan *sesbirime* koşut olarak, birinci eklemlenime de bir temel birim getirir: *anlambirim*.[34]

Anlambirim bir anlamı bulunan en küçük dilsel birimdir. Örneğin 'geliyorum' bütününün üç anlambirimden: belirli bir eylemi belirten *'gel-'*, bu eyle-

[34] *A.y.*, s. 18, 19.

min gerçekleştirildiği zamanı belirten '*-yor-*' ve bu eylemi gerçekleştiren kişiyi belirten '*-um*' birimlerinden oluştuğu söylenebilir. Bu bakımdan, anlambirim sınırları oldukça bulanık kalan ve bir türlü tanıma gelmeyen 'sözcük'le özdeşleşmez. Bunun sonucu olarak, nerdeyse tüm çağdaş dilbilimciler gibi Martinet de sözcüğü dilbilimsel bir birim olarak değerlendirmekten kaçınır, sözlükte yer alan anlambirimleri de *sözlükbirim* diye adlandırmanın daha uygun olacağını söyler.

Kısacası, Martinet'nin vardığı sonuçlar, sesbirimlerin düzenlenim kurallarıyla anlambirimlerin düzenlenim kuralları arasında bir koşutluk bulunmasa bile, her iki düzlemde de aynı türden bağıntıların geçerli olduğunu, dilin yapısının da bu bağıntılarla tanımlandığını bir kez daha, kesinlikle ortaya koyar. Gerçekten de, Benveniste'in belirttiği gibi, bu bağıntılardan yola çıkarak, 'bir dizi benzersiz, sayıya gelmez, rastlantısal "olay" yerine, sınırlı sayıda birim elde ederiz, dilin yapısını da bunların olasıl üleşim ve bileşimlerine göre belirleyebiliriz'.[35] Böylece, dilde karşılaştığımız değişik dizgeler düzenli bir *basamaklanım* içeren, belirli bir yapıya götürür bizi. Bu yapının belli başlı birimleri şöyle sıralanabilir:

1) belirtilen kavramların dökümünü çıkarmamızı sağlayan sözlükbirimler;

2) biçimsel katman ve alt-katmanların dökümünü çıkarmamızı sağlayan anlambirimler;

3) anlamı bulunmayan sessel ayrımların dökümünü veren sesbirimler;

4) sesbirimleri katmanlar biçiminde düzenleyen 'özellik'ler.[36]

[35] E. Benveniste, *A.g.y. I*, s. 22.
[36] *A.y. I*, s. 23.

André Martinet her sözce ya da sözce dizisinin bir 'anlam' oluşturan her bölümünün bir dilsel 'gösterge' olarak nitelenebileceğini söyler. Dilsel göstergeyi 'kavramla işitim imgesinin birleşimi' olarak tanımlayan Saussure için olduğu gibi onun için de dilsel gösterge iki öğeden oluşur:

1) göstergenin 'anlamı ya da değeri' olan *gösterilen*;

2) göstergenin ortaya çıkmasını sağlayan ve sessel bir öğe olan *gösteren*.

Buna göre, 'gösterenleri ve gösterilenleriyle, birinci eklemlenimin sunduğu birimler birer göstergedir'.[37]

İlk bakışta, doğru bir gözlemdir bu, ama oldukça bulanık kaldığı da gözden kaçmaz. Çünkü Martinet, göstergenin birinci öğesi göstereni 'sessel öğe', ikinci öğesi gösterileni 'anlam ya da değer' olarak niteledikten sonra, her iki öğeyi de birinci eklemlenim düzlemine yerleştirir: daha sonra, ikinci eklemlenimin 'gösterenin biçimini gösterilenin değerinden bağımsız kılmak' gibi bir özelliği bulunduğunu söyleyerek,[38] az önce birinci eklemlenim düzlemine yerleştirdiği öğeleri iki eklemlenim arasında paylaştırır. Hiç kuşkusuz, anlambirimlerin 'çift yönlü birimler' olmasından ileri gelir bu.[39] Ne olursa olsun, bu bulanık niteliği yüzünden olacak, Martinet yaptığı dil tanımında gösterge kavramına yer vermez, etkin bir çözümleme terimi olarak da kullanmaz onu; kuramını sesbirim/anlambirim karşıtlığına göre geliştirmeyi yeğ tutar. Ne var ki, anlambirim terimi de büyük ölçüde gösterge terimiyle özdeşleştiği, dola-

[37] A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, s.19, 20.
[38] *A.g.*, s. 22.
[39] *A.g.*, s. 98.

yısıyla yeterince yalın bir kavram olmadığı için, Martinet anlam sorunlarını derinlemesine ele almak, anlambirimden *anlambilime* varmak konusunda fazla istekli görünmez: biçimi anlamdan, anlamı biçimden soyutlamaya olanak yoktur kuşkusuz, ama anlambilim tehlikeli bir alandır.[40]

Doğrusunu söylemek gerekirse, yalnız Martinet'ye özgü bir tutum değildir bu. Sesbilimin eriştiği kesinliği dilbilimin başka dallarında da görmek isteyenlerin, 'hiç kuşkusuz yeterince olgucu olamama korkusuyla, ancak *dolaysız biçimde gözlemlenebilen* verileri *gerçeklik* saymaları'[41] anlam sorununun gereğince araştırılmasını uzun süre engellemiş, böylece dilbilimin önde gelen dallarından biri olması gereken anlambilim, Greimas'ın deyimiyle, bir 'yoksul akraba' olarak kalmıştır.[42] Hiç kuşkusuz, dilsel göstergenin çiftil niteliğinden, yani kendi varlığının dışında kalan bir şeylere bağlanmasından kaynaklanır bu tutum: dilsel göstergede dilsel alanın dışına taşan bir yan bulunması, anlam ya da değeri belirleyip sınırlamayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle, örneğin Bloomfield, dilsel göstergeyi 'bir anlamı olan sessel biçim' diye tanımladıktan sonra, bu anlam konusunda 'hiçbir şey bilinemeyeceğini' söyler.[43] Bu anlayışı daha da ileriye götürerek anlam konusunun kendileri için bir anlam taşımadığını söyleyen dilbilimciler bile çıkar. Ama, hangi nedenle olursa olsun, anlamı dışarıda bırakan bir dilbilim kuramı ister istemez eksik bir kuram olmaya yargılıdır. Jakobson anlam sorunlarının kendileri için bir anlam taşımadığını söyleyenlerin savını çok güzel çürütür: bu ki-

[40] *A.y.*, s. 40, 41.
[41] J.-Cl. Coquet, *Sémiotique littéraire*, s. 49.
[42] A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, s. 6.
[43] *A.y.*, s. 7.

şiler, bunu söylerken, ne dediklerini biliyorlarsa, anlam sorunu yalnız bu kesinlemeyle bile bir anlam kazanır; ne dediklerini bilmiyorlarsa, o zaman da söylediklerinin hiçbir anlamı yok demektir. Danimarkalı dilbilimci Hjelmslev de 'bir anlatımın ancak bir içeriğin anlatımı olduğu için anlatım, bir içeriğin de ancak bir anlatımın içeriği olduğu için içerik olduğunu' söyleyerek iki öğe arasında karşılıklı bir önvarsayım bulunduğunu, biçimin zorunlu olarak anlamı, anlamın da zorunlu olarak biçimi içerdiğini kesinler.[44]

Ama *anlatım, içerik, biçim, anlam* terimlerinin Hjelmslev'in yapıtlarında yepyeni anlamlar kazandığını hemen belirtmek gerekir. Gerçekten de, *yorumbilim* adını verdiği özgün yöntem uyarınca, Saussure'ün savlarını biçimsel-mantıksal ilkeler ışığında yeniden değerlendirip geliştiren büyük dilbilimci bu kavramları yeni içeriklerle donatarak ilginç yorumlara varır. Ona göre, birbirlerinden ne denli farklı olurlarsa olsunlar, tüm dillerde ortak bir etmen buluruz: *anlam*. Ama, dil düzleminde belirmediği sürece, anlam çözümlenmemiş bir veri, 'biçimlenmemiş bir kitle' olarak kalır. Ayrıca, her dilde değişik bir biçimde biçimlenir. 'Aynı kum taneciklerinin değişik görünümler oluşturabilmeleri, aynı bulutun sürekli olarak yeni biçimlere girebilmesi gibi, aynı anlam da değişik dillerde değişik biçimlerde biçimlenir', bu biçimi de yalnızca dilin işlevleri belirler: 'anlam her seferinde yeni bir biçimin "töz"ü olur, herhangi bir biçimin tözü olma dışında, var olma olanağı da yoktur'.[45] Böylece, dilsel içerikte özgül bir biçim çıkar karşımıza: *içeriğin biçimi*. Bu bi-

[44] L. Hjelmslev, *A.g.y.*, s. 67.
[45] *A.y.*, s. 70.

çim anlamdan bağımsızdır, onunla saymaca bir bağıntı kurar ve onu *içeriğin tözü* durumuna getirir. İçeriğin tözü durumuna gelmekse, kesinlikle dil düzleminde yer almaktır.

Böylece, tıpkı Saussure gibi, dilin *töz* değil, *biçim* olduğu görüşünden yola çıkmakla birlikte, Hjelmslev başka çağdaş dilbilimcilerin iki düzeyle sınırladıkları biçim/töz karşıtlığını *biçim, töz* ve *anlam* kavramlarını içeren üçlü bir karşıtlık biçiminde değerlendirerek kendi varlığı dışında kalan, yabancı öğelerden yalıtır onu. Dilin yansıttığı gerçeğin sırf 'yansıtılan gerçek' niteliği bile ondan ayrı bir gerçek olduğunu ortaya koyar. Hjelmslev'in *anlam* terimiyle karşıladığı kavram bu gerçekten kaynaklanır işte: anlam Saussure'ün töz diye adlandırdığı veride dilsel düzlemin dışında kalan şeylerin tümüdür.

Bilindiği gibi, dış gerçek bir bütünlük, bir süreklilik olarak çıkar karşımıza. Dil bu gerçeği olduğu gibi değil, kendince bölümleyerek, kesitleyerek, başka bir deyişle, 'süreksizleştirerek' sunar her zaman. Bunun en açık kanıtı söz konusu kesitlemeyi her dilin kendine göre, yani başka dillerden farklı bir biçimde yapmasıdır. Örneğin zaman dilimlenimi dilden dile önemli ayrılıklar gösterir: kimi dillerde ancak bir 'geçmiş zaman'la bir 'şimdiki zaman' bulunmasına, 'gelecek zaman'ın da 'şimdiki zaman' içinde yer almasına karşılık, kimi dillerde birkaç 'geçmiş zaman' birden bulunur; renk kuşakları saymaca bir biçimde, her dilde ayrı bir bölümlenime uyar; ağaç ve orman konusunda üç Batı dili arasındaki uymazlıklar, türkçenin de katılmasıyla, şöyle bir görüntü sunar:

danimarkaca	almanca	fransızca	türkçe
	Baum	*arbre*	*ağaç*
trae	*Holz*	*bois*	*odun*
			koru
skov	*Wald*	*forêt*	*orman*

Ses açısından da dillerin belirgin farklılıklar gösterdiklerini biliriz: sesbirimlerin sayışı dilden dile değişir, aralarındaki bağıntılar her dilde başka biçimde düzenlenir. Bunun sonucu olarak, yalnızca içeriğin değil, anlatımın anlamının da dilden dile değiştiğini kesinlemek gerekir. Gerçekten de, örneğin 'Berlin' sözcüğünün ingilizce, almanca, danimarkaca ve ve japoncadaki farklı söylenimleri tek bir anlatım anlamının değişik biçimleridir. 'Burada olduğu gibi, içerik anlamının da aynı olması önemli değildir. Aynı biçimde, ingilizce *got*, almanca *Gott*, danimarkaca *godt* sözcüklerinin aynı anlatım anlamının değişik oluşumları olduklarını söyleyebiliriz. Tıpkı *je ne sais pas* (fransızca 'bilmiyorum') ve *I do not know* (ingilizce 'bilmiyorum') örneklerinde anlatım anlamının farklı olmasına karşılık, içerik anlamının aynı olması gibi'.[46]

Böylece, 'biçim anlama yansıtılınca, kesintisiz bir yüzey üzerinde bir ağın gölgesi gibi beliren' dört temel öğeye ulaşırız: *anlatımın biçimi* ile *içeriğin biçimi*, *anlatımın tözü* ile *içeriğin tözü*.[47] Bu dört öğe Hjelmslev için anlatımın da, içeriğin de iki yanlı olduğunu gösterir bize:

[46] *A.y.*, s. 75. (her iki tümce de 'Bilmiyorum' anlamına gelir.)
[47] *A.y.*, s. 76.

anlatım	biçim
	töz
içerik	biçim
	töz

Bu öğelerin belirlenmesinden sonra, gösterge kavramı daha bir açıklık kazanır, öğeleri de yalnızca dil düzleminde kalınarak tutarlı bir biçimde çözümlenebilecek duruma gelir. Bu kavramı, Hjelmslev'le birlikte, 'içeriğin biçimi ile anlatımın biçiminden oluşan birim' diye tanımlarsak,[48] gösterdiklerinin de tıpkı kendileri gibi dil düzleminde kaldığını kesinlememiz gerekir: bir kâğıt paranın değeri para düzeni içindeki durumuyla belirlendiği gibi, göstergenin değeri de yer aldığı iki dizge: gösterenler ve gösterilenler dizgesi içindeki yeriyle belirlenir. Ama, daha önce de belirtildiği gibi, gösterge yalın bir birim değildir, yalın bir birim olmadığı için de 'dilin temel birimi' sayılamaz. Sesbilim, değiştirim yöntemiyle, göstergenin daha küçük birimlere: sesbirimlere ayrılabileceğini göstermiştir. Örneğin fransızca *veau* (dana) göstergesi iki sesbirimi birden kapsar: /v/ ile /o/. Aynı yöntem içerik düzleminde de uygulanacak olursa, bu göstergede en azından üç ayrı birimin: /sığır/, /erkek/, /genç/ birimlerinin bulunduğu kesinlenebilir.

Hiç kuşkusuz, Martinet'nin yaklaşımından söz ederken de gördüğümüz gibi, bir dilin anlatım düzlemindeki birimleriyle içerik düzlemindeki birimle-

[48] *A.y.*, s. 77.

ri aynı biçimde düzenlenmez, bu nedenle de birbirleriyle çakıştırılamazlar, ama her iki düzlemde de aynı türden bağıntılarla eklemlendikleri açıktır. Örneğin *veau* göstergesinde bulduğumuz iki sesbirim anlatımın tözünü oluşturur, başka sesbirimlerin düzenleniminden ayrılan ses düzeni de anlatımın biçimidir. Aynı biçimde, sonraki düzlemde bulduğumuz üç birim (/sığır/, /erkek/, /genç/) içeriğin tözü, kendilerini başka anlamsal birimlerden ayıran düzenlenimleri de içeriğin biçimidir. Bunun sonucu olarak, her iki düzlemin de aynı yöntemle çözümlenebilecekleri, üstelik, yalnızca birimleri birbirinden ayıran özellikler değil, düzenlenim bağıntıları da değerlendirildiğine göre, yapılacak çözümlemenin daha bütüncül olacağı söylenebilir. Hiç değilse, Hjelmslev'in önde gelen izleyicilerinden Greimas'ın çalışmaları yeterince kanıtlar bunu.

4. SÖYLEM

Kimi dilbilim terimleri, gündelik dilde de oldukça sık kullanılmalarına karşın, belki de oldukça sık kullanıldıkları için, insanların kafasını karıştırır. Örneğin zaman zaman birbirinin yerine kullanılıyormuş gibi bir izlenim uyandıran şu *söylem, sözce* ve *tümce* terimlerinin kesin anlamları nedir? Söylem sözceden, sözce tümceden nasıl ve nerede ayrılır? Hiç kuşkusuz, yeterli bir sözlük söz konusu terimlerin değişik anlamlarını vererek kolaylıkla çözer sorunumuzu. Ama bu çabaya girişmediğimiz sürece, bulanıklık sürer. 'Tümce sözün çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir, sözceyse bu türlü işlemden önce belirlenen bir bütündür'[49] türünden bir tanımda 'çözümleme' kavramı göz önüne alınmadı mı iki kavram nerdeyse birleşiverir; söylem de 'bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri' diye tanımlanınca,[50] hem sözce, hem tümceyle çakışır gibi görünür. Martinet bu ayrılma ve çakışmaları çok güzel yansıtır: 'Dilbilimsel açıdan, yalnızca *Pierre bat Paul*'ün *Paul bat Pierre*'den başka şey olması nedeniyle de olsa, tümce kendisini oluşturan sözcüklerin toplamından çok başka bir şeydir. Tersine, sözce kendisini oluşturan tümcelerin birbirini izlemesinden başka bir şey değildir. Bu durumda, söy-

[49] B. Vardar, *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*, s.189.
[50] *A.y.*, s. 188.

lemde tümcede bulunmayan hiçbir şey olmadığına göre, tümceyle söylemin özdeşleştirilmek istenmesi anlaşılır bir şey. Öyleyse, belli bir dilin belirimlerini çözümlemek için kesinlikle ve bütünüyle örnek oluşturacak en küçük parçasına, yani tümceye el atılacak ve, tümce ile söylemin bu özdeşleşimi apaçık bir şey olduğuna göre, açıklığa kavuşturulması çoğu kez unutulacaktır'.[51]

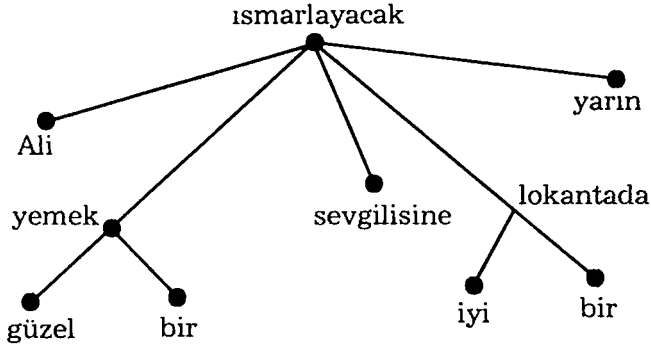
Martinet bu çözümlemeyi tümcenin özel bir öğesi olan *yüklemi* öne çıkararak sonuçlandırmak ister. Bilindiği gibi, yüklem herhangi bir tümcede 'bütün öğelerin işlevlerini kendisine göre belirledikleri, sözdizimsel açıdan tümcenin temelini oluşturan ve hiçbir öğeye bağlı olmayan, ortadan kalkmasıyla da tümcenin yok olmasına yol açan öğe' diye tanımlanır.[52] Buna göre, bir sözce ya da tümcede yer alan her öğenin işlevinin kendisini şu ya da bu biçimde yükleme bağlayan bağıntının türüne göre tanımlanması gerekir. Martinet yüklemi işlevsel bir biçimde kullanabilmek için *yayılım* kavramını getirir. Bir sözceye eklendiği zaman daha önce var olan öğelerin karşılıklı bağıntılarında ve işlevlerinde hiçbir değişikliğe yol açmayan öğedir yayılım. Örneğin *çocuk top oynuyor* tümcesinde *top* yüklemin bir yayılımıdır, ama *çocuk* yayılım değildir. Yayılım olarak nitelenebilecek tüm öğelerin elenmesinden sonra geriye 'en küçük sözce' ya da *çekirdek* kalır: 'çocuk oynuyor'. Bunlardan 'oynuyor' sözcedeki tüm bağıntıların odağını oluşturan *yüklem*, 'çocuk'sa, *özne*dir. Bir dilde özne işlevinin varlığı zorunlu olarak aynı zamanda bir *tümlecin* de varlığını içerir. Bu durum bizi, 'mantıksal' ölçütlere başvurmaya gerek kalma-

[51] A. Martinet, *La Linguistique synchronique*, s. 223.
[52] B. Vardar, *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*, s. 234.

dan, özneyi tüm öteki tümleçlerle karşıtlaştırma olanağına kavuşturur ve tümcenin tanımına getirir: 'tüm öğeleri bir tek yükleme ya da bağımsız sıralı birçok yükleme bağlanan bir sözce'.[53] Martinet bundan sonra tümcede yer alan öteki öğelerin, ad, eylem, sıfat, belirteç, ilgeç, bağlaç ve adılların tanımına girişir.

Lucien Tesnière, ölümünden sonra yayımlanan *Eléments de syntaxe structurale* (Yapısal sözdizimin temel kavramları, 1959) adlı ünlü yapıtında, özne ile yüklem arasındaki karşıtlığın dilbilimsel açıdan belirleyici olmadığını ileri sürer. Ona göre, 'bir sözce içinde gerçekleştirilen işlevleri betimlemek bu sözcenin öğeleri arasında var olan *bağımlılıkları* belirtmektir'.[54] Öte yandan, bir terim bir başka terimin aynı zamanda hem tümleci, hem tümleneni değildir ve bir tümcenin varlığı kendisi hiçbir şeyin tümleci olmayan bir öğenin varlığıyla ortaya çıkar. Tesnière, bu saptamalardan sonra, 'sözceyi düzenleyen bağımlılıklar ağı'nı *stemma* (oluşum ağacı) diye adlandırdığı bir tür ağaç çizgesiyle görselleştirir. Bu çizgede tümleç her zaman tümlenen öğenin altında ve ona bir çizgiyle bağlanır. Örneğin 'Ali yarın iyi bir lokantada sevgilisine güzel bir yemek ısmarlayacak' tümcesinin oluşum ağacı şöyle gösterilebilir:

[53] A. Martinet, *İşlevsel genel dilbilim*, s. 112.
[54] O. Ducrot, T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, s. 273.

Tesnière, daha sonra, tümceyi bir 'küçük dram'a benzeterek yüklemi 'eylem', özne de içinde olmak üzere, kendisine bağımlanan terimleri de bu eylemin öğeleri olarak niteler; bunlara, durumlarına göre, *eyleyen* ve *tümleyen* adlarını verir. Eyleyenler kişileri, tümleyenler de durumları belirtir. Eyleyen sayısı hiçbir zaman üçü geçmez: birinci eyleyen özne (Ali), ikinci eyleyen nesne (yemek), üçüncü eyleyen yararlanıcıdır (sevgilisi). Böylece, Tesnière'in çizgesinde, gerek özne, gerek yüklem geleneksel ayrıcalıklarını yitirir, özne ile yüklemin karşıtlığına dayanan geleneksel tümce çözümlemesi geçersiz duruma düşer.

Dilin çağdaş dilbilimciyi ilgilendiren bir başka yönü de bildirilerin iletilme sürecidir. Bilindiği gibi, bu konuda Roman Jakobson'un geliştirdiği çizge hemen herkesçe benimsenir. Ünlü dilbilimci, 1960 yılında, 'Closing statements: Linguistics and Poetics' adıyla yayımlanan ünlü yazısında, 'her türlü sözel iletişimin oluşturucu etkenleri' konusunda kısaca bilgi vermek amacıyla, "*Gönderici alıcıya* bir *bildiri* gönderir. Bir sonuç sağlanabilmesi için bildirinin

göndermede bulunduğu bir *bağlam* (buna, biraz bulanık bir terimle, *gönderge* de denilir), alıcı tarafından kavranabilecek sözel ya da sözelleştirilebilir bir bağlam bulunması gerekir; sonra, bildiri, tümüyle ya da bir ölçüde, hem gönderici, hem alıcı (ya da, başka terimlerle, bildirinin izgeleyicisi ve çözücüsü için) ortak bir izge gerektirir; son olarak, bildiri bir *değinim,* gönderici ile alıcı arasında fiziksel bir 'oluk' ve ruhbilimsel bir bağıntılama, iletişimi kurmayı ve sürdürmeyi sağlayan bir değinim gerektirir."[55] dedikten sonra, sözlü iletişimin 'birbirinden ayrılmaz' olarak nitelediği öğelerini şu çok ünlü çizgeyle gösterir:

BAĞLAM
GÖNDERİCİ.....BİLDİRİ..... ALICI
DEĞİNİM
İZGE

Jakobson'a göre, altı etkenden oluşan bu çizge başlıca altı işlev içerir: göndergesel, coşumsal, buyursal, güzelduyumsal, iletsel ve üstdilsel işlevler. Bir bildirinin sözel yapısını her şeyden önce bu bildiride egemen olan işlev belirler. Örneğin bunlardan birincisi, *göndergesel işlev* bildiriyle bu bildirinin göndermede bulunduğu nesne arasındaki bağıntıyı tanımlar, bu nedenle de bu işlevin ağırlıklı olduğu bildiriyle üstlendiği gerçek arasında karışıklığa, yanlış anlamaya olanak bırakmamaya özen gösterilir. *Coşumsal işlev* bağıntıyı öncelikle bildiriyle gönderici arasında kurar, ama kaynağını göndericinin duyarlığından alır, dolaylı ya da dolaysız bir biçimde, onun göndergeye, daha doğrusu göndergenin

[55] R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, s. 213, 214.

güzelliğine ya da çirkinliğine, çekiciliğine ya da iticiliğine ilişkin duyu ve duygularını yansıtır. *Buyursal işlev* bildiriyle alıcı arasındaki bağıntıyı belirler. En yalın biçimlerinde, seslenişle, buyruk kipi kullanımıyla ortaya çıkar, ama, örneğin bir tanıtımda, güzel bir genç kıza söyletilen 'Ben X sabunu kullanıyorum', tümcesi, daha çok göndergesel bir işlevi gerçekleştiriyormuş gibi görünmesine karşın, 'Sen X sabunu kullan' anlamına gelir, bu nedenle de buyursal bir işlev gerçekleştirir. *Güzelduyumsal* ya da *şiirsel işlev* bildiriyle kendi kendisi arasındaki bağıntıyı öne çıkaran işlevdir: gönderge burada bildirinin kendisi durumuna gelir. Jakobson'a göre, bu işlev her şeyden önce bir seçim ve bir düzenleme sorunudur; diyelim ki 'çocuk' izleğinin verilmesinde, seçim, diyelim ki 'çocuk', 'yumurcak', 'ufaklık', 'oğlan', vb. arasında, denklik, benzerlik, benzemezlik, vb. temelinde yapılır; sonra izleğin yorumlanması için bir eylem (diyelim ki 'uyumak' eylemi) kullanmak gerekince de aynı şey yapılır; iki öğenin düzenlenmesiyse, yan yanalığa dayanır; böylece, 'şiirsel işlev denklik ilkesini seçim ve düzenleyim eksenlerine yansıtır'.[56] Sıradan konuşmadan şiire, bu edimin değişik ve karmaşık biçimleriyle karşılaşır duruyuz. *İletisel işlev* göndericiyle alıcı arasında iletişimi başlatmak, sürdürmek ya da kesmek amacını taşır: 'Alo, sesimi duyuyor musunuz?', 'Bakın, ne diyeceğim', 'Tamam mı?', 'Bakın, burası önemli', 'İşte en can alıcı noktaya geldik', vb. İletişimi sürdürmekten başka amacı olmayan yinelemeler, tören ya da törem sözleri, vb. de bunlara eklenebilir. *Üstdilsel işleve* gelince, iletilen bildiriyi aynı zamanda açıklamaya, yorumlamaya, alıcı için daha anlaşılır kılmaya yöne-

[56] *A.y.*, s. 220.

liktir: 'Bu iş bana yüz kafaya mal oldu, yani yüz milyona', vb.

Jakobson'un bu gözlemleri dilin iki düzlemini: *sözce* ve *sözcelem* düzlemlerini önemle ele almak gerektiğini gösterir bize.

Sözce, bilindiği gibi, bir tür birim olarak, 'iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası'dır, ama, daha genel olarak, sözcelem edimiyle oluşturulan söylem biçiminde tanımlanır. Sözcelemse, sözce tanımının da ortaya koyduğu gibi, sözceyi gerçekleştirme edimi, konuşan bireyin 'belli bir bağlam ve durum içinde' sözce üretmesi, bir başka deyişle, 'bireysel bir kullanım edimiyle dilin işleyişe geçirilmesidir'.[57] Dilbilim çok uzun bir süre sözceyi incelemekle yetinmiştir, ama, Jakobson'un iletişim çizgesinin sezdirdiği gibi, sözcelem de başlı başına bir inceleme alanıdır. Jakobson, özellikle de Benveniste işte böyle bir incelemenin verimli örneklerini sunmuş, dilbilimcilerin önünde geniş bir çevren açmışlardır. Ancak sözcelem araştırmalarının aynı zamanda gerekli olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü, herhangi bir konuşmada, sözcenin kimi temel öğeleri, örneğin belirli adıllar ve belirteçler kesin anlamlarını ancak sözcelem ediminin göz önüne alınmasıyla, yazılı bütüncelerde de sözcelem ediminin sözceye yansımış izlerinin değerlendirilmesiyle kazanır.

Öncelikle kişi adıllarının: *ben*'in, *sen*'in, *o*'nun konumunu sözcelemin koşulları belirler. Benveniste, "Dil öyle düzenlenmiştir ki her konuşucuya kendini *ben* olarak adlandırarak dili tümüyle *üstlenme* olanağı verir," der.[58] Dili konuşucu üstlendiğine

[57] E. Benveniste, *Genel dilbilim sorunları*, s. 139.
[58] *A.y.* s.182.

göre de söylemde her şeyin ona göre konumlanması doğaldır. 'Ben' konuşan kişiyi belirtir ve aynı zamanda 'ben'e bağlı bir sözce içerir: 'ben' derken ister istemez kendimden söz ederim. İkinci kişide, 'sen' zorunlu olarak 'ben' tarafından belirtilir ve 'ben'den yola çıkılarak ortaya konulan bir durum dışında düşünülemez'.[59] Bunun sonucu olarak ve 'ben'in dili tümüyle üstlendiği göz önüne alınarak, "'Sen'in, 'ben'in belirttiği *öznel kişi* karşısında, *öznel-olmayan kişi* olarak tanımlanabilir; bu iki 'kişi, bir arada, 'kişi-olmayan' biçimle (= 'o') karşıtlaşırlar."[60] Bunu anlamak kolaydır: 'sen'in bağlandığı birey, bir söyleşim sürecinde, ötekiyle ardışık bir biçimde, kendisi de 'ben' diyerek dili üstlenip öznel-kişi konumuna geçebilir, ama 'o', üçüncü kişi, bu anlamda kişi konumuna gelmez hiçbir zaman: hep kendisinden söz edilendir, yani ister istemez nesnedir, hem de ister istemez 'ben'in öznelliğinden yansımaya yargılıdır. Aynı biçimde, her söylemde zaman ve yerin belirleyicisi de 'ben'dir. Örneğin, konuya zaman açısından bakalım dersek, "ayrım çizgisi her zaman 'şimdiki zamana' bir gönderimdir. Oysa bu 'şimdiki zamanın' zamansal gönderimi yalnızca dilsel bir veridir: betimlenen olayın kendisini betimleyen söylem edimiyle çakışması. Şimdiki zamanın zamansal belirleme noktası ancak söylem içinde olabilir. *Genel Sözlük* 'şimdiki zamanı' 'içinde bulunulan zamanı belirten eylemin zamanı' olarak tanımlar. Ancak dikkat edilirse, 'içinde *bulunulan* zamanı' belirtmek için zaman olarak '*konuşulan* zaman'ı ele almaktan başka bir ölçüt ya da anlatım biçimi yoktur. Bu, hiçbir zaman 'nesnel' bir süredizimin aynı olaylarına

[59] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale I*, s. 228.
[60] *A.y.* s. 232.

ilişkin olmamakla birlikte, süreklilik gösteren bir 'şimdiki zaman'dır; her konuşucu için ilişkin olduğu her söylem edimi tarafından belirlenir. Dilsel zaman kendine gönderme yapar, *özgönderimli* bir nitelik taşır. Son çözümlemede, tüm dilsel dizgesiyle insanın zamansallığı dil kullanımının özünde yer alan öznelliği ortaya çıkarır."[61] Yerler için de böyle: ben/o, şimdi/o zaman, bugün/yarın karşıtlıkları gibi, *burası/orası* karşıtlığı da ister istemez 'ben'in yerlemlerine göre belirlenir. Kısacası, nesnel söylem yoktur.

[61] E. Benveniste, *Genel dilbilim sorunları*, s. 183.

5. SONUÇ YERİNE

Buraya dek söylediklerimiz yapısal dilbilimin tüm katkılarını yansıtıyor mu? 'Yansıtıyor' demek olanaksız. Burada güdülen amaç yapısalcı yöntemin başlıca eklemlenimlerini yansıtmak olduğundan, yansıtmaları da gerekmezdi doğrusu: hiç dokunmadığımız ya da şöyle bir dokunmakla yetindiğimiz birçok konu var. Ne olursa olsun, Chomsky'nin kuramı bir yana bırakılacak olursa, günümüzde, adına yaraşır tüm dilbilim araştırmalarının şu ya da bu biçimde, ama hemen her zaman Saussure'den kaynaklandığı, şu ya da bu biçimde, ama hemen her zaman dili kendi öğelerinin bağıntılarıyla tanımlanan bir yapı biçiminde ele alarak

eşsüremlilik/artsüremlilik
dizi/dizim
dil/söz
gösteren/gösterilen
biçim/içerik

türünden temel karşıtlıklar çevresinde ilerleyip derinleştiği düşünülürse, seçimimizin bir sakınca içermediği söylenebilir.

II

BUDUNBİLİM

1. DOĞADAN EKİNE

Herhangi bir bilimsel konuda son sözün söylendiğini kesinlemek her şeyden önce bilimsellik kavramıyla çelişir. Ulaştığı düzey ve getirdiği kesinlikler ne olursa olsun, dilbilim de son sözünü söylemiş değil kuşkusuz. Ama, bulunduğumuz noktadan Saussure öncesi dönemlere bakılınca, gerçekleştirdiği gelişim öylesine kapsamlı görünür ki onu bu aşamaya getiren yapısalcı yaklaşımın buldurucu özelliğini kesinlememek elde değildir. Bundan sonra kolay kolay aşılamayacağını düşünmekten de kendini alamaz insan. Bir ara, Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky'nin geliştirdiği *üretici-dönüşümsel dilbilgisi* kuramının çekimine kapılarak yapısalcılığın aşıldığını söyleyenler bile, şimdi, kazanımların dökümünü yaptıktan sonra, aynı kesinlikle konuşmuyorlar. Ayrıca, biraz yakından bakılınca, doğrudan doğruya dilin kendisinden yola çıkan ve yapıyı belirli işlemler aracılığıyla, 'nesnenin kendisinde bulan' yapısal yöntemin olguculuğu karşısında,[1] Chomsky'nin deney öncesi verilere dayanan felsefel kaynaklı kuramı çok da ağır çekmiyor. Buna karşılık, Chomsky Saussure'cü düşünceden ne denli ayrıldığını vurgulamaya özen gösterirken, kimi dilbilimciler üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramını olumlu yanlarıyla yapısalcılığın bir uzantısı olarak

[1] C. Clairis, 'Questions à André Martinet', *Dilbilim IV*, s. 18.

değerlendiriyor, bu kuramın kimi kavramlarını yapısalcı dilbilime aktarmakta bir sakınca görmüyorlar. Öte yandan, yapısalcılığın en aşırı, en uzlaşmaz karşıtları bile, yapısal dilbilimin katkılarının büyüklüğü, açıklamalarının kesinliği karşısında, yönteminin tutarlılığını onaylamak zorunda kalıyorlar genellikle. Bu durumda, tüm yapabildikleri, dilin başka toplumsal olgulara hiç benzemeyen, özgül niteliğini vurgulamak, yapısalcılığın yalnızca dilbilime özgü bir yöntem olduğunu, insan bilimlerinin öbür dallarında aynı etkenlik ve aynı tutarlılıkla uygulanmasına olanak bulunmadığını göstermelerini sağlayacak gerekçeler aramak oluyor.

Hiçbir doğruluk payı yok mu bu eleştirilerde? Yapısalcılığın insan dilini betimleyip çözümleme yolunda sağladığı başarı tartışma götürmez bir biçimde açık olsa bile, biraz da ele alınan konunun özelliklerinin getirdiği bir yöntemin birbirine hiç benzemeyen, değişik nesnelere uygulanması ister istemez birtakım sapmalara yol açmaz mı, birtakım boşluklar yaratmaz mı? Ele alınan değişik nesnelerin yapıları arasında tam bir özdeşlik bulunduğu varsayılıyor da dilbilimin yöntemsel araçları bu değişik nesnelere olduğu gibi uygulanıyorsa, evet. Dilbilimin dışında kalan yapısalcı uygulamaları eleştirenler de bunu söyler genellikle, yöntemler ve nesneler arasında tam bir özdeşleştirmeye gidilerek nesnelerin ve yöntemsel araçların özgül niteliklerinin gözden kaçırıldığını, bu nedenle de hep yanlış sonuçlara varıldığını savunurlar. Örneğin A.G. Haudricourt ile G. Granai Claude Lévi-Strauss'u G. Gurvitch'in sık sık öne sürdüğü bir savı bir kez daha yineleyerek eleştirir, onun 'açık bir biçimde dil ile toplumun özdeşliği sorununu ortaya attığını ve olumlu bir biçimde çö-

zümler göründüğünü' söylerler.[2] Bizim ülkemizde de kimi yazarlar, doğrudan yapılmış inceleme ve karşılaştırmalardan çok, ikinci, üçüncü, dördüncü elden özetlere, tanıtma yazılarına, çarpıtılmış alıntılara dayanarak, ünlü budunbilimci Lévi-Strauss başta olmak üzere, dilbilimcilerin dışında kalan tüm yapısalcıların, 'ele aldıkları özgül nesne ve alan ne olursa olsun, antropolojide, sanat eleştirisinde, bu nesne ya da alanı dilbilimsel modele göre kurduklarını' kesinledikten sonra, "Onlara göre, toplumun yapısı ile dilin yapısı arasında herhangi bir fark yoktur," diye kesip atabilmişlerdir.[3]

İşin ilginç yanı, ister dilbilimci olsun, ister budunbilimci, ister göstergebilimci, hiçbir yapısalcı hiçbir zaman savunmamıştır böyle bir görüşü, hiçbir yapısalcı hiçbir zaman dilsel yapıyla toplumsal yapının özdeş olduğunu ileri sürmemiş, hepsi de, yeri geldikçe, tam tersini kesinlemiştir. Örneğin Emile Benveniste, 'Dilin yapısı ve toplumun yapısı' adlı ilginç incelemesinde, iki yapının özdeşleştirilmesine olanak bulunmadığını önemle vurgular: 'benzer yapıdaki dillerin birbirinden çok değişik toplumlarca kullanılabilmesi', buna karşılık, 'çok ayrı türden dillerin aynı toplumsal düzeni paylaşan toplumlar içinde yaşayıp gelişebilmesi' bu gerçeğin nice kanıtlarından biridir; dillerin Fransız ve Rus devrimleri gibi 'en derin toplumsal çalkantılarda bile değişmeden kalabilmesi' de bir ikincisi.[4] Lévi-Strauss da kendi tutumuyla hiçbir ilintisi bulunmayan bu yakıştırmaları kesinlikle yadsır. Onun öne sürdüğü şey 'dil ile davranışlar arasında değil, dilsel

[2] A.G. Haudricourt ve G. Granai'den anan Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 94.
[3] 'Dilin ve toplumun yapısı', *Birikim*, Haziran, temmuz, 1977.
[4] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale II*, s. 91, 102.

yapı ile toplumsal yapının *türdeş anlatımları arasında* bir bağıntı' bulunduğudur. Bu da, söylemek bile fazla, toplumu dille özdeşleştirmek anlamına gelmez. Dilbilimde etkenliği kanıtlanmış bir yöntemi örnek almak başka şey, dili örnek almak başka şeydir: dilbilimci de, budunbilimci de 'oluşturucu birimleri dizgeler biçiminde örgenlemeye çalışır. Ama koşutluğu daha ileriye götürmek, örneğin davranışların yapısıyla incelenen topluluğun dilinin sesbilim dizgesi ya da sözdizimi arasında bağıntılar aramak boşuna bir çaba olur. Böyle bir girişimin hiç mi hiç anlamı yoktur'.[5]

Claude Lévi-Strauss bu görüşlerini 1945 yılından bu yana sık sık, hem de açıklıkla ortaya koymuştur. Kimi yazarların bunu inatla bilmezlikten gelmeleri, *toplumsal olguların da dilsel olgular gibi bir yapıya bağlandığını* söyledi diye kendisini iki ayrı yapıyı özdeşleştirmekle suçlayıp durmaları gerçekten ilgi çekicidir. Üstelik, Jean Pouillon'un söylediği gibi, toplumsal olguların yapısal niteliğini vurgulayan ilk ve tek kişi de değildir Lévi-Strauss, aynı gerçeği başkaları da dile getirmiş, başkaları da yapı kavramından bol bol yararlanmıştır; onun özgünlüğü bu gözleme gereken önemi vermek ve bu gözlemden çıkarılabilecek tüm sonuçları çıkarmak olmuştur.[6]

Hiç kuşkusuz, toplumsal olguların da dilsel olgular gibi bir yapıya bağlanmaları dilbilimin yöntemlerinden yararlanılarak çözümlenmeleri için yeterli bir neden sayılmaz. Ama bir yöntemden yararlanmak o yöntemi olduğu gibi kendi alanına aktarmak değildir, Claude Lévi-Strauss da dilbilimsel

[5] Cl. Lévi-Strauss, *A.g.y. I*, s. 82,83.
[6] J. Pouillon, Cl. Lévi-Strauss, *Race et histoire*, s. 102, 103.

yöntemi olduğu gibi budunbilime aktarmaya kalkmaz, ancak onun belirli ilkelerinden, belirli yönelimlerinden yararlanır. Toplumsal yapıyla dilsel yapının belirli özellikleri de böyle bir yararlanmayı geçerli kılar: her iki yapı da bir başka yapı düzleminde: *ekin* düzleminde yer alır, her iki yapı da bu ortak yapının işlevidir: 'dil bir ekinin *ürünü* olarak ele alınabilir: bir toplumda kullanılmakta olan dil kitlenin genel ekinini yansıtır. Ama, bir başka açıdan, dil ekinin bir *parçasıdır*, bu ekinin birçok öğesi arasında bir öğedir'.[7]

Yalnızca Lévi-Strauss değil, dilbilimciler de önemle vurgular bu gerçeği. Saussure 'kutsal nitelikli simgesel törenler' ya da 'incelik belirtisi sayılan davranış biçimleri' gibi ekinsel olguların da birer *gösterge dizgesi* oluşturduğunu, bir gün, *'göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim'* doğduğu zaman, dilbilimin de 'bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir şey olmayacağını' söylerken, bu gerçeği dile getirmiştir.[8] Bir ekinsel olgunun kendi başına değil, ancak kendinden başka bir şeye *gönderdiği* için (örneğin bir kişi karşısında eğilmek ya da şapka çıkarmak doğal bir devinim değil, bir saygı göstergesi olduğu için) ekinsel olgu olduğunu, başka bir deyişle, ekini temellendiren toplumsal olguların tümünün tıpkı dil gibi göstergelerden oluştuğunu, günün birinde bir 'genel ekin bilimi' kurulacak olursa, bu bilimin büyük bir olasılıkla toplumsal olguların bu temel özelliğine, yani bu çiftil niteliğine dayandırılacağını söylerken, Benveniste de üç aşağı beş yukarı aynı gözlemi yineler.[9]

[7] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 78.
[8] F. de Saussure, *Genel dilbilim dersleri I*, s. 36, 37.
[9] E. Benveniste, *A.g.y. I*, s. 43, 44.

Bu durumda, Claude Lévi-Strauss'un yaptığı çağımızın büyük dilbilimcilerinin gözlemlerini doğrulamaktan başka bir şey değildir: 'Fizik ve doğal bilimler nesnelerin simgeleri üzerinde çalışır, insan bilimleriyse kendileri de birer simge olan nesnelerin simgeleri üzerinde'.[10] Bu gözlem, bir anlamda, insan toplumlarında ekinin belirleyici işlevini, insan toplumlarının oluşturucu yapısı olarak ekinin birincil yerini ortaya koyar.

Ekin nedir? Ekip biçmeden oturup kalkmaya, yemek yapma ve sofra kurallarından söylenlere ve inançlara varıncaya değin, insan etkinliklerini kapsayan her şey. Lévi-Strauss'a göre, 'ekin ne doğaldır, ne yapay. Kalıtımbilim alanına girmediği gibi ussal düşünce alanına da girmez, çünkü bulgulanmış olmayan ve kendilerine uyanların genellikle işlevini anlamadıkları davranış kurallarından oluşur: bir bölümü, çok uzun bir tarih boyunca, her insan topluluğunun geçtiği değişik toplumsal yapı türleri içinde edinilmiş geleneklerin kalıntılarıdır; bir başka bölümü, belirli bir amaç doğrultusunda bilinçli olarak benimsenmiş ya da değiştirilmiş kurallar. Ama dirimsel kalıtımızdan gelen içgüdüler ve ussal kaynaklı kurallar arasında, bilinçdışı kurallar toplamı en önemlisi ve etkilisi olarak kalır, çünkü, Durkheim'ın ve Mauss'un anlamış olduğu gibi, ussallığın kendisi de ekinsel gelişimin bir nedeni olmaktan çok bir ürünüdür'.[11] Denilebilir ki doğalın ya da dirimselin karşısına toplumsalı çıkaran bu ekin tanımı Lévi-Strauss'un nerdeyse içinden çıkılmaz bir biçimde karıştırılmış birçok soruna açıklık getirmesini sağlamıştır. Totemcilik sorunu bunların en önem-

[10] Cl. Lévi-Strauss, *L'Homme nu*, s. 574.
[11] Cl.Lévi-Strauss, *Le Regard éloigné*, s. 59, 60.

lilerinden biridir.

Bilindiği gibi, *totem,* genel tanıma göre, ilkel diye adlandırılan kimi toplumlarda, soyun atası ve koruyucu sayılan, bu niteliğiyle de belli yasaklar ve görevler isteyen bir hayvan, bir bitki, çok ender olarak da bir nesnedir; *totemcilikse,* totemlere ve onlara gösterilmesi gereken saygıya dayalı toplum ve aile düzeni. Gene bilindiği gibi, araştırmacılar 'fazla ivecen davranarak düşünsel düzeyin ekonomik ve teknik düzeye denk olduğu sonucuna vardıklarından' olacak,[12] bu olgu, XIX. yüzyıldan günümüze, çoğunlukla büyük ağırlık doğaya verilerek açıklanagelmiştir. Örneğin Malinowski, *Büyü, bilim ve din* adlı yapıtında, sorunu hemen doğaya bağlayarak "Girilmedik ormandan yabanılın midesine, sonra da kafasına giden yol kısadır: dünya ona yalnızca yararlı hayvan ve bitki türlerinin, öncelikle de yenilebilir olanlarının belirginleştiği bir bulanık tablo olarak sunar kendini," dedikten sonra, "Totemcilik ortamdan kendisine yararlı olabilecek şeyi çıkarma çabasında ve yaşam savaşında ilkel insana dinin getirdiği bir kutsama olarak görünüyor bize," diye ekleyerek[13] totemciliği 'doğal koşulların doğal sonucu' durumuna getirir. Başka birçok budunbilimci de paylaşır bu görüşü, örneğin 'Malinowski için olduğu gibi Radcliffe-Brown'ın ilk kuramına göre de bir hayvan ancak "yenilebilir"se "totemsel" olur'.[14] Ama böyle bir görüşü her şeyden önce totemsel hayvan, bitki ve nesnelerin çeşitliliği ve çoklarının yarar açısından önemsizliği yalanlar: aynı toplum içinde kanarya, kumru, tavuk gibi kuşlar da totemsel ya-

[12] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce,* s. 68.
[13] Malinowski'den anan Cl. Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui,* s. 82, 84.
[14] Cl. Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui,* s. 89.

sak konusudur, timsah ve yılan gibi sürüngenler de; çekirge de yasaktan payını alır, keçi, koyun, kedi, köpek ve maymun da. Öyleyse, 'hayvan, "totem" ya da bağlandığı tür hiçbir durumda dirimsel bir kendilik olarak anlaşılamaz; bir organizma –yani bir dizge– ve bir türün türümü olarak, eşsüremlilik ya da artsüremlilik, somut ya da soyut, doğa ya da ekin düzleminde, herhangi bir alanı bölmek ya da yeniden toparlamak için pek çok olanak sağlayan bir kavramsal araç olarak belirir'.[15]

Ayrıca, totem diye adlandırılan hayvanlar karşısında tüm ilkel toplumların aynı tutumu benimsememesi bir yana, Lévi-Strauss'a göre, Malinowski'nin içkin bir biçimde dayanır göründüğü ruh hekimliği de 'doğal koşulların doğal sonucu' diye sunulan savların tam tersini gösterir bize: "hastaların davranışları simgeseldir, yorumları da bir 'dilbilgisi' ne, yani her izge gibi doğası gereği birey-ötesi bir izgeye bağlanır. Bu davranışlara sıkıntı eşlik edebilir, ama onları sıkıntı doğurmamıştır. Malinowski'nin temel kusuru en iyi olasılıkla bir sonuç, ya da eşanlı bir olgu olan şeyi bir neden olarak ele almaktır."[16] Ne var ki, gene Lévi-Strauss'a göre, sonucu neden olarak gösteren bu tutum Batılı bilim adamının ilkel denilen toplumları kendi toplumundan ayrı toplumlar olarak göstermesini kolaylaştırmış, onları her zaman doğa *içine* atmasına yol açmasa da en azından doğa *karşısındaki* tutumuna göre sınıflandırmasını sağlamıştır. Yapısal dilbilimse, insanın bulunduğu her yerde ekinin varlığını kesinler.

İlkel diye adlandırılan toplumların çevrelerindeki kişileri ve nesneleri adlandırma, tanımlama ve

[15] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 184.
[16] Cl. Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui*, s. 99.

sınıflandırma biçimleri de her şeyden önce ekinin varlığını kesinler. Lévi-Strauss, ünlü *Yaban düşünce*'sinde, pek çok tanıklıktan, bu arada, "Genel olarak, Guaranilerin adlandırmalarının iyi düşünülmüş bir dizge oluşturduğu ve –küçücük bir farklılık bir yana– bizim bilimsel terimlerimizle belirli bir benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu ilkel yerliler doğadaki nesnelerin adlandırılmasını rastlantıya bırakmıyor, türlerin özelliklerine en iyi uyan terimleri kararlaştırmak için boy kurulları oluşturuyor, öbek ve altöbekleri tam bir doğrulukla sınıflandırıyorlardı," diyen Dennler'den, özel adlarla totemsel adlar arasındaki bağı saptayarak "Totemsel dizge (Iatmullarınki) ayrı dizilerden gelen özel adlar açısından şaşılacak derecede zengindir; öyle ki, her birey oymağının totemsel atalarının –ruhlar, kuşlar, yıldızlar, memeliler, çömlek ve alet gibi araçlar, vb.– adlarını taşır; aynı bireyin 30 ya da daha fazla adı olabilir. Her oymak elinde böyle çok heceli ve kökeni gizli söylenlere gönderen birkaç yüz ata adı bulundurur," diyen Bateson'dan, "Bugün Tiwilerin sayısının 1100'ü bulmasına ya da buna çok yakın olmasına, her kişinin de ortalama 3 adı bulunmasına karşın, bu 3300 adı titizlikle inceledikten sonra, birbirine özdeş iki ad bulamıyoruz," diyen Hart'tan, vb. yararlanarak, tarihsel toplumlar da işin içinde olmak üzere, değişik toplumlarda, değişik özel ad dizgelerinin benzersiz bir çözümlemesini yapar. Böylece, bir kez daha, ekinin egemenliğini kesinler. Örneğin Cheppewalarda totemleri aynı olan kişilerin, farklı boylardan, farklı köylerden oldukları zaman bile, birbirlerini akraba saymaları, bir kişinin, yakın akrabalarından biri yaşamında ilk kez gördüğü, ama totemi kendisininkinin aynı olan bir yabancıyla kavga

ederken, kendi akrabasına karşı bu yabancıyı tutması da olsa olsa ekinin belirleyici üstünlüğünü kanıtlar.[17]

Bu konuda, ilkel denilen toplumların bizim bildiğimiz anlamda *tarihsel* toplumlar olmaması hiçbir şeyi değiştirmez. Tam tersine, ilkel denilen toplumların bu özelliği dilbilim alanında nice yüzyıldan sonra bulunan eşsüremsel yaklaşımı budunbilim ve budunbetim alanında nerdeyse bir zorunluluk durumuna getirir.

Gerçekten de, Luc de Heusch'ün söylediği gibi, 'yazısız' toplumları özgünlük ve teklikleri içinde, inceden inceye betimlemeye çalışan bir bilim olduğu düşünülünce, budunbetimin 'tarihten büyük ölçüde vazgeçmek zorunda olduğu' görülür: 'budunbilimci hiçbir zaman gerçek, yani tümcül bir tarihsel açıklamaya ulaşamayacaktır. Ancak yalancı ya da miyop bir tarihçi olabilir o. Yalnızca içinde katmanlaşmış, kat kat dizilmiş yazılı belgelikler gerçek bir tarihsel yoruma olanak verir'.[18] Tarihsel yorumların görel niteliğini de, Lévi-Strauss'tan Greimas'a, nerdeyse tüm yapısalcılar yeterince göz önüne sermişlerdir. Ama, Lévi-Strauss'un anladığı biçimiyle, 'budunbilimin öncelikle görgül bir bilim olduğu açıktır: her ekin bizi ancak somut ve titiz gözlemler sonunda betimlenip anlaşılabilecek yepyeni bir durumla karşı karşıya getirir. Yalnızca olayların neler olduğunu değil, aynı zamanda şu ya da bu ekinin onlara bir anlam vermek ve böylece sınırlı bir öğeler bütününden yola çıkarak mantıksal bir dizge kurmak üzere birtakım hayvanları, bitkileri, gök cisimlerini ve

[17] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 203, 204.
[18] L. De Heusch, 'Situation de l'anthropologie structurale', *Claude Lévi-Strauss*, Gallimard, 1979, s. 137.

başka özel doğal olguları hangi ilkelere –her ekin için farklı ilkelere– göre seçtiğini de ancak gözlem gösterebilir bize'.[19]

Böylece, ekinsel olguların bir gösterge dizgesi oluşturduğu, örneğin belirli kişiler önünde belirli eğilme biçimlerinin belirli bir saygı kuralları bütününe gönderdiği kesinlendikten sonra, bunlar da tıpkı dil gibi bir bağıntılar demeti olarak ele alınabilir, işlevleri de açık ya da içkin bir *iletişime* indirgenebilir.

[19] Cl. Lévi-Strauss, 'Structuralisme et écologie', *Claude Lévi-Strauss*, Gallimard, 1979, s. 466.

2. KADIN İLETİŞİMİ

Genel olarak, 'iletişim her toplumda en azından üç düzeyde gerçekleşir: kadın iletişimi, mal ve hizmet iletişimi; bildiri iletişimi'.[20] Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, birinci düzey akrabalık ilişkilerinin, ikinci düzey ekonomik ve siyasal olguların, üçüncü düzeyse, dilin, sanatın, söylenin alanıdır. Her üç düzey de aynı yaklaşımla, yani eşsüremlilik düzleminde, kendi kendine yeterli, bağdaşık bir bağıntılar dizgesi biçiminde ele alınabilir. Yapısalcı yöntemi ilk kez dilbilimin dışında kalan bir bilim dalında: *budunbilimde* uygulayan öncü bilim adamı Claude Lévi-Strauss'un yaptığı da budur: kimilerinin sandığı gibi toplumu dille özdeşleştirerek değil, dilbilimcilerin insan bilimlerinin tüm dallarına açık olduğunu kesinledikleri yoldan giderek temellendirir yapısal budunbilimi. Alanı gerçekten bilimsel bir biçimde incelemek için biraz da zorunlu bir tutumdur bu.

Lévi-Strauss'un yöntemini örneklendiren ilk önemli yapıtı bir *tutumlar dizgesi* olarak nitelediği akrabalık ilişkileri üzerinedir: *Les structures élémentaires de la parenté* (Akrabalığın temel yapıları, 1947). Ona göre, bu ilişkiler geleneksel yöntemle, yani derin ve genel bağıntılara inilmeden, tekil olgular olarak ele alınınca, ister istemez, 'her özel ev-

[20] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 326.

lenme kuralı, bir sonuç ya da bir kalıntı olarak, değişik bir töreye bağlanır: bir kopukluk, bir süreksizlik aşırılığına düşülür';[21] başka bir deyişle, birbirinden bağımsız bir sürü ayrışık evlenme kuralı yığılır önümüze. Böylece, bu denli ayrışık, bu denli dağınık, bu denli saymaca görünmelerine karşın, nasıl olup da şaşmaz bir 'düzen ve etkenlikle işleyebildiklerini' açıklamak içinden çıkılmaz bir sorun olur. Bu soruna bir çözüm getirebilmek için, söz konusu kuralları öteden beri yapılageldiği gibi 'ayrışık ulamlar biçiminde sınıflandırmak' yerine, yapısalcı bir görüşle, öncelikle işlevleri açısından ele alarak 'toplum içinde kadın dolaşımını sağlamanın değişik biçimleri' olarak değerlendirmek gerekir.[22]

Lévi-Strauss, tutarlı bir çözüme ulaşabilmek için, şu ya bu biçimde, şu ya da bu derecede, tüm toplumlarda görülen bir olgudan: yakın akrabalarla cinsel ilişkinin yasaklanmasından yola çıkar. Ondan önce, nerdeyse tüm budunbilimciler bu yasağı doğal bir olgunun toplum düzenine yansıması biçiminde açıklamışlardır. Ne var ki, örneğin kimi toplumlar hala kızıyla evlenmeyi yasaklarken, dayı kızıyla evlenmeyi yasaklamadıklarına göre, bunu doğal bir olgu olarak değerlendirmek zordur. Yasağın dirimbilimsel bir gereksinimden doğduğunu savunmak da çıkar bir yol değildir, çünkü çoğu toplumların kalıtımbilimden habersiz olduklarını söylemek bile gerekmez. Aynı biçimde, her toplum için özel bir neden aramak da tutarlı bir sonuca götürmez bizi, çünkü yakın akrabalarla evlenmenin yasaklanması evrensel bir kuraldır. Bu durumda, söz konusu yasağın evrensel olduğu oranda da ekinsel bir olgu olarak

[21] *A.y. I*, s. 42.
[22] J. Cuisenier, 'Formes de la parenté', *Esprit*, s. 561.

ele alınması gerekir, çünkü, herhangi bir kuralla karşılaştığımız her yerde, ekin düzleminde bulunduğumuzu söyleyebiliriz.

Öte yandan, bir yasaklama biçimi olması nedeniyle hep 'olumsuz' yanıyla değerlendirilegelmiş olan bu olguyu Claude Lévi-Strauss olumlu yanıyla değerlendirerek 'tekil'den 'dizgesel'e götüren sonuçlar çıkarır ondan: yakın akrabalarla evlenmenin önlenmesi yalnızca bir yasaklama olarak kalmaz, 'bir yandan yasaklarken, bir yandan da düzenler. Yakınlarla evlenme yasağı, tıpkı genişletilmiş toplumsal anlatımı olan dışarıdan evlenme kuralı gibi, bir karşılıklılık kuralıdır. Almayı yadsıdığınız ve size vermeyi yadsıdıkları kadın, sırf bu nedenle, sunulan bir kadın oluverir'.[23] Çünkü, söylemek bile fazla, anneniz, kız kardeşiniz ya da kızınızla evlenmenizi yasaklayan kural onları başkalarına vermenizi, sizin de başkalarının annesi, kız kardeşi ya da kızıyla evlenmenizi zorunlu kılarak kadınla erkeğin birleşmesini bir toplumsal iletişim durumuna getirir. Bu bakımdan, 'geleneksel budunbilimin tanıdığı tüm evlenme kuralları genel bir dolaşım dizgesinin özel durumları olarak' tanımlanır,[24] gerçek anlamlarını da dizgede bulurlar. Örneğin ekonomi ya da politika gibi başka iletişim dizgeleri bu özgül dizgeyi derinden derine etkileseler bile, onu hiçbir zaman tek başlarına açıklayamazlar: 'karşılıklılık ilkesi' akrabalık düzenini 'başka dizgelerden bağımsız bir biçimde yönlendirir'.[25]

Böylece, Lévi-Strauss, hem araştırma alanı üzerinde doğrudan yapılmış gözlemlerden, hem çok ge-

[23] Cl. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, s. 60.
[24] J. Cuisenier, *A.g.y.*, s. 561.
[25] D. Sperber, *Le structuralisme en anthropologie*, s. 45.

niş bir kaynakçadan yararlanarak, ama, söylediği gibi, aile ve evlilik ilişkilerini 'şu ya da bu özel ekinin ya da insanın gelişiminin şu ya da bu evresinin buluşu durumuna getirecek her türlü tarihsel-coğrafyasal yorum'dan kesinlikle uzak durarak[26] Avustralya'dan Çin'e, Hindistan'dan Amerika'ya, dışarıdan ve içeriden evlilik, tekeşlilik ve çokeşlilik olgularını en ince ayrıntılarına dek gözden geçirir, kadın dolaşımının başlıca üç temel yapısını: 'iki yanlı', 'babayanlı' ve 'anayanlı' evlenmelerin tüm eklemlenim ve açılımlarını ortaya koyar. Bir başka deyişle, akrabalık düzenini evrensel düzlemde, hem de eksiksiz bir kesinlik ve tutarlılıkla çözümler. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, ne tekil olguları betimlemekle yetinmek, ne de ayrışık veriler arasında gidip gelen, oluntusal kuramlar oluşturmak söz konusudur bu çözümlemede; tam tersine, belirimlerinin nerdeyse sonsuz çeşitliliğine karşın, özünde hep aynı kalan temel yapıya ulaşmaktır amaçlanan. En sonunda ulaşılan bu yapıysa, bir kez daha, bir ayrışık ve bağımsız parçalar dizisi değil, kendi kendine yeterli bir bağıntılar dizgesidir. Gerçekten de, bu çok kapsamlı araştırma sırasında, akrabalık ve evlilik kuralları içinden çıkılmaz gibi görünür, ama Lévi-Strauss karmaşığın içinden yalına, bulanığın içinden açığa gelmeyi başarır: "Böylece, görünüşte karmaşık ve nedensiz kuralların az bir sayıya indirgenebileceğini saptadık: akrabalığın olanaklı üç temel yapısı vardır yalnızca; bu üç yapı iki tür değişimle kurulur; bu iki değişim türü de tek bir ayrımsal niteliğe, yani ele alınan dizgenin uyumlu ya da uyumsuz niteliğine bağlıdır."[27] Bu nitelikleri, yani kendi kendine yeter-

[26] Cl. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, s. 532.
[27] *A.y.*, s. 565.

li, bağımsız bir dizge oluşturmaları nedeniyle, akrabalık kurallarının içinde yer aldıkları toplumun tüm kurumlarını kapsadıklarını söylemek yanlış olur, ama 'her zaman belirli bir yapı türünü dile getirdikleri' ve toplum düzeninin bu yapı aracılığıyla açıklanabileceği söylenebilir, çünkü herhangi bir toplum, herhangi bir ekin 'değişik alanlardan ve değişik düzlemlerden birbirine karşılık veren bir dizgeleşmiş kurallar evrenidir'.[28]

Claude Lévi-Strauss, bu kapsamlı incelemenin sonuç bölümünde, her evliliğin 'doğa ile ekin, hısımlık ile akrabalık arasında dramatik bir karşılaşma' olduğunu söyledikten sonra, bir Hindu düğün şarkısının çevirisini sunar bize: 'Kim verdi gelini? Kime verdi? Aşk verdi; aşka verdi. Aşk verdi, aşk aldı. Aşk okyanusu doldurdu. Aşkla kabul ediyorum onu. Aşk! bu gelin de senin olsun!' Arkasından şöyle yorumlar bu şarkıyı: "Böylece, evlilik iki aşk arasında: akraba aşkıyla karı koca aşkı arasında bir hakemliktir; ama her ikisi de aşktır, ve, evlenme anında, tüm ötekilerden yalıtlanan bu anda, iki aşk karşılaşır ve birbirine karışır, 'aşk okyanusu doldurmuştur'. Kuşkusuz, yalnızca birbirlerinin yerine geçmek ve bir tür yer değiştirimini gerçekleştirmek üzere karşılaşırlar. Ama, her türlü toplumsal düşünce açısından, evlenmeyi bir kutsal gizem yapan şey karşılaşmak için bir an süresince de olsa birleşmeleri gerektiğidir. Bu anda, her evlenme yakın akrabayla cinsel ilişki çizgisini sıyırıp geçer; dahası, yakın akrabayla cinsel ilişkidir, en azından toplumsal açıdan: yasak cinselliğin, daha geniş bir anlamda düşünülünce, başkası eliyle ve başkası için elde etmek yerine, kendi eliyle ve kendisi için elde etmek oldu-

[28] J. Pouillon, *A.g.y.*, s. 101.

ğu doğruysa."[29]

Lévi-Strauss bu gözlemiyle bir yandan evlilik yapısının çiftil yanını aydınlatırken, bir yandan da en ilkel toplumlarda bile 'başkası'na verilen yerin önemini vurgular. Bu temel yeri evlilik yasaklarına yan çizerek kız kardeşle cinsel ilişkiye girme olasılıkları konusunda kendilerini sıkıştıran Margaret Mead'e Arapeshlerin verdiği yanıtlar çok güzel somutlaştırır: "Kız kardeşinle evlenmek mi istiyorsun? Ne oluyor sana? Enişten olsun istemiyor musun? Bir başka adamın kız kardeşiyle evlenirsen, bir başka adam da senin kız kardeşinle evlenirse, en azından iki hısım-kardeşin olacağını, kendi kız kardeşinle evlenirsen, hiç hısım-kardeşin olmayacağını anlamıyor musun? Peki, kimle ava gideceksin? Kimle ekin ekeceksin? Kime konukluğa gideceksin?"[30]

Görüldüğü gibi, Lévi-Strauss, çok uzun ve dolambaçlı çözümlemeler boyunca, yapısalcı yöntemin vazgeçilmez verileri olan karşıtlıkları değerlendire değerlendire, onların bir tür uzlaşımı olan *karşılıklılık* ilkesine gelir. Karşılıklılık da söylemek bile fazla, uyum ve uzlaşma kavramına getirir bizi. En önemli uzlaşmalardan biri de insanın doğa ile ekin arasında kurduğu uzlaşmadır. İnsanın ortamının öncelikle ekin olması doğanın tümden yadsınmasını gerektirmez.

[29] Cl. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, s. 561.
[30] M. Mead'den anan Cl. Lévi-Strauss, *A.y.*, s. 556.

3. SÖYLENLER

Ne olursa olsun, doğa da tıpkı ekin gibi vazgeçilmez bir veridir Lévi-Strauss için: *Yaban düşünce*'yi de, dört büyük ciltten oluşan başyapıtı *Mythologiques*'i de öncelikle doğa ile ekinin karşıtlığına ve karşılıklılığına dayandırır, çözümlemelerini genellikle bu karşıtlık çevresinde geliştirir, çünkü, ona göre, insanlık açısından bakılınca, bu karşıtlık ilk ve temel karşıtlıktır. İnsanla ilgili her şey gibi ekin de seçiciliği, ayırıcılığı ve kurallaştırıcılığıyla tanımlanır; doğaysa, Hjelmslev'in dış gerçeği gibi, bölünmemişliği, sürekliliği ve doluluğuyla belirlenir, alabildiğine karmaşık bir nitelik taşır. Bu nedenle, ekin bir yandan seçici, ayırıcı ve kurallaştırıcı yanıyla doğanın karşısında yer alırken, bir yandan da, seçmeden, ayırmadan, kurallaştırmadan edemediği için, yeni bileşimlere varmak üzere, doğayı dönüştürür, bir anlamda doğanın yerine kendisi geçer. Doğanın boşluğu yadsıdığı, açılan her boşluğu hemen doldurduğu söylenir; ekinin de aynı biçimde doluluğu yadsıdığı söylenebilir: 'doğayı yadsıyıp parça parça bölerken, ekin ilk iş olarak doluluktan boşluk oluşturmaya girişir'.[31]

Ne var ki, daha önce de belirttiğimiz gibi, doğa hep girer işin içine, zorunlu bir karşıtlık öğesi ola-

[31] Cl. Lévi-Strauss, *L'Origine des manières de table*, s. 356.

rak her yerde karşımıza çıkar. Söylenlerin çıkış noktasında da gene onu buluruz: 'doğa söylenlerin ekini temellendirmelerini, onun öbür yüzünü belirtmelerini sağlayan kavramdır gerçekten. Söylensel söylem –her söylem gibi– kendisine yasak olan, daha doğrusu kendine yasakladığı bir kalıntı, bir ayrı, bir başka yer varsayarak temellendirebilir kendini: doğa ancak yadsınmak üzere belirir, ekinin sınırı ya da sınırlanmasıdır'.[32] Böyle olması da doğaldır.

Söylen, genel tanıma göre, simgesel biçimler altında doğa güçlerini ve insan koşulunu yansıtan ve kuşaktan kuşağa aktarılan masalsı anlatılardır, ama, Claude Lévi-Strauss'a göre, önemli bir işlev yüklenir: 'bir çelişkiyi çözümlemek için mantıksal bir araç sağlamak'.[33] Bu nedenle, her şeyden önce doğa/ ekin, ölüm/yaşam, yer/gök, vb. gibi uzlaşmaz ve çözümsüz görünen birtakım gerçek ve köklü karşıtlıklar üzerinde durur, bunları derece derece uzlaştırmaya, bunu sağlamak için de temel karşıtlıklara bağlanan ikincil karşıtlıklardan yararlanmaya çalışır. Örneğin *ölüm* ile *yaşam* temel bir karşıtlık oluşturur, söylen bunların yerini bir bakıma aynı özelliği taşıyan bir başka karşıtlık çiftine verir: *savaş* ile *tarım*. Bu iki karşıtlığa da bir üçüncü terim ekler: *av*. Bu karşıtlıklara bakılarak tarımın da bir tür yaşam olduğu, buna karşılık savaşın ve avın ölümle sonuçlandığı, dolayısıyla çelişkinin gene çözümsüz kaldığı düşünülebilir; ama, biraz daha yakından bakılınca, bu yer değiştirmeler yardımıyla, ölümle yaşamın kesin karşıtlıklar olmaktan çıktığı, ölümün yaşamın sürdürülmesine katkıda bulunan

[32] J. Courtés, *Lévi-Strauss et les contraintes de la pensée mythique*, s. 45, 46.
[33] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 254.

bir veri olarak da değerlendirilebileceği söylenebilir. Söylen yalnız bu terimlerle de yetinmez üstelik, terimlerini daha da çoğaltarak çelişkin terimler arasındaki uzaklığı gittikçe azaltır. Örneğin, yaşam/ölüm çevresinde, sözünü ettiğimiz karşıt terimleri biraz daha çoğaltarak şöyle bir yapıya varabiliriz:

I	II	III
Yaşam		
	Tarım	
		Otoburlar
		Akbabalar
	Av	
		Atmacalar
	Savaş	
Ölüm		

Lévi-Strauss'a bakılırsa, 'bu yapı içkin bir uslamlama yerini tutar: akbabalar hem atmacalar gibidir (hayvansal besin tüketirler), hem de bitkisel besin üreticileri gibi (yediklerini öldürmezler). Tarımsal yaşamı avdan daha çok "anlamlandıran" Pueblolar aynı uslamlamayı biraz daha değişik bir biçimde dile getirirler: atmacalar otoburlar için ne ise, kargalar da bahçeler için odur. Ama otoburlar daha önce de uzlaştırıcı öğe olarak ele alınabilirlerdi: bir yandan bitki toplar, bir yandan da kendileri avcı olmadan hayvansal besin sağlarlar. Böylece, birinci, ikinci, üçüncü, vb. derecede uzlaştırıcı terimler elde edilir ve her terim, karşıtlık ya da karşılıklı bağıntı yo-

luyla, kendinden sonrakileri doğurur'.[34]

Görüldüğü gibi, hem söylenin mantıksal kurgusu aynı zamanda karşıt ve bağlaşık terimler çevresinde oluşmakta, hem de birbirine eklenen çiftil terimler söylenin belirdiği ekinin belli başlı yönlerini kapsamı içine alarak onu yansıtan bir ayna niteliğine bürünmektedir. Bu bakımdan, söylenlerin temel karşıtlıkları aşıp kargaşaya son vererek 'insan deneyiminin tüm yönlerine tutarlılık kazandırdıkları' söylenebilir.[35] Lévi-Strauss'un, ilkel toplumları incelerken, onların söylenlerine ayrıcalıklı bir yer vermesi bundandır: evreni algılama ve yorumlama biçimlerinin her zaman belirleyici izlerini bulur onlarda.

Bilindiği gibi, Lévi-Strauss'un budunbilimci uğraşının doruk noktasını oluşturan *Mythologiques* değişik toplumlardan derlenmiş, bine yakın söylen çevresinde geliştirilmiş geniş bir incelemedir, ama Lévi-Strauss ilk cildi 1964, son cildi 1971 yılında yayımlanan bu büyük yapıtı yazmaya girişmeden önce de söylenlerin anlamı ve işlevi konusuna sık sık eğilmiş, bizi tutarlı bir söylen çözümlemesine götürebilecek yöntemsel araçları araştırıp durmuştur. İlkin 1955 yılında yayımlanan 'La structure des mythes' (Söylenlerin yapısı) adlı incelemesi bu bakımdan ilginç bir örnektir: çok sınırlı bir çözümleme denemesi olmasına karşın, *Mythologiques*'i temellendirecek olan belli başlı kuramsal ve yöntemsel ilkeleri çok önceden gözler önüne serer, yalınlığı nedeniyle de araştırıcının yönteminin anlaşılmasını ve açıklanmasını kolaylaştırır.

Ünlü bilim adamının söz konusu incelemede

[34] *A.y.*, s. 248-249.
[35] D. ve A. Patte, *Pour une exégèse structurale*, s. 84, 85.

'eşsüremsel okuma' diye adlandırdığı bu yöntem, biri *ayırma*, öbürü *yeniden kurma* olmak üzere, başlıca iki çözümleme evresinde gerçekleştirilen bir dizi işlemi kapsar. Birinci evrede, 'okunan' nesnede ortak özellikler gösteren öğeleri ortaya çıkarıp bir araya getirmeyi, bir başka deyişle, 'anlatının *yerdeş* düzeyini belirlemeyi' amaçlar araştırmacı.[36] Örneğin, 1, 2, 4, 7, 8, 2, 3, 4, 6, 8, 1, 2, 5, 7, 3, 4, 5, 6, 8 biçiminde sıralanmış bir sayıyı aynı zamanda tüm 1'leri, tüm 2'leri, tüm 3'leri, vb. bir araya getirmeye benzer bir işlemdir bu. Aşağıda görüldüğü gibi, ilk dizilişlerinde kolaylıkla gözden kaçırılabilecek birtakım özelliklerini ortaya çıkarırken, onun sırasını da bozmaz:

1	2		4			7	8
	2	3	4		6		8
1	2			5		7	
		3	4	5	6		8

Claude Lévi-Strauss ünlü Oidipus söyleni üzerinde de aynı işlemi yaparak onun yapısma buradan ulaşmaya çalışır. Aşağıda görüldüğü biçimde, kuşkusuz özetleyerek, ama dış yapısında herhangi bir değişiklik yapmadan, olduğu gibi sunar onu bize:

[36] A.J. Greimas, *Du sens I*, s. 276.

Cadmos Zeus'un
kaçırdığı
kız kardeşi
Europe'u arar

Cadmos ejdarhayı
öldürür

Ispartalılar birbirini
öldürür

Labcados
(Laios'un
babası)= 'topal'
(?)

Oidipus babasını
öldürür

Laios (Oidipus'un
babası)= 'çarpık'
(?)

Oidipus Sfenksi
öldürür

Oidipus annesi
Iocaste'la evlenir

Oidipus='şiş-
ayak' (?)

Etéocle kardeşi
Polynice'i öldürür

Antigone yasağı
dinlemeyip kardeşi
Polynice'i gömer.

Oidipus söyleninin özetini bu biçimde sunduktan sonra, şöyle der Lévi-Strauss: "İşte her biri aynı çıkından olan birçok bağıntıyı bir araya getiren dört

dikey sütun var karşımızda. Söyleni *anlatacak* olsaydık, bu sütun biçiminde dizilişi hiç göz önüne almaz, satırları soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru okumakla yetinirdik. Ama, söyleni *anlamak* söz konusu olunca, artsüremsel sıralamanın bir bölümü (yukarıdan aşağıya) işlevsel değerini yitirir, 'okuma' soldan sağa doğru, bir sütundan ötekine geçilerek ve her sütun bir bütün giibi ele alınarak sürdürülür."[37] Çünkü, kolaylıkla görülebileceği gibi, aynı çıkınlarda toplanmış olan birimler ortak bir özellik taşımaktadır. Bu ortak özellikler üzerinde kısa bir çözümlemeye girişen Lévi-Strauss'a göre, birinci 'çıkın'da, birbirlerine kan bağıyla bağlı birtakım kişilerin akrabalık ilişkilerini toplum kurallarını bile aşarak aşırı bir ölçüye vardırdıkları görülür; bu bakımdan, bu çıkının ortak özelliği *fazla değer verilen akrabalık ilişkileri* biçiminde özetlenebilir. İkinci çıkında gene akrabalık ilişkileri söz konusudur, ama bu kez tümüyle ters yönde işlediklerine, yakınların birbirlerini yok etmeleri biçiminde belirdiklerine göre, ortak özellikleri *değer verilmeyen akrabalık ilişkileri* diye adlandırılabilir. Üçüncü çıkında yer alan ejdarha, 'insanların topraktan doğabilmeleri için' yok edilmesi gereken bir yeraltı canavarıdır; Sfenks de hep insanları yok etmeye çabalar; bu bakımdan, ikinci terim 'insanın *yerliliğine*', toprağa bağlılığına ilişkin olan birinci terimi yinelediğine, insanlar da en sonunda ejdarhaları yendiklerine göre, bu çıkının ortak özelliğinin *insanın yerliliğinin yadsınması* olduğu söylenebilir. Dördüncü çıkına gelince, burada birçok söylen kişisinin adının 'doğru yürüme güçlüğü'nü dile getirdiği görülür; daha pek çok söylende de topraktan doğan insanların yer-

[37] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 237.

yüzüne çıktıkları sırada ya hiç yürüyemedikleri ya da yürümekte güçlük çektikleri göz önüne alınırsa, çıkının ortak özelliği *insanın yerliliğinin sürmesi* biçiminde tanımlanabilir.

Ama, bu çıkınlar oluşturulduktan sonra, bir sütundan ötekine geçerek gerçekleştirmeye çalıştığımız 'okuma'da birbirleriyle çelişen bir dizi bağıntıyla karşı karşıya kaldığımıza göre, bütün bunlar bizi nereye götürebilir? Şaşırıp kalınız bu noktada. Ne var ki, biraz daha yakından bakacak olursak, dördüncü sütunla üçüncü sütun arasında da birinci ve ikinci sütunlar arasında saptadığımıza özdeş bir bağıntı bulunduğunu görürüz: bir karşıtlık, bir uzlaşmazlık bağıntısı. Bu da bir ilerleme olanağıdır, çünkü belirli bağıntı kümelerinin birbirleriyle çelişmeleri hiç değilse bu açıdan birbirlerine özdeş olduklarını kesinlememizi, bunun sonucu olarak da aralarında bağıntı kurma olanaksızlığını aşmamızı sağlar. Oidipus söyleninin temel anlamı da bu çelişkiyle bu özdeşlikte belirginleşir bir bakıma: ileri sürüldüğü gibi, insanın yerliliğine inanılmasını isteyen toplumun bu kuramdan her birimizin bir erkekle bir kadının birleşmesinden doğduğu gerçeğine geçme olanaksızlığını dile getirdiği benimsenirse, sorun çözümsüz kalacak demektir, ama 'Oidipus söyleni ilk sorunla –birden mi doğulur, yoksa ikiden mi?– yaklaştırma olarak: aynından mı doğulur, yoksa başkasından mı biçiminde dile getirebileceğimiz türevsorun arasında bir köprü kurmamızı sağlar. Böylece, bir karşılıklılık bağıntısı çıkar ortaya: yerlilikten kurtulma çabası bunu başarma olanaksızlığına göre neyse, kan bağlılığının gereğinden fazla değerlendirilmesi de değerinin bilinmemesine göre odur'.[38]

[38] *A.y.l*, s. 239.

Hiç kuşkusuz, Claude Lévi-Strauss'un kendisinin de belirttiği gibi, gereğince derinleştirilmiş, eksiksiz bir çözümlemeden çok, örnek ve öneri niteliğinde bir çözümleme taslağı sunulur burada bize. Bu biçimiyle, başka türlü olması da beklenemez, çünkü, ünlü budunbilimciye göre, söylenleri öteden beri yapılageldiği gibi, tek tek ele alıp açıklamaya çalışmak çıkar yol değildir; tam tersine, onları toplumsal ve ekinsel bağlamları ve başka söylenlerle bağıntıları içinde değerlendirmek, bunun için de en azından şu üç kuralı her zaman göz önünde bulundurmak gerekir:

'1) Bir söylen hiçbir zaman tek bir düzeyde yorumlanmamalıdır. Ayrıcalıklı açıklama diye bir şey olamaz, çünkü herhangi bir söylen birkaç açıklama düzeyinin *bağıntıya getirilmesi*nden başka bir şey değildir.

2) Bir söylen tek başına değil, bütün olarak ele alındıklarında bir dönüşüm kümesi oluşturan başka söylenlerle kurduğu bağıntı içinde yorumlanmalıdır.

3) Bir söylen kümesi kendi başına değil, a)başka söylen kümeleri, b)geldiği toplumun budunbilimi göz önüne alınarak yorumlanmalıdır'.[39]

Lévi-Strauss *Mythologiques*'i oluşturan dört koca ciltte: *Le cru et le cuit*'de (*Çiğ ve pişmiş*, 1964), *Du miel aux cendres*'da (*Baldan küllere*, 1966), *L'origine des manières de table*'da (*Sofra törelerinin kökeni*, 1968) ve *L'homme nu*'de (*Çıplak insan*, 1971) bu ilkeleri izler: belirli karşıtlıklardan yola çıkarak baş döndürücü karmaşıklıklar içinden temel yapılara ulaşır. Örneğin *Le cru et le cuit*'de büyük çoğunluğu Orta ve Güney Brezilya kaynaklı iki yüze yakın söy-

[39] *A.y. II*, s. 82, 83.

lende doğadan ekine geçiş sorununu inceler. Bu söylenlerin hepsi de 'aynı izgeye bağlanır', hepsi de, 'somut deneyime çok yakın ve nitel olmakla birlikte, birer kavramsal araç oluşturmaktan geri kalmaz, anlamlı özellikleri aynı zamanda hem mantıksal uyarlık ve uymazlık kurallarının işlevi olarak, hem de budunbetimin değişik topluluklar arasında belirlediği ekinsel farklara göre, birleştirmeyi ve ayırmayı sağlar'.[40] Gerçekten de, nerdeyse tüm bu söylenler doğadan ekine geçişi 'mutfak ateşi'nin bulunması ya da elde edilmesiyle özdeşleştirerek 'besinlerin pişirilmesi'ne bağlarlar; bu beslenme yordamını başka beslenme yordamlarıyla karşıtlaştırma biçimleri de yakın bir benzerlik gösterir. Etobur hayvanlar çiğ et tüketir, leşyiyiciler çürümüş et. 'Sonuç olarak tüm durumlarda bir çifte karşıtlığın, bir yandan çiğ ile pişmiş, öbür yandan taze ile bozulmuş arasındaki karşıtlığın varlığı doğrulanır. Çiğ ile pişmişi birbirine bağlayan eksen ekine geçişin ayırıcı özelliğidir; çiğ ile çürümüşü birbirine bağlayan eksense, doğaya geri dönüşün ayırıcı özelliği. Çünkü pişme çiğin ekinsel dönüşümünü gerçekleştirir, çürümeyse doğal dönüşümünü tamamlar'.[41] Ama, söylemek bile fazla, bu karşıtlıklar söylenlerde açık terimler biçiminde çıkmaz araştırıcının karşısına, değişik anlatılar içinde, değişik biçimler altında saptanıp belirlenmeleri gerekir; öte yandan, burada söz konusu olan çiğ/pişmiş, taze/çürümüş karşıtlığı yer/gök, ateş/su, hayvan/insan, erkek/dişi, dost/düşman, vb. gibi daha nice karşıtlıkla iç içedir. Bu karşıtlıklar ışığında, bu karşıtlıklar arasından, gittikçe daha zengin, gittikçe daha karmaşık anlam ve imge alanları-

[40] Cl. Lévi-Strauss, *Paroles données*, s. 54.
[41] *A.y.*, s. 54.

na açılan yazar çoğu kez tek bir söylenin birkaç anlamsal düzeyde birden eklemlenebileceğini, örneğin 'kimi söylenlerin toplumsal ya da gökbilimsel terimlerle söylediğini' bir başka söylenin 'örgenbilimsel terimlerle' dile getirdiğini, daha başkalarınınsa, 'iki-üç izge birden kullandığını' göstererek her söylenin toplu ve genel nitelikte bir anlamsal alanın sunduğu olanaklar içinde seçtiği yolla tanımlanabileceğini, bu genel alanın başlıca yönlerinin de şöyle sıralanabileceğini kesinler:[42]

1. – *Gökbilimsel izge* (ay/güneş; gece/gündüz, vb.);

2. – *Coğrafyasal izge* (yakın/uzak; akış yönü/çıkış yönü, vb.);

3. – *Örgenbilimsel izge* (bacaksız kadın/gezgin kadın; kamışsız adam/uzun kamışlı adam, vb.);

4. – *Toplumbilimsel izge* (içeriden evlenme/dışarıdan evlenme; bekârlık/biraradalık, vb.);

5. – *Aktörel izge* (çekingenlik, ataklık, vb.).

Ama, hemen belirtmek gerekir ki, gerek söz konusu kurallar, gerekse söz konusu özellikler yalnızca söylen alanında değil, budunbilimin nerdeyse tüm alanlarında geçerlidir. Bu nedenle, Claude Lévi-Strauss Kuzey Amerika'nın kuzey-batı kıyılarında yaşayan yerli topluluklara özgü maskeleri ele alan *La voie des masques*'ta da aşağı yukarı aynı yolu izler: bir yandan değişik toplulukların değişik maskelerini türlü yönlerden karşılaştırarak çözümlemesini bunlar arasında bulduğu karşıtlık ve özdeşlik bağıntılarına göre geliştirirken, bir yandan da bunların dinsel, toplumsal ve ekonomik uzantıları üzerinde durur, çünkü hem söz konusu maskelerin söylensel verileri, toplumsal ve dinsel işlevleri sanatsal anla-

[42] Cl. Lévi-Strauss, *L'origine des manières de table*, s. 137.

tımla birleştirdikleri görüşündedir, hem de bu üç olgu düzleminin, ne denli ayrışık görünürlerse görünsünler, birbirlerine işlevsel olarak bağlı olduklarını düşünür.[43]

Bütün bunlar budunbilimsel olguların gerçeğinin 'ayrıcalıklı bir içerikte' değil, bu içeriğe doğrudan bağlı olmayan 'mantıksal bağıntılarda' bulunabileceğini gösterir.[44] Söylenlerin yapısında da, başka budunbilimsel verilerin yapısında da 'öğeler sürekli değildir, yalnızca bağıntılar süreklidir'.[45] Bu anlayışla ele alındıkları zaman, 'söylenler bize dünyanın düzeni, gerçeğin niteliği, insanın kökeni ya da yazgısı konusunda bilgi verebilecek hiçbir şey söylemezler. Doğaötesel hiçbir destek bekleyemeyiz onlardan: tükenmiş düşüngülerin yardımına koşmayacaklardır. Buna karşılık, söylenler geldikleri toplumlar konusunda çok şey öğretirler bize; işleyişlerinin iç nedenlerini ortaya çıkarmamıza yardım eder, inançların, törelerin, ilk bakışta anlaşılmaz görünen kurumların varlık nedenini aydınlatır, özellikle de insan düşüncesinin kimi etkinlik biçimlerini belirlememizi sağlarlar. Bu etkinlik biçimleri yüzyıllar boyunca öylesine değişmez kalmış, öylesine uçsuz bucaksız uzamlara yayılmıştır ki onları düşüncenin temel biçimleri sayabilir, etkinlik gösterebileceklerini usumuza bile getirmediğimiz yerlerde, başka toplumlarda ve düşünsel yaşamın başka alanlarında yeniden bulmaya çalışabiliriz'.[46]

---

[43] Cl. Lévi-Strauss, *La voie des masques*, s. 59, 60.
[44] Cl. Lévi-Strauss, *Le cru et le cuit*, s. 246.
[45] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 79.
[46] Cl. Lévi-Strauss, *L'homme nu*, s. 571.

4. BİÇİM VE ANLAM

Claude Lévi-Strauss'un bu kesinlemelerine ve bu kesinlemelere kaynaklık eden somut sonuçlara karşın, birçok düşünür ve araştırmacının kendisini ele aldığı söylenlerin 'canlı töz'ünü 'ölü bir biçim'e indirgemekle, 'anlam'ı yok ederek 'hiçbir şey söylemeyen bir söylem' oluşturmakla suçlamalarını nasıl açıklamalı? Konuya yakından bakılınca, tüm bu suçlamaların Claude Lévi-Strauss'a karşı çıkanların *anlam* terimine verdikleri anlamların, özellikle de bu anlama erişmek için izledikleri yolların farklılığından kaynaklandığı görülür. Daha önce de belirtildiği gibi, geleneksel söylen çözümlemeleri öncelikle söylende anlatılan *öykü* üzerinde yoğunlaşır, 'canlı töz' diye adlandırılan şey de bu öykünün betimlemeleri ve varsayımlara dayalı yorumlarıdır. İşte bu tözü, bu anlamı aramadığı için suçlarlar Lévi-Strauss'u, söylenleri birbirinden bağımsız bir biçimde, ayrı ayrı ele alarak anlattıkları tekil öykülerden gizli ve gizemli anlamlar, aktörel sonuçlar çıkarmaya çalışmadığı için insanı ve kutsal değerlerini göz önüne almadığını söylerler.

Lévi-Strauss'un tutumuna gelince, yapıtlarında anlamı ve içeriği bir yana bırakarak biçime ayrıcalıklı bir yer verdiğini esinleyebilecek tek satıra rastlanmaz; tam tersine, biçime öncelik verilmesini ya-

pısalcılıkla bağdaştırılması olanaksız bir tutum olarak nitelediği görülür. Ünlü Rus masal çözümleyici Propp'u da bu nedenle, biçimi saltıklaştırmaya yöneldiği için eleştirir: "Biçimciliğe göre, iki alan kesinlikle ayrılmalıdır birbirinden, çünkü yalnız biçim anlaşılabilir; içerik anlam değerinden yoksun bir kalıntıdan başka bir şey değildir. Yapısalcılık için, bu karşıtlık geçersizdir; soyut bir yanda, somut bir yanda değildir. Biçim ile içerik aynı özdendir, aynı çözümlemeyle değerlendirilir. İçerik gerçekliğini yapıdan alır, biçim dediğimiz şey de içeriği oluşturan yerel yapıların yapı içinde düzenlenişinden başka bir şey değildir," der.[47] Ne var ki, ona göre, 'içerik (söylenbilimsel yapı) ile anlatım (dilsel yapı) arasındaki bağıntılar öğeden öğeye değil, yapıdan yapıya bağıntılardır'; bir başka deyişle, 'Lévi-Strauss'un betimlediği söylenbilimsel yapıyla söylenin dilsel yapısı arasında *terimi terimine bir uyarlık* yoktur'.[48] Bu nedenle de söylenin öyküsünün her terimi ardında gizli anlamlar aramayı yersiz bulur. Kısacası, yapıtını anlamak istemeyenlerin dilsel olguları toplumsal olgularla özdeşleştirmekle suçladıkları Lévi-Strauss, değil toplumsal olgular, söylenleri bile dille özdeşleştirmez: "Gerecini doğadan seçip alırken, söylensel düşünce de dil gibi sesbirimlerini kendisine uygulamada sınırsız bir dizi sunan doğal sesler arasından seçen dil gibi yapar. Çünkü dil gibi o da bu görgül gereçleri çoklukları içinde gelişigüzel benimseyemez, hepsini birden kullanamaz, aynı düzeye koyamaz. Burada da, gerecin anlamın nesnesi değil, aracı olduğu gerçeği karşısında eğilmekten başka bir şey yapamayız. Bu işlevi yerine getirmesi

[47] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale II*, s. 158.
[48] D. Sperber, *A.g.y.*, s. 62.

için, onu önce yoksullaştırmak gerekir: yalnızca aykırılıkları dile getirecek ve karşıtlık çiftleri oluşturacak nitelikte, az sayıda öğeyi alıkoyarak yoksullaştırmak."[49] Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, söyleni dille özdeşleştirmek de, 'canlı töz'ü 'ölü bir biçim'e indirgemek de değildir bu, tam tersine, anlaşılabilirliğin koşullarını hazırlamaktır.

Ne olursa olsun, karşıtlarının aradığı başka şey, Lévi-Strauss'un aradığı başka şeydir. Örneğin sesbilim nasıl 'doğrudan doğruya sözcükler üzerinde değil, *önceden sesbirimlere ayrılmış* sözcükler üzerinde' çalışırsa,[50] söylenbilim de öylece söylende öyküden bağımsız olan 'mantıksal bağıntılar' üzerinde durmalıdır ona göre, dilbilimsel yapının değil, söylenbilimsel yapının birimleri üzerinde çalışmalıdır. Bu nedenle, yani söylenlerin salt öyküsel içerikleri fazla bir önem taşımadığından, geleneksel yöntemlere bağlı söylenbilimciler, aynı söylenin birçok değişkesi bulunması durumunda, en iyi, en doğru değişkeyi bulmak gibi nesnellik temelinden yoksun, kısır çabalarla oyalanırken, Lévi-Strauss bunu söylenbilimcinin çevrenini genişleten, işini kolaylaştıran bir etken olarak görür.[51] Oidipus söylenine ilişkin kısa çözümlemenin de ortaya koyduğu gibi, söylenin öyküsünün çizgesiyle söylenbilimsel yapısının çizgesi birbiriyle örtüşmez: birincisi *çizgisel (artsüremsel)*, ikincisi *çizelgesel (eşsüremsel)* bir biçimde eklemlenir; türleri ayrıdır, ayrı düzlemlerde yer alırlar. Buna karşılık, anlattıkları öyküler bakımından birbirlerine çok uzak gibi görünen söylenler arasında söylenbilimsel yapıları bakımından çok ya-

[49] Cl. Lévi-Strauss, *Le cru et le cuit*, s. 346, 347.
[50] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 44.
[51] Cl. Lévi-Strauss, *Le cru et le cuit*, s. 339, 340.

kın bağıntılar bulunabilir; bu bağıntılar birbirlerini bütünleyebilir, birbirlerini aydınlatabilir; daha da iyisi, bu bağıntılardan yola çıkılarak bir temel yapıya gidilebilir. Claude Lévi-Strauss'un temel sorunu da budur gerçekte: 'insan düşüncesinin temel biçimleri'ne ulaşmak. *Hüzünlü dönenceler*'de, *Le totémisme aujourd'hui*'de, özellikle de *Yaban düşünce*' de, ne denli uzaklara, ne denli eskilere gidilirse gidilsin, insan düşüncesinin nesneleri hep aynı kesinlikle karşıtlaştırıp bireştirdiğini, hep aynı ayrıntı zenginliğiyle ayırıp sınıflandırdığını gösterir bize. *Mythologiques, La voie des masques* ya da *La potière jalouse*'da gözlemini yeni ve ilginç örneklerle destekler. Kimilerinin ileri sürdüğü gibi düşünceyi dirimbilime indirgeme anlamına mı gelir bu? Hayır. Sorunun olumsuz olduğu ölçüde derin yanıtı *Le cru et le cuit*'nin sonlarında yer alan şu sözlerde yatar: "Söylenler düşünceyi belirtir, kendilerini kendisinin de bir parçası olduğu dünya aracılığıyla kuran düşünceyi. Böylece, aynı anda, düşünce kendi nedenlendirdiği söylenleri, söylenler de daha önceden düşüncenin yapısına işlenmiş bir dünya imgesi doğurabilir."[52] Karşılıklı koşullandırımlar söz konusudur.

Bu gözlemin kaçınılmaz sonucu olarak, Claude Lévi-Strauss Batılı düşünürler için vazgeçilmez görünen *ilkel/uygar* ayrımına kesinlikle karşı çıkar: *ilkel* diye nitelenen nice uzak ve yoksul topluluğun, başka özellikleri yanında, alabildiğine zengin ve tutarlı bitki ve hayvan sınıflandırmalarının da tanıklık ettiği gibi, *bilimsel* dediğimiz düşünceden nitelik açısından çok, nicelik ve etkenlik açısından ayrılan bu 'yaban düşünce'nin temel özellikleri göz önüne alınınca, böyle bir ayrımın tüm geçerliliğini yitirece-

[52] *A.y.*, s. 346.

ğini söyler. Ona göre, töreler, inançlar, adlandırmalar, kısacası tüm ekinsel etkinlikler insan düşüncesinin gerçeği şu ya da bu biçimde, ama hep dönüştürerek, bir düzlemden başka bir düzleme geçirerek kavramaya yöneldiğini gösterir; toplumların 'yüzlerce, hatta daha fazla binyıldan beri, kuramsal sorunlarını çözümlemek için başvurdukları söylenler' de bu etkinliğin ayrıcalıklı alanlarından biridir.[53] Bu nedenle, söylenlerin birer yapı olarak birbirlerini 'dönüştürdüklerini', birbirlerine 'çevrilebileceklerini' söylemek hiç de yanlış olmaz.[54] Her söylenin 'bir bütünden (nesne + olay) yola çıkarak yapısını *bulmaya* yönelen' sanatınkiyle bakışık, ama tersine bir yol izleyerek 'bir yapıdan yola çıkıp bu yapı aracılığıyla bir bütün (nesne + olay) *kurmaya* giriştiği' benimsenirse,[55] bu kesinleme daha bir geçerlilik kazanır, her söyleni başka söylen kümeleriyle bağıntıları içinde ele alma önerisi de daha bir tutarlı görünür.

Ama, hemen belirtmek gerekir ki, tekil söylenlerin öyküleri yerine, çoğul söylen kümelerinin yapısal bağıntıları üzerinde durmak 'somut'u tümden bir yana bırakıp kesinlikle 'soyut'a yönelmek değildir; tam tersine, kendisinin de sık sık vurguladığı gibi, incelediği nesneyi önce kendi bağlamı içinde değerlendirmeye, değişik düzlemlerdeki yerlemlerine göre çözümlemeye özen gösterir Lévi-Strauss. Bunun sonucu olarak, yüzlerce söylen arasından onların temel yapılarına doğru yol alırken, geldikleri toplumların inançlarına, törelerine, kurumlarına tuttuğu ışığı da gözden kaçırmaz, araştırmalarının önemli bir boyutunu bunun değerlendirilmesi oluş-

[53] Cl. Lévi-Strauss, *L'homme nu*, s. 571.
[54] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale II*, s. 83 ve *Le cru et le cuit*, s. 20.
[55] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 51.

turur. Bununla birlikte, nesneyi yeniden anlatmak, yani *yinelemek* değildir söz konusu, *çözümlemek* ve anlamak, bunun için de onu yeniden, ama bir başka düzlemde, bir başka biçimde kurmak, böylece, 'anlaşılması zor bir karmaşıklığın yerini daha kolay anlaşılır bir karmaşıklığa vermektir'.[56] Lévi-Strauss'u anlamak istemeyenler ne derlerse desinler, çözümlemenin amacı nesnenin birtakım yüzeysel özelliklerini belirlemek ya da bunlardan yola çıkarak birtakım doğaötesel varsayımlar oluşturmak olmadığına göre, başka bir yol da yoktur. Piaget'nin belirttiği gibi,[57] fizikte yasalara göre nedenselliğin durumu ne ise, yapısalcılıkta da yapıya göre olguların durumu odur; yasalar gibi *yapı* da bir *veri* olarak doğrudan gözlemlenemeyeceğine göre, onu mantıksal *örnekçeler* biçiminde kurmak gerekir.

Ama, söylemek bile fazla, kurulan örnekçeler ancak kendilerinden yola çıktıkları nesnelerle örtüştükleri, onlarla doğrulandıkları ölçüde geçerli olabilirler. Geçerlilikleri de, Lévi-Strauss'un belirttiği gibi,[58] en azından şu dört koşulun gerçekleştirilmesine bağlıdır:

1. – yapı bir dizge niteliği sunar; bu nedenle, herhangi bir öğesindeki değişiklik geri kalan tüm tüm öğelerinde de değişikliklere yol açar;

2. – her örnekçe her biri aynı diziden bir örnekçede karşılık bulan bir dönüşüm kümesine bağlıdır, böylece bu dönüşümlerin bütünü de bir örnekçe kümesi oluşturur;

3. – belirtilen bu özellikler, öğelerinden birinde bir değişiklik olduğu zaman, örnekçenin nasıl bir

[56] *A.y.*, s. 328.
[57] J. Piaget, *Le structuralisme*, s. 83.
[58] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologi structurale I*, s. 305, 306.

durum alacağını önceden kestirmemizi sağlar;

4. – örnekçe gözlemlenen tüm olguları kapsayacak biçimde kurulmuş olmalıdır.

Ne var ki, dizgesel bir çözümleme amacıyla oluşturulan örnekçelerin 'gözlemlenen tüm olguları' kapsayabilecek nitelikte olmaları onların bu olguların bir tür izdüşümü olduklarını göstermez. Örneğin toplumsal bağıntılar toplumsal yapıyı ortaya çıkarabilmek için oluşturulan örnekçelerin çıkış noktasıdır, ama yapının kendisiyle özdeşleşmezler, özdeşleşemezler, çünkü yapı *görgül* bir gerçek değildir. Böyle olsa, yapısalcı yönteme gerek kalmazdı. Yapı ile görgül gerçek arasındaki bu kesin ayrılığı göremeyenler Lévi-Strauss'u devingen toplumları kapalı, değişmez, ölü kalıplara indirgemekle suçlayıp durmuşlardır. Oysa, *Hüzünlü dönenceler*'den *La potière jalouse*'a değin, Lévi-Strauss'un yapıtları 'somut bir toplumun kendi yapısına, daha doğrusu kendi yapılarına indirgenemeyeceğini' ortaya koyan gözlemlerle doludur.[59] Dilbilimde bulduğumuz *söz/dil* ya da *kullanım/çizge* ayrımına koşut olarak, budunbilime *olay/yapı* ayrımını getirmesi de bunun sonucudur. Gerçekten bilimsel bir yaklaşımın söz konusu olduğu her yerde, yapılması zorunlu bir ayrımdır bu: 'Tüm bilim olumsal ile zorunlunun birbirinden ayrılmasında bulur temelini, bu ayrılık olay ile yapının ayrılığıdır'.[60]

[59] *A.y.*, s. 357.
[60] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 46.

5. BARBAR VE UYGAR

Lévi-Strauss'u en çok eleştirenler, bu bilimsel zorunluluğun ayrımına varamadıklarından, olumsalı zorunluyla, olayı yapıyla özdeşleştirenler olmuştur. Bu sakat tutumu sürdürerek onun insan düşüncesinin her yerde aynı olduğunu, ekini ussal yapıların belirlediğini, hatta ussal yapıların ekinin ta kendisi olduğunu savunduğunu, dolayısıyla çeşitliliği ve gelişimi yadsıdığını, hatta insan düşüncesinin yapısını bulmak savında olduğunu ileri sürmüşler, 'Lévi-Strauss evrenselleri'den söz etmişlerdir. Ünlü budunbilimci, bu tür yorumların doğru olması durumunda, üniversite öğrenimini felsefe dalında yapmışken, ne diye felsefeci kalmayıp da budunbilimci olduğunu, budunbetimsel ayrımları belirleyebilmek için ne diye bunca çaba harcadığını anlamanın zor olacağını söyler.[61] Gerçekten de zordur. Üstelik, insan toplumlarının çeşitliliği ve devingenliği de, gelişim ya da evrim de yadsınması olanaksız, somut ve kesin olgulardır. Lévi-Strauss, bu olguları yadsımak şöyle dursun, böyle bir tutumdan alabildiğine uzak olduğunu sık sık yineler. Onun karşı çıktığı şey bu olguların değerlendirilme biçimidir her şeyden önce, bu olguların saltıklaştırılması, daha da kötüsü, belli bir düşünce ve belli bir gelişim biçiminin ev-

[61] Cl. Lévi-Strauss, 'Structuralisme et écologie', *Claude Lévi-Strauss*, Gallimard, s. 465.

rensel bir nitelik olarak değerlendirilmeye kalkılmasıdır.

"Ben ilerleme düşüncesini yıkmaya çalışmadım, onu insan gelişiminin evrensel bir ulamı düzeyinden bizim toplumumuza (ve belki daha birkaç topluma) özgü, özel bir varoluş biçimi düzeyine indirmeye çalıştım," der Lévi-Strauss.[62] Tarihsel diye adlandırılan birtakım ayrıcalıklı toplumların dışında kalan bunca toplumun varlığı da onun bu tutumunu doğrular. Ne var ki, kendi içinde tutarlı, zengin ekinler oluşturmuş, kimi sanat ve uygulayım alanlarında şaşırtıcı ilerlemeler gerçekleştirmiş bunca toplumun insan toplumu niteliğini yadsımak anlamına bile gelse, kendi toplumunun, kendi ekininin değerlerini evrenselleştirmekte direnen Batılı aydının gözünde kutsala saygısızlık gibi bir şeydir bu. Bu konuda, en tutucusundan en devrimcisine, en bağnazından en hoşgörürüne, nerdeyse tüm Batılı aydınların görüş birliğinde olduğu görülür, hem de yüzyıllardan beri. Lévi-Strauss hem doğanın, hem insanın indirgenmesi ya da 'budanması' olarak niteleyebileceğimiz bu tutumu ve sonuçlarını şöyle özetler: "İnsanın doğadan koparılması ve üstün, egemen varlık durumuna getirilmesiyle başlanmıştır işe; böylece en yadsınmaz özelliğinin, yani canlı varlık niteliğinin silinebileceği sanılmıştır. Bu ortak nitelik görülmezlikten gelinerek her türlü aşırılığa olanak sağlanmıştır. Batılı insan, özellikle tarihinin son dört yüzyılında, insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı bir hak olarak benimsemekle, birinden aldığı her şeyi ötekine vermekle, uğursuz bir dönemi başlattığını, durmamacasına daraltılan bu sınırın insanları da birbirinden uzaklaş-

[62] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 368.

tırmaya ve gittikçe daha sınırlı bir azınlık yararına, bir insanlık ayrıcalığı istemeye yarayacağını, bu insanlığınsa, ilkesini ve kavramını özsaygıdan aldığı için, daha doğar doğmaz çürüyeceğini anlayamamıştır."[63]

Lévi-Strauss'a bakılırsa, bu indirgeyici tutumun en çarpıcı örneklerinden birini de Jean-Paul Sartre verir: yüzyılımızın bu çok ünlü ve çok saygın yazarı, *Critique de la raison dialectique* adlı yapıtında, insanı eytişimle, eytişimi de tarihle tanımladıktan sonra, nerdeyse iki ayrı eytişim biçiminin varlığını kesinlemeye yönelir. Bunlardan birincisi tarihsel toplumlara özgü olan 'gerçek' eytişim, ikincisiyse ilkel denilen toplumlara özgü olan ve aşağı yukarı dirimsel düzlemde yer alan 'yineleyici' eytişimdir.[64] Hiç kuşkusuz, böyle bir ayrım yapmak tarih içinde ve günümüzde insanlığın büyük bir bölümünün gerçek düşünceden yoksun olduğunu kesinlemekle birdir. Ama Sartre, bunu gizlemek şöyle dursun, ayrımını geçersiz kılan kanıtları çürütmeye çalışır: toplumunun evlilik kurallarını ve akrabalık dizgesini soruşturmacıya kum üstünde çizgelerle açıklayan 'yerli'nin karmaşık bilgisi ve çözümleme ustalığı karşısında, "Bu kurmanın bir düşünce olmadığını söylemek bile gerekmez: dile getirmediği bir bileşimsel bilgi denetiminde gerçekleştirilen bir el işidir bu," diye kesip atar.[65]

Gerçekten böyle midir durum, ilkel denilen insanların düşünme, yorumlama, sınıflandırma biçimleri de ilkel midir, yoksa Sartre da, nice benzeri gibi, bir düşünce cambazlığıyla, Batı'nın yüzyıllar ötesin-

[63] *A.y. II.* s. 53.
[64] Bkz. Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 292, 293.
[65] J.-P. Sartre'tan anan Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 295.

den gelen bir önyargısını en uç noktalarına dek götürerek bir kez daha doğrulamaya mı çalışmaktadır? Gerçekten böyleyse, Claude Lévi-Strauss'un çok güzel belirttiği gibi, Ecole Polytechnique'te karatahta başında bir kanıtlamaya girişen profesör için de aynı şeyleri söylemek gerekir; gerçek durum bu değilse, Sartre, bilerek ya da bilmeden, kendi toplumunun bir önyargısına mantıksal gerekçeler sağlamaya çalışıyorsa, o zaman yüzde yüz karşıt bir tutumu benimseyen, toplumunun önyargılarından örülmüş değer ölçülerine karşı çıkarak "Barbar insan her şeyden önce barbarlığa inanan insandır," diyen ünlü budundilimcinin düşüncesini daha bir özenle irdelemek gerekir.[66]

Hiç kuşkusuz, arada bir, Lévi-Strauss'un kendisini de indirgemecilikle suçlayanlar, her şeyi birtakım 'evrenseller'e, bir soyut mantığa indirgeyerek insanı aradan çıkardığını söyleyenler de çıkar. Ama Lévi-Strauss bunun yanıtını çok önceden, *Hüzünlü dönenceler*'de, Nambikwaralara ayırdığı bölümün sonunda vermiştir: "En yalın anlatımına indirgenmiş bir toplum aramıştım. Nambikwaralarınki öylesine en yalın anlatımına indirgenmişti ki, orada yalnızca insanlar buldum."[67]

[66] Bir ölçüde yöntem sorunlarının ötesine taştıklarından, Lévi-Strauss'un bu konudaki görüşleriyle tarih konusundaki görüşlerini sonuç bölümünde ele alacağız.

[67] Cl. Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, s. 365.

III

GÖSTERGEBİLİM

1. ÖNCÜLLER

1970'lerden sonra, yapısalcılığa ilişkin tartışmalarda bir değişiklik oldu: hiç değilse Batı ülkelerinde, yapısalcılığın artık yeterince tanınan temel ilkelerinden çok, büyük ölçüde bu ilkelerden kaynaklanan yeni bir bilim dalının: göstergebilimin yaklaşımları tartışılmaya başlandı, bunun sonucu olarak da yapısalcılık çoğu kez göstergebilimle özdeşleştirildi. Saussure'ün tanımına uygun olarak, göstergebilimin dilden kutsal törenlere, bir başka deyişle 'töremlere' değin tüm gösterge dizgelerini kapsayan, genel bir bilim olduğunu, bu bakımdan, örneğin Georges Dumézil ya da Claude Lévi-Strauss'un uyguladığı biçimiyle, budunbilimin de bir göstergebilim sayılabileceğini düşünürsek, böyle bir tutumu doğal bulmamız gerekir. Öte yandan, yapısalcı düşüncenin göstergebilim alanında büyük bir atılım gerçekleştirdiğini, 1960'lardan bu yana, bu yeni bilim dalının, değişik uygulamalarla zenginleşmiş ana akımdan aldığı hızla, benzerine az rastlanır bir gelişme gösterdiğini de biliyoruz, André Helbo'nun öncülüğünde, M. Arrivé, J.-CL. Coquet, S. Marcus, T.A. Sebeok, C. Segre, B. Vardar, vb. gibi birçok uzmanın katkılarıyla hazırlanan, yüzlerce sayfalık bir yapıt: *Le Champ sémiologique,* yeterince kanıtlar bunu. Bu yapıtın sayfalarını şöyle bir gözden geçirip kaynak-

çalarını incelemek bile, daha 1979 yılında, Amerika' dan Rusya'ya, Brezilya'dan Danimarka'ya, Türkiye' den Portekiz'e değin birçok ülkede, göstergebilim araştırmalarının başdöndürücü bir toplama ulaştığını saptamaya yeter.

Ne var ki, değişik ülkelerde, aşağı yukarı eşsüremli bir biçimde gerçekleşen bu hızlı gelişimin temel yönelimlerin saptanmasını güçleştirdiği de, ülkelere, çevrelere, kişilere göre oldukça değişik eğriler çizdiği de bir gerçek. Bu nedenle, bunca gelişime, bunca verime karşın, ne göstergebilimin tartışma götürmez kesinliklere ulaştığını söyleyebiliyoruz, ne de hep aynı yönde, aynı ilkeler, aynı önvarsayımlar doğrultusunda yol aldığını; tam tersine, bir değil, birkaç göstergebilim çıkıyor karşımıza. Bu bilim dalının kaynakları konusunda bile uzmanların her zaman aynı görüşü paylaştıklarını söylemek zor. Örneğin Georges Mounin'le Luis J. Prieto göstergebilimi ilk tasarlayan kişinin Saussure olduğunu söylerler, daha başkaları Charles Sanders Peirce'in (1839-1914) bu konuda Saussure'den çok önce geldiğini kesinler. Dolaylı bir biçimde olmakla birlikte, göstergebilimin önemli kaynaklarından biri de Rus biçimciliğidir. Eric Buyssens'se, Saussure'ün öngörüsü doğrultusunda bütüncül bir yapıt oluşturmayı deneyen ilk kişi olarak bilinir. Roland Barthes'ın da, yazarlık ve öğretim üyeliği serüveninin belli bir süresinde, kendince bir göstergebilim yöntemi oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Bu girişimleri kısaca göstermek göstergebilimin ne olup ne olmadığını anlamamıza da yardımcı olabilir.

1. Amerikan okulu

Amerikalı mantıkçı Charles Sanders Peirce'in göstergebilimin öncülüğünde Saussure'den önce geldiğini artık hiç kimse tartışmıyor. Örneğin Roman Jakobson'a göre, Peirce'in katkısıyla karşılaştırılınca, 'Ferdinand de Saussure'ün göstergebilimsel araştırmaların ilerlemesine katkısı hiç kuşkusuz daha alçakgönüllü ve daha sınırlıdır'.[1] Bu nedenle, Thomas A. Sebeok kimi Avrupalı dilbilimcilerin Peirce dururken Saussure'ü öne çıkarmalarını sapkınca bir davranış olarak niteler.[2] Charles Morris'e göre de Peirce'in 'gösterge sınıflandırması, insanda ve hayvanda gösterge sürecini tümden ayırmayı yadsıması, dilbilimsel ulamlar üzerine çoğu zaman çok ince gözlemleri, mantık ve felsefe sorunlarına göstergebilimi uygulaması, gözlem ve ayrımlarının alışılmış kesinliği onun göstergebilim incelemelerini bu alanda dengi bulunmayan bir düşünsel itki kaynağı yapar'.[3] Peirce'in kendisi de "Tüm evren, yalnızca göstergelerden oluşmamış olsa bile, göstergelerle dolup taşar," diyerek göstergebilime verdiği önemi ortaya koyar. Ayrıca, bunu doğrulayacak biçimde, matematikten kimyaya, ruhbilimden gökbilime, yerçekiminden sesbilime, ekonomiden bilim tarihine, her konuyu ancak bir göstergebilimsel araştırma konusu olarak ele alabildiğini, hiçbir şeyi göstergebilimsel yaklaşım dışında bir yaklaşımla ele alamadığını kesinler.[4]

Ne var ki Peirce tüm bilgi nesnelerini göstergebilimin konusu olarak değerlendirmekle o dönemde

[1] T. A. Sebeok, 'Chronique des préventions', *Le Champ sémiologique*, s. B9.
[2] *A.y.*, s. B9.
[3] *A.y.*, s. B10
[4] O. Ducrot, T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, s. 113.

daha oluşum sürecinin eşiğinde bulunan bu bilim dalının sınırlarını genişletmekten çok bulanıklaştırır, ayırıcı niteliklerini siler; daha da kötüsü, doğa bilimleriyle insan bilimlerini aynı şeymiş gibi gösterir. Aynı zamanda, göstergebilimi belirli bir araştırma dalından çok, genel bir bilgi kuramı olarak tasarladığını ortaya koyar. Önerdiği gösterge tanımı da bunu doğrular görünür: "Bir gösterge herhangi biri için herhangi bir bağıntı ya da herhangi bir nitelik nedeniyle herhangi bir şeyin yerini tutan bir şeydir. Herhangi bir kimseye yönelir, yani bu kişinin kafasında denk ya da daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Onun yarattığı bu göstergeye ilk göstergenin *yorumlayanı* diyorum. Bu gösterge herhangi bir şeyin: nesnesinin yerini tutar."[5]

Ancak, bu tanım Peirce'in önceliği göstergenin kendisinden çok algılanmasına ve değerlendirilmesine verdiğini gösterir. Peirce'in göstergebilim kuramının temelini oluşturdukları söylenen ve sırasıyla *birincillik, ikincillik, üçüncüllük* diye adlandırılan üç temel ulam da bunu doğrular görünür. Ünlü Peirce yorumcusu Gérard Deledalle'a bakılırsa, *birincillik* var olan her şeyin, bir ikincisine göndermede bulunmadan, varlığının doğrudanlığında varlığının ulamıdır; *ikincillik*, ne olursa olsun var olan her şeyin bir üçüncüsüne göndermede bulunmadan varoluşunun ulamı, *üçüncüllük* de var olan her şeyin düşüncesi. Daha açık bir biçimde, 'birincillik duyum ya da duygunun, ya da daha doğru olarak ön-duygunun, düşünülmemiş, hatta yaşanmış *olarak* duyumsanmamış yaşanmışın ulamıdır, ikincillik kaba durumda (çaba-direnç), ama bu niteliğiyle yaşanmış edimin, üçüncüllükse, bilincin

[5] T.A. Sebeok, *A.g.y.* s. 89.

ulamıdır'.[6] Peirce bu üç ulamdan yola çıkarak oldukça karmaşık ayrıntılara girişir; ancak, hemen her zaman, nesne ile onun belirlenimi ya da tasarlanımı arasında gidip gelen bir yorumlama söz konusudur. Bu yorumlamalar kendi başlarına pek de karışık olmayan birtakım olguların özellikle karmaşıklaştırılmasına çalışılıyormuş gibi bir izlenim uyandırır. Bu arada, göstergenin tanımından onun incelenmesine nasıl geçeceğimizi sormaktan kendimizi alamayız.

Kuşkusuz, Peirce buna da girişir, üçlü ulamlardan yola çıkarak toplam altmış altı gösterge türü saptar, oldukça zengin bir terim dizisi oluşturur, ama beklentimiz hep sürer. Yıllar sonra, yüzyılımızın son çeyreğinde, Gérard Deledalle'ın Peirce'ten esinlenerek oluşturmaya çalıştığı araştırma yöntemi ve denediği birtakım uygulamalar da günümüzdeki göstergebilimsel uygulamaların çok gerilerinde kalır. Öte yandan, ünlü kuramcının büyük bir toplama ulaşan yazılarının karmaşık niteliği, sık sık görüş değiştirmesi kuramı konusunda sağlam bir bilgiye ulaşılmasını zorlaştırır. Üstelik, yapıtlarının büyük bir bölümü 1932'den sonra yayımlanmaya başlamıştır. Bu son veri de göz önüne alınınca, hiç değilse son yıllara değin, Avrupalı dilbilimci ve göstergebilimciler üzerinde Peirce'in etkisinden ya da bu kişilerin sapkın bir itkiyle Saussure'ü öne çıkarmak istemelerinden söz etmek zordur. Ayrıca, Avrupalı göstergebilimcilerin Saussure'ü bir öncü olarak ele almalarının nedeni ünlü dilbilimcinin *Genel dilbilim dersleri*'nin iki ayrı yerinde, iki küçük tümce içinde, göstergebilim tasarısından söz etmiş olması değildir yalnızca, dilbilime getirdiği devrimsel yeniliklerin göstergebilim için de geçerli olması, göster-

[6] G. Deledalle, *Théorie et pratique du signe*, s. 54, 55.

gebilim alanında da tutarlı bir yöntemin araçlarını sunmasıdır. Bu açıdan bakılınca, T.A. Sebeok'un kimi Avrupalı dilbilimci ve göstergebilimcileri haksızlık ve sapkınlıkla suçlaması bir haksızlık olarak nitelenebilir.

T.A. Sebeok, Peirce'i büyük bir öncü olarak gösterdikten sonra, onun izleyicilerinden Charles Morris'i de günümüz göstergebiliminin canlı kaynağı, yapıtı daha şimdiden göstergebilim tarihinde onurlu yerini almış bir 'dev' olarak niteler.[7] Bu durumda, T.A. Sebeok'un da göstergebilim tarihine göstergebilimi her şeyden önce Amerikan ulusçuluğu açısından değerlendiren bağnaz bir göstergebilimci olarak geçeceği söylenebilir. Çünkü, çoğu uzmanlara göre, Charles Morris'ten büyük bir göstergebilimci diye söz etmek yanlış olur.

Charles Morris, *Foundations of the theory of signs* (1938) ve *Signs, language and behavior* (1946) adlı iki yapıtında, Peirce'in dağınıklık ve değişkenliğinden uzak bir biçimde, ama bir yandan onun araştırmalarına, bir yandan davranışçılık kuramına dayanarak genel bir gösterge kuramı oluşturmaya çalışır. Bu amaçla, birtakım sınıflandırma ve tanımlamalara girişir. Örneğin göstergenin *anlamsal, dizimsel* ve *edimsel* boyutları arasındaki ayrımları belirler (anlamsal boyut göstergeyle gösterdiği şey arasındaki, dizimsel boyut göstergelerin birbirleri arasındaki, edimsel boyutsa gösterge ile kullanıcısı arasındaki bağıntıyla belirlenir), ayrıntılı bir sınıflandırmasına girişerek 'belirtici', 'değerlendirici', 'yönlendirici' ve 'oluşturucu' olmak üzere dört kiplik biçimine bağlanan dörder kullammdan oluşan on altı söylem türü ortaya çıkarır. Ayrıca, gösterge kavramı-

[7] T.A. S., *A.g.y.*, s. B11

nın dil düzeyini aştığını, örneğin kişiler arası ilişkilerin yalnızca sözlerle değil, onların giyimleri, devinileri, bedensel görünüşleri, vb.'yle belirlendiğini söyleyerek tıpkı Saussure'ün yaptığı gibi geleceğin göstergebilimine yeni alanlar gösterir.[8] Ancak, Georges Mounin'in belirttiği gibi, 'Morris'in kuramı, 1940 yılında bile, ya çok tartışma götürür bir nitelik sunar, ya da bilineni yinelemekle kalır; Saussure'den beri bildiklerimize yeni bir şey eklemez, üstelik bağdaşıklıktan da yoksundur'.[9] Örneğin söylem sınıflandırması, saymaca verilerle dolu olması bir yana, bize herhangi bir çözümleme anahtarı da sağlamaz.

Peirce'le Morris'in en önemli izleyicisi sayılan Thomas A. Sebeok'un çalışmaları da benzer özellikler taşır; o da insansal göstergelerle insansal olmayan göstergeleri birbirinden ayırma gereğini duymaz, araştırmaları 'çok geniş' bir 'dirimgöstergesel veriler bütününe' dayandırmak gerektiğini söyler, canlı varlıkların 'konuşabilen'/'konuşamayan' biçiminde iki sınıfa ayrılmasını Avrupalı göstergebilimcilerin insan-özekçiliği biçiminde değerlendirerek hayvanlar arasındaki bildirişim göstergelerini de göstergebilimin inceleme alanına katmak ister.[10] Ama sorun her şeyi geniş bir gösterge tanımına bağlayıp gösterge olarak değerlendirilen her şeye bir tür bulmak değil de insansal, dolayısıyla ekinsel ortamda eklemlenen gösterge dizgelerini incelemek olunca, adına insan-özekçilik de denilse, ekinsel gösterge dizgeleriyle yetinmek gerekir.

---

[8] W. Steiner, 'Développements de la sémiologie aux Etats-Unis', *Le Champ sémiologique*, H9, 10.
[9] J. Mounin, *Introduction à la sémiologie*, s. 59.
[10] T.A. Sebeok, *A.g.y.*, s. B20.

2. *Avrupa'da göstergebilim*

Peirce göstergebiliminin mantık kökenli olmasına karşın, Avrupa'da göstergebilim öncelikle dilbilim kökenlidir. Luis J. Prieto, Saussure'ün öngörüsünden sonra, göstergebilimin bir bakıma 'gizliden gizliye' geliştiğini söylerken bunu vurgular. Uzun süre, ortada kendini göstergebilim diye niteleyen bir bilim dalı yoktur, ama 'bir yandan dilbilimcilerin diller konusunda belirlediği birçok ilke özgül olarak dilleri değil, her türlü izgeyi kapsar, böylece, zorunlu olarak, dilbilimden çok göstergebilime bağlanırlar; öte yandan, dilbilimciler, incelemelerinin nesnesini sınırlamak için, geleneksel olarak *dil* diye adlandırılan izgeleri öteki izgelerden hangi özelliklerin ayırdığını belirlemeye yönelmek durumunda kalmışlar, bunu yaparken de göstergebilimsel tiplemenin temellerini atmışlardır'.[11]

Buna karşılık, Saussure'ün öngörüsünün açıktan açığa gerçekleşmeye başladığını görmek için 1943 yılını, Belçikalı Eric Buyssens'in *Les Langages et le discours* (Diller ve söylem) adlı kitabını yazmasını beklemek gerekmiştir. Buyssens öncelikle bir dilbilimcidir, André Martinet'nin izleyicilerinden biri olarak, dilbilimden fazla uzaklaşmaz, Saussure'ün dilbilime getirdiği temel kavramların birçoğunu göstergebilime aktarır. Belki gene dilbilime bağlılığının bir sonucu olarak, göstergebilimi bildirişimle sınırlar ve *göstergesel edim* adını verdiği şeyin türlerini, yani bildirişim olgusunun gerçekleşim biçimlerini incelemekle yetinir.

Buyssens'e göre, 'göstergebilim bu bilinç du-

[11] Bkz. L.J. Prieto, 'La Sémiologie', A. Martinet, *Le Langage*, s. 93.

rumlarını tanıtmak ve tanığın onun amacını tanımasını sağlamak için özellikle oluşturulmuş bilinç durumuna bağlanan algılanabilir olgularla uğraşmalıdır'.[12] Göstergesel edim bu olguların gerçekleşmesini sağlayan süreçtir, olguların kendileri de *belirtke* diye adlandırır. Hiçbir zaman birbirinden ayıramayacağımız iki temel veridir bunlar, çünkü göstergesel edimi belirtkenin varlığı belirler. Örneğin saati öğrenmek için 'Saat kaç?' sesini çıkardığımız zaman, kör adam elinde ak değnek taşıyarak sakatlığını ortaya koyduğu, gidilecek yolun uzunluğu ya da bu yolda arabanın en yüksek gidiş hızı bir rakamla belirtildiği zaman birer göstergesel edim oluşur. Birinci örnekte *dilsel*, ikinci örnekte *renksel*, üçüncü örnekte *yazısal* bir araç kullanılmıştır, ama bunların hepsi de birer belirtkedir. Görüldüğü gibi, belirtke adı verilen bu öğeler birer *belirti* olarak da nitelenebilir. Ancak, her belirti bir belirtke değildir. Örneğin gökyüzünün kararması kopmak üzere olan bir fırtınanın, beden ısısının yükselmesi bir hastalığın belirtisidir; ne var ki, bir bildirme isteminden kaynaklanmadıklarından, bunlar birer belirtke sayılamaz, bu nedenle de göstergebilimin kapsamı dışında kalırlar. Sanat da göstergebilimin kapsamı dışında kalır, çünkü dolaysız bir bildirişim içermez.

Eric Buyssens'in en yakın izleyicisi Prieto, hem de 1970'lere doğru, "Bir anlam göstergebiliminin önemi çok açık, o kadar. Bir bildirişim göstergebiliminin önemine gelince, dildışı bildirişim yollarının önemi göz önüne alınacak olursa, tasarlayabileceğimizden çok daha fazladır. (...) Başka bir deyişle, bu olgunun dil olaylarının özel durumlarında aldığı biçimi gerektiği gibi yorumlayabilmek için genel ola-

[12] *A.y.*, s. 94.

rak bildirişimin ne olduğunu bilmek söz konusudur. Bu bakımdan, bildirişim göstergebilimine başlıca önemini kazandıran şey dilsel bildirişim yollarının önemidir," diyebilir.[13] Görüldüğü gibi, Buyssens göstergebilimi dilbilimden çıkıp dile döner. Ama bağımsız bir bilim dalının gereğini neyle açıklayabiliriz o zaman? Yol göstergeleri, Braille ya da Morse abecesi, denizcilik belirtkeleri, vb. gibi birkaç alt-örnekle mi? Nasıl olsa, bu göstergebilim bildirişim konusunda da bize dilbilimin öğrettiklerinden fazla bir şey öğretmez, daha yeni hiçbir şey getirmez. Göstergesel edimin işlemesi, başarısı ya da başarısızlığı, gösteren, gösterilen gibi, belirtkenin ayırıcı nitelikleri gibi, Martinet'nin çift eklemlilik kuramına uygun düşen ve düşmeyen belirtkeler gibi, bildirişim izgelerinin değişik ölçütlere göre sınıflandırılması gibi birkaç konuyu işledikten sonra, Buyssens göstergebilim defterini kapatır. Bu konuda fazla bir yayın bulunmaması da böyle bir yaklaşımın göstergebilimi çok uzaklara götüremeyeceğini yeterince kanıtlar.

3. Roland Barthes

Luis J. Prieto, sözünü ettiğimiz incelemesinin başında, iki ayrı göstergebilimden, iki ayrı göstergebilimciden söz eder: E. Buyssens ve bildirişim göstergebilimi, Roland Barthes ve anlamlayım göstergebilimi. Ama, gerçekte, üzerinde durduğu tek göstergebilimci Buyssens'tir, Barthes'ı yalnızca anmakla kalır. İncelemesi 1968 yılında yayımlandığına göre, Barthes'ın adını anmakla kalması kadar yalnızca

[13] *A.y.*, s. 94.

Barthes'ı anması da şaşırtıcıdır. Bu arada, Roland Barthes'ın *Communications* dergisinde 'Eléments de sémiologie' (Göstergebilimin ilkeleri) başlığıyla yayımlanan uzun bir yazısına dayanılarak belirli bir göstergebilim kuramının öncüsü sayılmasının ne ölçüde doğru olduğu da sorulabilir. Hemen belirtmek gerekir ki XX. yüzyılın önemli yazarlarından biridir Roland Barthes, ama sözünü ettiğimiz yazı büyük ölçüde döneminin yönelimlerini paylaşan bir tanımlar toplamından öteye geçmediği gibi, yazarın göstergebilimsel çözümleme tanımına en uygun yapıtı *Système de la mode* (Moda dizgesi, 1967) göstergebilimsel çözümleme olarak çok uzaklara götürmez bizi. Üstelik, Roland Barthes'ın belirli bir süreden sonra göstergebilime sırt çevirdiği de bilinir. Ancak, bu bilim dalının gelişip tanınmasında büyük katkıları olduğunu ve 'Eléments de sémiologie'nin Buyssens'in *Les Langages et le discours*'undan çok daha ileride bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Bir kez, Roland Barthes göstergebilimin konusunun *anlam* olduğunu kesinleyerek tüm gösterge dizgelerinin, örneğin resimlerin, insan devinilerinin, katıldıkları tören ya da gösterilerin, yazın yapıtlarının, tiyatronun, vb. birer *anlamlama* dizgesi oluşturduğunu söyler. Ona göre, bu dizgeler birer *dil* değildir, her zaman birer dil gibi eklemlenmezler; bununla birlikte, dilden tümüyle soyutlanmalarına da olanak yoktur; çünkü, nesneler ve davranışlar bol bol anlam üretse bile, bu işlevi hiçbir zaman dilden bağımsız olarak, özerk bir biçimde gerçekleştirmezler. Giyim, besin, vb. gibi alanlarda karşılaştığımız nesne toplulukları ancak dil aracılığıyla birer dizge niteliğine kavuşur; öte yandan, gösterilenleri dilin dışında kalan bir resim ya da nesne dizgesi

tasarlanamaz. Bu nedenle, Roland Barthes dilbilimi göstergebilimin bir kolu olarak düşünmüş olan Saussure'ün görüşünün tersinin daha doğru olduğunu savunur.[14] Bunun sonucu olarak, 'Göstergebilim ilkeleri'ni dilbilimin yörüngesine oturtarak dilbilimde bulduğumuz dil/söz, izge/bildiri, gösterilen/gösteren, dizim/dizi, düzanlam/yananlam gibi karşıtlıkları göstergebilimin de belli başlı çözümleyim araçları olarak değerlendirir, en büyük ağırlığı da düzanlam/ yananlam karşıtlığına verir.

Gösterge dizgelerinin en gelişmişi dil olduğuna göre, göstergebilimin dilbilimden yararlanmasına karşı çıkmak saçma olur. Tüm göstergebilimciler aynı şeyi yapmışlardır. Ama göstergebilimi dilbilimin bir alt-dalı olarak değerlendirmek konuyu karıştırmaktan başka bir şey değildir. Dilsel dizgenin çok gelişmiş olması ve başka gösterge dizgelerinin de dil aracılığıyla çözümlenmesi onların dilden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini göstermez. Mantık da dil aracılığıyla ulaşabildiğimiz bir alandır, ama mantığı dile bağlı olarak düşünmek bu dalın var olma nedeniyle çelişir. Varlıkları dilin varlığıyla örtüşür görünen yazın yapıtlarının birer anlam evreni olarak çözümlenmelerinde bile dilbilimsel çözümleme yetersiz kalabilir. Belki de bu yüzden, 1954'te yayımlanan gençlik yapıtı *Michelet* çok zengin, çok doyurucu, çok esinleyici bir çözümlemeyken, 1967'de yayımlanan olgunluk dönemi yapıtı *Système de la mode*, en azından bir göstergebilimsel çözümleme olarak, gösteren/gösterilen, düzanlam/yananlam karşıtlıklarının kısırdöngüsünü bir türlü aşamaz. Oysa, Hjelmslev'in söylediği gibi, yananlam anlamın karşıtı değil, bütünleyici bir öğesidir.

[14] Bkz. R. Barthes, 'Présentation', *Communications IV*, s. 1, 2.

Ama, denilebilir ki, Roland Barthes'ın çözümlemelerinin başlıca zayıflıkları Hjelmslev'in sağladığı kazanımları yeterince değerlendirmemiş olmasından ileri gelir. Bu nedenle, hep Greimas'ın gerisinde kalır. Ara fazla açılınca da yol değiştirir.

4. Rus biçimciliği

Biçimcilik 1915-1930 yılları arasında, Leningrad ve Moskova'da yaşayan on dolayında araştırmacının Moskova Dilbilim Çevresi ve Şiirsel Dil Araştırmaları Derneği çerçevesinde sürdürdüğü ilginç çabalara kendi dışındakilerce takılmış, küçümseyici bir addır başlangıçta. Ama, oldukça kısa bir sürede, küçümsenmeyecek bir gelişme gösterir. 1920 dolaylarında topluluk üyelerinin yayınları önemli bir toplama ulaşmıştır, kendilerine gösterilen ilgi de gittikçe artar. Mayakovski, Pasternak, Mandelchtam gibi yenilikçi bir yazın oluşturmaya çalışan birtakım yetenekli ozanların Moskova Dilbilim Çevresi'nin üyeleri arasında yer almalarıyla başlayan yaratıcı – araştırmacı işbirliği de topluluğun etkinliğini artırır.[15]

Süremsel ve uzamsal koşullar göz önüne alınınca, bu toplulukla Saussure arasında dolaysız bir bağıntıdan söz etmek zordur. Bununla birlikte, çabalarını dil olgularından çok yazın olgusu üzerinde yoğunlaştırmaları bir yana bırakılırsa, biçimciler de Saussure'ünkine çok yaklaşan bir tutumu benimserler. Doğrudan doğruya nesnenin kendisini, hem de genellikle eşsüremlilik düzleminde ele almak ister, yazın yapıtını yazarının yaşamı, çağı, toplumu, vb. gibi kendi varlığının dışında kalan verilerle açık-

[15] R. Jakobson, 'Présentation', T. Todorov, *Théorie de la littérature*, s. 12.

lamayı, yazın olgusuna o dönemde Rus eleştirisinde egemen olan felsefel, ruhbilimsel, toplumbilimsel açılardan bakmayı yadsıyarak her şeyden önce *yazınsallık*, yani yazın olgusunun, yazın ürününün özgül nitelikleri üzerinde durmayı, bu nitelikleri ortaya çıkarıp yasalarını belirleme yolunda çaba harcamayı yeğlerler.

Bu yeğlemelerin sonucu olarak, belli başlı biçimcilerin araştırmalarını bireysel yapıtlardan çok yazının genel nitelikleri üzerinde yoğunlaştırdıklarını görürüz. Bunlar arasında, özellikle Chklowski, B. Tomachevski, V. Propp anlatı olgusu üzerinde durur. Chklowski, anlatısal biçimlerin ana örnekçelerini ortaya çıkarmaya çalışırken, 'yaratım edimini de, yapıtın kendisini de gölgelemekten başka sonuç vermeyecek olan her türlü gizemi yadsıyarak' sanatı bir *yordam* biçiminde ele alır ve üretim olgusunu uygulayımsal terimlerle betimlemeye yönelir.[16] Tomachevski, Puşkin'in yapıtına ve koşuk sanatına adadığı çalışmalar dışında, genel olarak *sanatsal*, özel olarak da *anlatısal* süreç üzerinde durarak yapıtın birliği içinde *izleksel* birliğin yerini belirlemek ister. Propp ise, ünlü yapıtı *Masalların biçimbilimi*'yle (1928) anlatı kurgusuna yönelik çalışmalarda, nerdeyse devrimsel bir atılımın başlatıcısı olur. Peri masallarını inceleyerek her masal için geçerli otuz bir *işlev* ve yedi *eylem alanı* ya da *'rol'* saptar. Yöntemi değişken ve değişmez sözceleri birbirinden ayırmaya dayanır. Örneğin,

1) Kral kahramana bir kartal verir, kartal onu başka ülkeye götürür;

2) Yaşlı adam Suçenko'ya bir at verir, at onu bir başka ülkeye götürür;

[16] T. Todorov, *A.y.*, s. 17.

3) Bir büyücü İvan'a bir kayık verir, kayık onu bir başka ülkeye götürür

sözcelerinde 'kişiler de, nitelikler de değişir, ama eylemler ve işlevler aynı kalır'.[17] Araştırma, temel olarak alınan bu öğelerin sınırlı bir sayıyı aşmadığını gösterir. Her masal bunların hepsini birden içermese bile, V. Propp tüm masalların otuz bir işlev ve yedi eylem alanı içerdiği sonucuna varır. Yıllardan sonra, Claude Lévi-Strauss ünlü araştırmacının uygulamada birtakım yanılgılara düştüğünü, çözümlemesini yeterince geliştirmediğini, biçim düzleminde kalmayı yeğleyerek içeriği yeterince göz önüne almadığını vurgular.[18] Greimas da incelemede ortaya çıkarılan işlevlerin kimilerinin ötekilerin yinelemesi olduğunu, dolayısıyla daha da indirgenebileceklerini gösterir.[19] Ama, böyle bir yöntemin ilk uygulayıcısı olması bile Propp'un büyük bir öncü sayılmasına yeter. Anlatıların eklemlenimlerine ilişkin yapısal araştırmaların kökeninde hep Propp'un ilk adımını buluruz.

B. Eikhenbaum, J. Tynianov ve M. Bakhtin daha çok biçem sorunu üzerinde dururlar. Bunlardan Tynianov işlev kavramına önemli bir ayrım getirerek bunların türlerini ve düzeylerini belirlemeye çalışır; biçimlerle işlevlerin birer dizge oluşturduğunu, her dizgenin gerçeğin bağdaşık bir yönünü yansıttığını, bu yönlerin de birbirleriyle bağıntılı olduğunu söyler; içkin yazın incelemesine tarihsel boyutun da katılmasını sağlayan bir yöntem geliştirir.[20] Dostoyevski ve Rabelais üzerinde geniş araştırmalara girişen Bakhtin, anlatıda *çok-seslilik* (söz alanla-

[17] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale II*, s. 143.
[18] *A.y. II*, s. 158.
[19] A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, s. 192-221.
[20] T. Todorov, *A.g.y.*, s. 21, 22.

rın ve görülerin çokluğu) kavramından yola çıkarak hem yapıtı, hem de içinde yer aldığı çağı ve ekini kucaklayabilecek sonuçlara ulaşmaya çalışır; yönteminin kesinliğiyle olmasa bile, buluşlarının çarpıcılığı ve kanıtlarının inandırıcılığıyla okuru etkiler. A. Brik ve Tomachevski koşuk ve düzyazıda dizemsel yapıları, gene A. Brik ve R. Jakobson ses yapılarını inceleyerek ilginç sonuçlara varırlar. Bunlar arasında, özellikle R. Jakobson'un 'Çek dizesi' üzerine çalışması örnek bir inceleme niteliği taşır. Bu arada, çoğu biçimciler yazının gelişimi ve toplumla ilişkileri konusunda da birtakım kuramlar geliştirmeye çalışmışlardır.

Ne olursa olsun, Saussure'ün düşüncesinin temel öğeleri olan dizge ve işlev kavramları şu ya da bu biçimde, ama sürekli olarak Rus biçimcilerinin araştırmalarında da karşımıza çıkar, Rus biçimcileri işlevlerden yola çıkarak dizgeye ulaşmaya çalışırlar. Özellikle başlangıçta, biraz da aralarında bulunan ozanların etkisiyle, bir bilimsel terimler bütünü oluşturmak yerine, gereğinden fazla coşkulu, gereğinden fazla duygulu bir dil kullandıkları, bulgularını doğrulayabilecek sağlam kanıtlar aramak yerine, şaşırtıcı, alışılmamış görüşlere fazla yer veren bir biçem seçtikleri görülür, alışılmış görüşleri bu yoldan sarsmak isterler; yeterince temellendirilmemiş kuramlar ortaya attıkları, önemli yanılgılara düştükleri de çok olur. Jakobson'un söylediği gibi, sonraları yapısal çözümleme biçimcilerin birçok varsayımını düzeltmiş, onların eski sorunlarına yeni ve çok daha tutarlı yanıtlar getirmiştir.[21] Ama biçimcilik her şeyden önce devrimsel tutumu, belirli yeğlemeleri ve, başta *Masalların biçimbilimi* olmak üzere, kimi

[21] R. Jakobson, *A.g.y.*, s. 11.

ürünlerinin değeri ölçülmez esinleyiciliğiyle göstergebilimin gelişiminde nerdeyse Saussure'ünküne yakın bir yer tutar.

2. GÖSTERGEBİLİM VE ANLAM

Algirdas Julien Greimas'la Eric Landowski, *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales* (Toplumsal bilimlerde söylem çözümlemesine giriş) adlı ortak yapıtın başında, göstergebilimin bir yandan yapısal dilbilimden, bir yandan halkbilim ve söylenbilim araştırmalarından kaynaklandığını belirtir, 1960 yılından sonra, 'hem anlamlamanın oluşum ve kavranım koşulları üzerinde bir genel düşünce, hem de anlamlı nesnelerin somut çözümlemelerinde uygulanacak bir yöntemler bütünü' olarak bağımsız bir bilim dalı olmaya yöneldiğini söylerler.[22] Bu iki yazardan birincisi, Algirdas Julien Greimas, 1956 yılında *Le Français moderne* dergisinde yayımlanan 'L'actualité du saussurisme' (Saussure'cülüğün güncelliği) adlı yazıdan 1961-1962 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ve 1964-1964 öğretim yılında Paris'te, Henri Poincaré Enstitüsü'nde yaptığı yapısal anlambilim ve göstergebilim derslerine, bu derslerden ünlü *Sémantique structurale*'e (Yapısal anlambilim, 1966), özellikle de *Du Sens* (Anlam konusunda, 1970) ve *Maupassant, La sémiotique du texte*'e (Maupassant, Metin göstergebilimi, 1976), yavaş yavaş, ama ger-

[22] A.J. Greimas, E. Landowski, *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales*, s. 5.

çekten tutarlı, gerçekten verimli bir biçimde, yeni bir göstergebilimin kurucusu niteliğini kazanan kişidir. Belirttiği kaynakları da kişi adlarıyla belirlemek gerekirse, yapısal dilbilim bağlamında özellikle Saussure, Hjelmslev ve Tesnière'in, halkbilim bağlamında Vladimir Propp'un, söylenbilim bağlamında Georges Dumézil ile Claude Lévi-Strauss'un adını anmak gerekir. Jean-Claude Coquet bunlara Maurice Merleau-Ponty'yi de ekler, istenirse, dizelgeye birtakım mantıkçılar, bu arada kuramını Greimas'm Nusret Hızır aracılığıyla öğrendiğini bildiğimiz ünlü mantıkçı Hans Reichenbach (1891-1953) da eklenebilir.

Ne olursa olsun, Roland Barthes için olduğu gibi göstergebilimin kurucusu Algirdas Julien Greimas için de göstergebilimin temel konusu anlamdır. Bu anlamın bir bildirişim isteminden kaynaklanıp kaynaklanmaması hiçbir şeyi değiştirmez. Örneğin yatak yapmak 'bir bildirişimde bulunmak değil, bir işi yerine getirmektir. Bununla birlikte, insan en basit işleri yaparken bile, ekinsel durumunu belli eder bize, en azından bir toplum çevresine bağlı olduğunu gösterir'.[23] Üstelik, bildirişim isteminden kaynaklanmayan anlamlar, yalnızca davranışlar düzleminde değil, çevreyle ilişkilerimizin her düzleminde çıkar karşımıza. Örneğin Greimas'ın izleyicilerinden Joseph Courtés'in belirttiği gibi, Kuzey İtalya trenlerinin yepyeni, Güney İtalya trenlerinin eski vagonlardan oluşmasının *amaçlanmış* bir anlamı yoktur, ama bu durumun bir anlamı bulunduğu kuşku götürmez.[24] Tüm bunlar bir göstergeler evreninde yaşadığımızı gösterir bize, özgül nitelikleri, özgül

[23] A.J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, s. 175, 176.
[24] J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, s. 33.

işlevleri ne olursa olsun, insan evreninde yer alan her nesnenin, her olgunun aynı zamanda bir gösterge niteliği taşıdığını, bir göstergeler dizgesine katıldığını kanıtlar. Bu bakımdan, Greimas'la birlikte, göstergebilimin sorununun 'insan için dünyanın ve insanın anlamı sorunu' olduğunu kesinlemek yanlış olmaz.[25]

Ama insan evreni hem dilsel, hem dildışı gösterge dizgeleriyle dolup taştığına, bir yandan doğal dillerin kendileri, bir yandan din dili, hukuk dili, politika dili, yazın dili, bilim dili, vb. gibi, doğal diller içinde gerçekleşmekle birlikte, birer özerk dizge niteliği taşıyan söylem türleri, bir yandan çalışma, oyun, bildirişim, vb. sürecinde insan bedeninin devinimleri, bir yandan tiyatro, sinema, resim, fotoğraf, vb. gibi *kurma* gösterge dizgeleri, işleyişlerinde birçok benzer özellik sunmalarına, benzer yaklaşımlarla ele alınabilmelerine karşın, ister istemez birçok özgül nitelikler taşıdıklarına, dolayısıyla önemli bilgi birikimleri gerektirdiklerine göre, bu uçsuz bucaksız alanların hepsini birden kucaklamak kolay kolay gerçekleştirilemeyecek bir düştür. Bu nedenle, yapısal dilbilimle halkbilim ve söylenbilim incelemelerini örnek alıp onlardan yola çıkan Greimas'çı göstergebilim hem anlamlama üzerine genel bir düşünce, hem de anlamlı nesneleri çözümleme yolunda bir yöntemler bütünü olmaya yönelmiştir. Başka bir deyişle, her şeyden önce genel nitelikte bir anlamlama kuramı, bir tür üstbilim olmaktır bu göstergebilimin amacı, hiç değilse insan bilimleri düzleminde, felsefenin uzun süre göz dikip de hiçbir zaman erişemediği yeri almak, bilimsellikten uzaklaşıp kuralcılığa düşmeden, 'insan bilimlerinin

[25] B. Vardar, 'Entretien avec A.J. Greimas', *Dilbilim I*., s. 27.

bakış açılarını yenilemek', bu yolda 'yöntemsel önerilerde bulunmak, yorumlama örnekleri sunmak' tır.[26]

Bilim dilini, hukuk dilini incelerken, günümüzün önde gelen araştırmacılarının bilimsel söylemleri üzerinde kendi yönteminin olanaklarını denerken, Greimas göstergebiliminin bu işlevini gerçekleştirmek, anlamlama araştırmalarının erimini, türlerini, bilimsellik koşullarını belirlemek ister. Özgül gösterge dizgelerinin her biri ayrı bir uzmanlık gerektirdiğine göre, bunların genel anlamlama kuramına bağlanan, görece özerk birer bilim dalının nesnelerini oluşturmaları doğal. Ama Greimas, daha *Sémantique structurale*'den başlayarak, kuramla uygulamayı birlikte götürür, bir yandan genel bir anlamlama kuramı geliştirmeye çalışırken, bir yandan da kuramın ve içerdiği yöntemin insan bilimlerinin değişik dallarında sağlayabileceği olanakları araştırır, değişik söylem türleri, özellikle de yazınsal söylem konusunda ilginç betimleme ve çözümleme örnekleri sunar. Bu kuramın ve getirdiği uygulamaların gittikçe genişleyen bir araştırmacı topluluğunca benimsendiğini görürüz. Çünkü bu çabalar yalnızca ilginç olmakla kalmaz, aynı zamanda Saussure'ün öngördüğü göstergebilimin en ileri, en tutarlı ve en verimli aşamasını oluşturur.

Bu nedenle, değişik göstergebilim arayışlarının ayrıntılarına girmek yerine, Greimas göstergebiliminin ana çizgilerini belirlemeye çalışacağız burada; Greimas göstergebilimi, en azından başlangıçta, en fazla etkinliği yazınsal ürünler üzerinde gösterdiği için de daha çok yazınsal göstergebilim alanında

[26] B. Vardar, 'Göstergebilim, Barthes ve Göstergebilim İlkeleri', R. Barthes, *Göstergebilim ilkeleri*, s. XVI.

kalmaya, örneklerimizi bu alandan vermeye çalışacağız. Ama, göstergebilimin nesnesi her şeyden önce anlam olduğuna göre, işe önce anlamın ne olduğunu belirlemekle başlamak gerekir.

Greimas'a göre, evrenin bize göre bir biçim, bir anlam kazanabilmesi için onda birtakım farklılıklar algılamamız gerekir. Farklılıkları algılamaksa,

1) en azından iki nesne-terimi bir arada var olan nesneler olarak kavramak,

2) terimler (ya da nesneler) arasındaki bağıntıyı kavramaksa, bunları şu ya da bu biçimde birbirine bağlamak demektir.

Yapı kavramının ilk tanımı böylece çıkar ortaya: iki terimin ve bu iki terim arasında bir bağıntının varlığı. Bunun dolaysız sonucu olarak,

1) bir nesne-terimin tek başına bir anlam taşımadığını,

2) anlamın her zaman bir bağıntıyı varsaydığını, dolayısıyla anlamın zorunlu koşulunun terimler arasında bir bağıntı bulunması olduğunu kesinleyebiliriz.

Bu saptamalar bizi şu gözlemlere getirir:

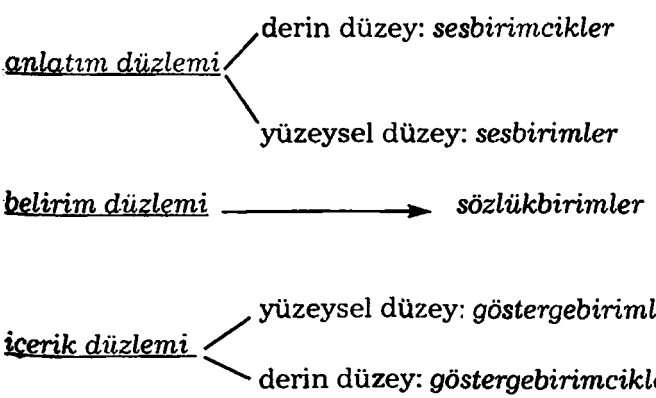
1) iki nesne-terimin birlikte kavranabilmesi için bir ortak yanları, yani bir benzerlikleri ya da özdeşlikleri bulunması,

2) iki nesne-terimin birbirinden ayrılabilmesi için de şu ya da bu biçimde, şu ya bu yönden birbirlerinden farklı olmaları gerekir.[27]

Kısacası, ayırıp seçebilmenin temel koşulu nesneler arasında bir karşıtlık ya da özdeşlik bağıntısı bulunmasıdır. Bu bağıntılar iki düzlemde eklemlenir: *gösteren* ve *gösterilen* düzlemlerinde. Göstereni, anlamın algılama düzeyinde belirmesini sağlayan

[27] A.J. Greimas. *Sémantique structurale*, s. 19.

öğeler ya da öğe toplulukları oluşturur; gösterileniyse, gösterenin kapsadığı ve ortaya çıkmalarını sağladığı anlam ya da anlamlar. Bu iki öğe karşılıklı bir bağıntı içindedir her zaman: gösterenin varlığı bir gösterilen, gösterilenin varlığı bir gösteren içerir. Bununla birlikte, anlam kendisini ortaya çıkaran gösterenin türüne ya da niteliğine bağlı değildir. Gerçekten de, kendi dilimizde oluşturulmuş bir öyküyü, bir düşünce yazısını birçok dile aktarabiliyorsak, bir olguyu sözle de, devinimlerle de, resimle de anlatabiliyorsak, anlam kendisini ortaya çıkaran 'sözce'yle özdeşleşmediği, ondan *önce* var olduğu içindir. Bu bakımdan, anlama ulaşabilmek için onun *belirim düzlemini*, örneğin kendisini biçimlendiren söylemi aşmak, bu düzlemi en son çözümleme nesnesi olarak değil, Hjelmslev'in kuramı uyarınca, her biri bir *biçim* ve bir *töz* içeren iki düzlem: *anlatım* ve *içerik* düzlemleri biçiminde ele almak gerekir. Bu düzlemler dilsel anlamlamada şöyle eklemlenir:

Anlatım düzleminin derin ve yüzeysel yanlarını oluşturan sesbirimcik ve sesbirimlerin nasıl eklemlendiklerini dilbilim bölümünde görmüştük. İçerik düzlemine gelince, yukarıdaki çizgede de görüldüğü gibi, bu düzlemin temel birimlerini *göstergebirimcik* ve *göstergebirimler* oluşturur. Hiç kuşkusuz, bu düzlemde birimlerden söz etmek anlamsal içeriğin de birimlere ayrılabileceğini, yani anlamsal öğelerin de sessel öğeler gibi ve sessel öğelere koşut olarak çözümlenebileceklerini varsaymak anlamına gelir. Yapılan da budur. Bu düzeyde, temel birim göstergebirimciktir. Göstergebirimcik en küçük anlam öğesi olarak tanımlanır ve işlevini başka öğelerden *farklı* olmasıyla gerçekleştirir; bir başka deyişle, özerk bir öğe değildir, varlığını ancak başka öğelerle kurduğu bağıntılardan alır. Bu nedenle, başka öğelere göre, en azından bir ortak, bir de ayrı özelliği bulunması gerekir. Örneğin,

'kız' ve 'oğlan'

sözlükbirimlerini karşılaştıracak olursak, 'insanlık' ve 'küçüklük' gibi iki ortak göstergebirimcikle 'dişilik' ve 'erkeklik' gibi birbirine karşıt iki göstergebirimcik içerdiklerini görürüz. Herhangi bir sözlüğü gözden geçirecek olursak, kimi sözlükbirimlerin pek çok göstergebirimcik içerdiğini kolaylıkla saptayabiliriz. Örneğin 'düz ayak', 'dört ayak', 'ayak işi', 'ayak üstü', 'ayak bağı', 'ayak ucu', 'ayak altı', 'ayak topu', 'ayak oyunu', 'ayak basmak', 'ayak çekmek', 'ayak diremek', vb. kullanımlarının her birinde 'ayak' sözlükbiriminin birbirinden oldukça farklı göstergebirimciklerden oluştuğunu söylemek bile gerekmez. Bu değişiklikleri her zaman sözlükbirim-

lerin yer aldığı bağlam belirler.

Bu bakımdan, Greimas örneğin 'baş' sözlükbiriminde saptayabileceğimiz 'uçsallık', 'küresellik', vb. gibi göstergebirimcikleri *çekirdek göstergebirimcik*, en az iki sözlükbirimin bir araya gelmesiyle, bağlama göre belirlenen göstergebirimcikleriyse, *bağlamsal göstergebirimcik* diye adlandırır. Bağlamsal göstergebirimciklerin yinelenmesi içinde yer aldıkları bütünün (örneğin bir metnin) *yerdeşliğini* ya da yerdeşliklerini, göstergebirimciklerin ortak bir düzlem üzerinde dağılımı olarak tanımlayabileceğimiz yerdeşlikse, söz konusu bütünün çift anlamlılıktan kurtarılarak bağdaşıklığa kavuşturulmasını sağlar. Greimas'ın söylediği gibi,

köpek havlıyor
bekçi havlıyor

türünden bağlamların yerdeşlikleri kolaylıkla belirlenebilir; buna karşılık,

bekçi köpeği havlıyor

türünden bir bağlam 'insan' göstergebirimciğini de, 'hayvan' göstergebirimciğini de içerebileceğine göre, yani 'havlayan' ('bağıran') bir insan da, bir köpek de olabileceğine göre, yerdeşliği belirlemek zorlaşır; belirleyimin kesin bir biçimde yapılabilmesi için, aynı birimin daha büyük bir bütün içindeki kullanımlarının değerlendirilmesi gerekir. Bu bakımdan, kimi metinler birkaç yerdeşlik birden içerse bile, herhangi bir metnin tutarlılık ve bütünlük kazanmasını sağlayan şeyin yerdeşlik olduğu kesindir. Ama, hemen belirtmek gerekir ki, bunlar ele alınan

bütünün *içkin* (ya da *derin*) düzeyinde yer alır. Yüzeysel düzeyde çekirdek göstergebirimciğin bağlamsal göstergebirimciklerle birleşmesiyse, *göstergebirim* diye adlandırılan anlam birimlerini oluşturur. Örneğin, Bernanos'un imgesel evreninde, 'aynılık' ve 'düşüş' göstergebirimciklerinin 'devinimsizlik' göstergebirimini, 'değişim' ve 'yükselim' göstergebirimciklerininse, 'devinim' göstergebirimini oluşturdukları, böylece göstergebirimlerin birer 'göstergebirimcik demeti' olarak tanımlanabileceği söylenebilir.

Ama gerek göstergebirimciklerin, gerekse göstergebirimlerin karşımıza doğrudan doğruya dilin belirim düzleminde, yani birer sözlükbirim ya da sözlükbirim demeti biçiminde çıkmadıklarını söylemek bile gerekmez. Örneğin 'yükselim' göstergebirimciği 'uçmak', 'havalanmak', 'tırmanmak', 'kanat açmak', 'doruklarda dolaşmak', vb. gibi birçok sözlükbirimde ya da sözlükbirim topluluğunda yer alabilir. Görüldüğü gibi, herhangi bir yapısal bütünde dolaysız bir biçimde kavrayabileceğimiz birimler değildir bunlar, ancak belirli işlemler sonunda, yani dolaylı bir biçimde ortaya çıkarılabilirler. Ama belirli işlemler sonunda ortaya çıkarılabilmeleri bile, dilbilimcilerin *anlatım düzleminde* başarıyla uyguladıkları yöntemlerin *içerik düzleminde* de uygulanabileceğini, sesbilimde sesbirimlerle sesbirimciklerin *değiştirim* işlemiyle belirlenebildiği gibi, benzer bir işleme başvurularak göstergebilimde de göstergebirimlerle göstergebirimciklerin belirlenebileceğini sezdirir bize.[28]

Şaşılacak bir yanı da yoktur bunun: az sayıda sesbirimcikle sonsuz sayıda sözlükbirim elde edile-

[28] *A.y.*, s. 110.

bildiği gibi, az sayıda göstergebirimcikle de çok sayıda göstergebirim üretilebildiğini deneyimlerimizle bildiğimize göre, sözlükbirimlerden göstergebirimlere, göstergebirimlerden göstergebirimciklere doğru inerek, belirli bir yerdeşlik düzleminde, sınırları kolaylıkla belirlenebilecek temel öğelere erişebiliriz. Örneğin, belli bir yapıtta ya da yapıtlar demetinde belli bir sözlükbirimi tanımlayan belgeçlerin dökümünü yaptıktan sonra, elde ettiğimiz belgeçleri değiştirim işleminden geçirerek tutarlı bir indirgeyim edimi gerçekleştirebiliriz.[29]

Ne var ki, daha önce de vurguladığımız gibi, nesneler ancak belirli özellikleriyle tanınabildiklerine, bu özellikler de ancak kendileriyle başka nesneler, dolayısıyla başka nesnelerin özellikleri arasında saptanan farklılık ve benzerlikler yoluyla kavranabildiğine göre, bir bütünün anlamına ulaşmak için onun anlamsal öğelerini belirli birimlere ayırmak yetmez. Bu öğelerin karşılıklı bağıntılarından oluşan yapıyı, birimlerin oluşturduğu düzeni ya da *örgenlenimi* ortaya koyabilmek gerekir bunun için. Anlamsal yapıların bu örgenlenimi iki ayrı düzlemde, iki ayrı biçimde çıkar karşımıza:

1) içkin ve derin düzeyde eklemlenen *temel örgenlenim;*

2) içeriğin belirim düzeyinde yer alan *yüzeysel örgenlenim.*

[29] Greimas bu konuda bizim çalışmamızı örnek göstererek şöyle der: "T. Yücel'in *L'Imaginaire de Bernanos* adlı incelemesi bize *ölüm* sözlükbirimini belirleyen, dolayısıyla onunla uzlaşabilir olan belgeçlerin metinler okundukça çabucak indirgendiğini ve dökümünün kısa sürede kesinlikle kapandığını göstermektedir." (*Sémantique structurale*, s. 92, 93)

3. GÖSTERGEBİLİMSEL DÖRTGEN

Anlamlamanın temel yapısı olarak da niteleyebileceğimiz temel örgenlenim mantıksal-anlambilimsel kökenli üç tür bağıntıyla temellendirilen bir örnekçe oluşturur: *göstergebilimsel dörtgen.* Göstergebilimcilerin sık sık tartışma konusu ettikleri bu örnekçenin eklemlenimini Greimas'a dayanarak şöyle açıklayabiliriz:[30] herhangi bir göstergebilimsel dizge olarak niteleyebileceğimiz A anlamı bir *anlambilimsel eksen* (yani iki terim arasında kurulan, ama mantıksal özelliği belirsiz kalan bir bağıntı) olarak ele alınırsa, bu terim kesin bir biçimde anlam yokluğu olarak nitelenen A teriminin karşıtı olarak belirir; öte yandan, *içeriğin tözü* de diyebileceğimiz bu A anlam ekseninin *içeriğin biçimi* düzeyinde,

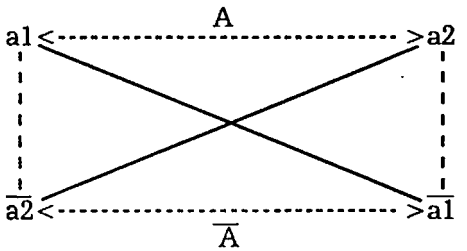
a1 <.....> a2

biçiminde iki karşıt göstergebirimcik olarak eklemlendiği benimsenirse, bu iki göstergebirimcik de kendileriyle çelişkin durumda olan iki terimin varlığını belirler:

$\overline{a1}$ <.....> $\overline{a2}$

[30] A.J. Greimas, J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage.* s. 29, 33.

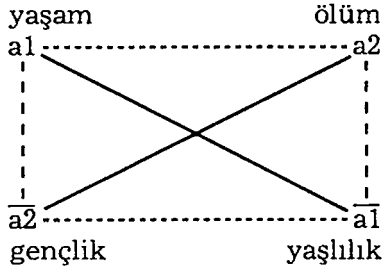
Bu durumda, A teriminin ayrışım ve bağdaşım bağıntıları olarak niteleyebileceğimiz çiftil bir bağıntıyla *a1* ve *a2* terimlerini bir araya getiren karmaşık bir göstergebirimcik olduğu göz önüne alınırsa, anlamlamanın temel yapısı şöyle bir çizgeyle gösterilebilir:

Burada,

<·····> : karşıtlık
<————> : çelişkinlik
<- - - - - -> : içerim ya da bütünleyim

bağıntısını göstermektedir. Bu bağıntılar konusunda kısaca bilgi vermek gerekirse, *karşıtlık bağıntısı* yaşam/ölüm, erkek/dişi, bulmak/yitirmek, vb. gibi aynı anlambilimsel eksen üzerinde yer alan ve zorunlu olarak birbirini varsayan iki karşıt terim arasında; *çelişkinlik bağıntısı* yaşama/yaşamama, yitirme/yitirmeme, vb. gibi uzlaşmaz terimler arasında; *içerim* ya da *bütünleyicilik bağıntısı* da olasılık/belirsizlik, av/savaş, vb. gibi aynı düzlem üzerinde yer alan terimler arasında kurulur. Böylece, örneğin

biçiminde bir göstergebilimsel dörtgen oluşturacak olursak, burada

a1 - a2 karşıtlar ekseni,

ā2 - ā1 altkarşıtlar ekseni

a1 - ā1 ile a2 - ā2 çelişkinler ekseni

a1 - ā2 ile a2 - ā1 bütünleyiciler ekseni

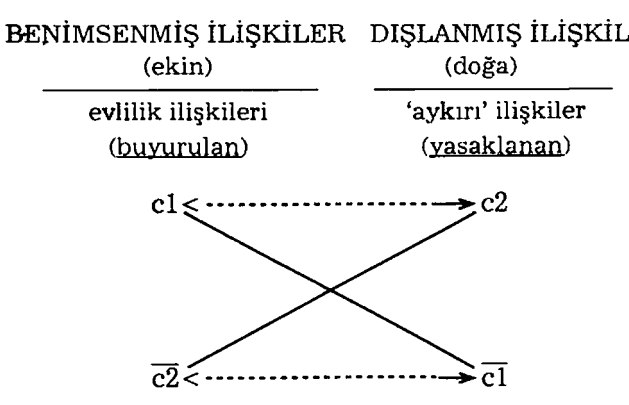
olarak tanımlanabilir.[31]

Hiç kuşkusuz, Greimas'ın kuramını ve bu kuramın uygulamada sağladığı sonuçları yakından tanımayanlar göstergebilimsel dörtgeni, eksenlerini ve terimlerini fazla soyut, fazla karışık bulabilir, böylesine soyut ve kuru bir çizgenin bizi çok uzaklara götürmeyeceğini düşünebilirler. Doğrusunu söylemek gerekirse, böyle düşünenler de az değildir. Gerek budunbilimcilerin, gerekse göstergebilimcilerin her şeyi somut içeriğinden boşaltıp alabildiğine indirgeyerek hiçbir şey anlatmayan, hiçbir şeyi açıklamayan soyut bir genelliğe ulaştıkları çok söylenmiştir. Ne var ki, belirli anlamsal bütünlere uygulandıkça, göstergebilimsel dörtgenin konuya yabancı olanları ürküten bu soyut görüntüden sıyrılarak elle tutulur bir somutluk kazandığı, dolayısıyla eklemlenimlerinin

[31] Greimas a1- ā2 eksenimi olumlu çizge, a2-ā2 eksenini olumsuz çizge, a1-a2 eksenini olumlu gösterim, a2-ā1 eksenini de olumsuz gösterim diye adlandırır.

kolaylıkla izlenebilecek bir nitelik sunduğu görülür. Öte yandan, bir anlam evreni tek bir göstergebilimsel dörtgenle değil, birbirinden türeyen ve birbirini bütünleyen bir dizi göstergebilimsel dörtgenle çözümlenir genellikle, bu da karmaşık anlam evrenlerinin hiçbir şey anlatmayacak ölçüde genel ve soyut birkaç terime indirgendiği savını kesinlikle çürütür.

Gerçekten de, göstergebilimsel dörtgenin dört teriminin herhangi birinden yola çıkılarak (terimin karşıtı ve çelişiği belirlenerek) öbür üç terim kolaylıkla elde edilebileceği gibi, her terim bir anlamsal eksen biçiminde ele alınarak başka anlamsal yapılara varılabilir. Bunun sonucu olarak, göstergebilimsel anlam çözümlemesi, özelden genele, genelden özele, bütünden parçaya, parçadan bütüne doğru, sürekli bir açılım biçiminde eklemlenir. Örneğin, toplumların cinsel ilişki örnekçesi, Lévi-Strauss'un getirdiği doğa/ekin karşıtlığına koşut olarak, şöyle çizgeleştirilebilir:[32]

[32] A.J. Greimas, *Du Sens*, s. 143.

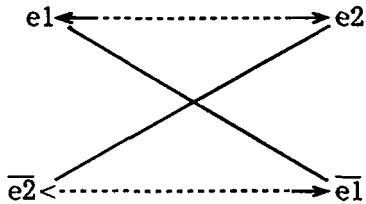
Algirdas Julien Greimas ve François Rastier, geleneksel Fransız toplumu göz önüne alınınca, bu örnekçenin terimlerinin şöyle belirlenebileceğini söyler:

c1 : karı koca bağlılığı,
c2 : akrabayla cinsel ilişki, eşcinsellik,
$\overline{c2}$: erkeğin eşini aldatması,
$\overline{c1}$: kadının eşini aldatması.

Hiç kuşkusuz, yazarların kendilerinin de söyledikleri gibi, bu örnekçenin terimlerinin 'nesnel' bir içeriği yoktur; çünkü örneğin eşcinsellik kimi yerlerde (örneğin İngiltere'de) yasaklanmış, kimi yerlerde (örneğin Bororolarda) yasaklanmamıştır; bununla birlikte, son yıllarda kimi Batı ülkelerinde başlatılan uygulamalar göz önüne alınmayacak olursa, her zaman evlilik ilişkilerinin dışında kalır. Ne olursa olsun, söz konusu ilişkiler değişik alanlara göre değerlendirilerek alanın anlamsal eklemlenimlerinin sonuna dek gidilebilir. Örneğin 'ekonomik değerler dizgesi de cinsel ilişkileri düzenleyen bir toplumsal dizgedir'; bu dizge içinde, 'yarar'ın buyurumlara, 'zarar'ın yasaklamalara dayandığı düşünülürse, şöyle bir göstergebilimsel dörtgen oluşturulabilir:[33]

[33] *A.y.*, s. 144.

BENİMSENMİŞ İLİŞKİLER	DIŞLANMIŞ İLİŞKİLER
yararlı cinsel ilişkiler (buyurulan)	zararlı cinsel ilişkiler (yasaklanan)

zararlı olmayan cinsel ilişkiler (yasaklanmayan)	yararlı olmayan cinsel ilişkiler (buyurulmayan)

Drahoma, çeyiz, başlık, vb. gibi mal değişimlerini ancak toplumca benimsenmiş olan cinsel ilişkiler sağladığına göre, ekonomik değerler dizgesiyle toplumsal değerler dizgesi arasında tutarlı bir bağıntı kurulabilir ve iki dizgenin terimleri arasında en azından sekiz bağıntı olasılığı düşünülebilir; böylece,

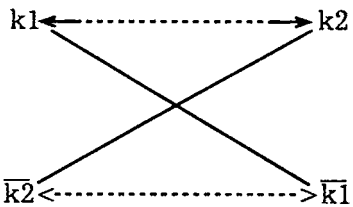
a) evlilik ilişkileri açısından,
   $c1 \simeq e1$: yararlı,
   $c1 \simeq e2$: zararlı,
   $c1 \simeq \overline{e1}$: yararsız,
   $c1 \simeq \overline{e2}$: zararsız,

b) evlilik dışı ilişkiler açısından,
   $\overline{c1} \simeq e1$: yararlı,
   $\overline{c1} \simeq e2$: zararlı,
   $\overline{c1} \simeq \overline{e1}$: yararsız,
   $\overline{c1} \simeq \overline{e2}$: zararsız

türünden bir değerlendirme yapılabilir. Öte yandan, cinsel ilişkiler dizgesiyle kişisel değerler arasında da aynı türden bir bağıntı kurularak şöyle bir göstergebilimsel dörtgene varılabilir:

KİŞİLİK
(benimsenmiş ilişkiler)
istenen cinsel ilişkiler
(buyurulan)

'KİŞİLİK OLMAYAN'
(dışlanmış ilişkiler)
korkulan cinsel ilişkiler
(yasaklanan)

korkulmayan
cinsel ilişkiler
(yasaklanmayan)

istenmeyen
cinsel ilişkiler
(buyurulmayan)

Burada da, c1 ve $\overline{c1}$ terimlerinin k terimiyle bağdaştırılması sonucu, sekiz olasıl bağıntı elde edilebilir. Aynı terimlerin c2 ve $\overline{c2}$ terimleriyle bağdaştırılması gene sekiz olasıl bağıntıya yol açar. Böylece,

a) yasaklanan ilişkiler açısından,
   c2 ≃ k1 : istenen,
   c2 ≃ $\underline{k2}$: korkulan
   c2 ≃ $\overline{k1}$: istenmeyen
   c2 ≃ k2 : korkulmayan,

b) yasaklanmayan ilişkiler açısından,
$\overline{c2} \simeq k1$: istenen,
$\overline{c2} \simeq \underline{k2}$: korkulan,
$\overline{c2} \simeq \overline{k1}$: istenmeyen,
$\overline{c2} \simeq \overline{k2}$: korkulmayan

ilişkiler olarak değerlendirilebilir. Bu bağdaşımlardan sonra, toplumsal olarak benimsenen, başka bir deyişle, gerçekleştirilmelerine izin verilen cinsel ilişkiler göz önüne alınınca da c1 (benimsenen ilişki) 'değişmez' bir terim olarak benimsenip c2'nin yeri bireysel değerlerle doldurulursa, dört ayrı evlilik türüne varılır:[34]

Bağdaşımın biçimi	*Bağdaşımın yapısı*
c1 + k1 (istenen)	dengeli
c1 + $\underline{k2}$ (korkulan)	çatışmalı
c1 + $\underline{k1}$ (istenmeyen)	çatışmalı
c1 + k2 (korkulmayan)	uzlaşabilir

Aynı biçimde, $\overline{c2}$ değişmez bir terim olarak benimsenip c1'in yeri ekonomik değerlerle doldurulursa, dört ayrı cinsel ilişki türüne varılır:

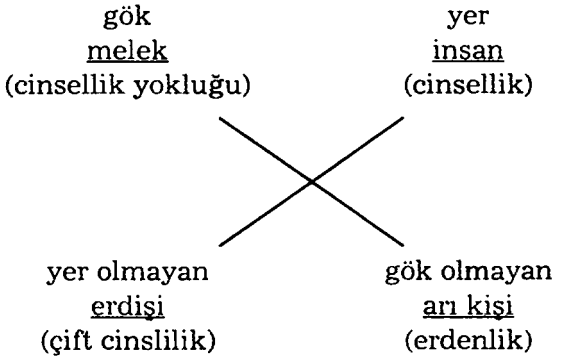
Bağdaşımın biçimi	*Bağdaşımın yapısı*
$\underline{\overline{c2}}$ + e1 (zararsız)	uzlaşabilir
$\underline{c2}$ + $\underline{e2}$ (yararsız)	çatışmalı
$\underline{c2}$ + $\underline{e2}$ (zararlı)	çatışmalı
c2 + e1 (yararlı)	dengeli

[34] *A.g.y.*, s. 147.

Greimas ile Rastier'nin belirttikleri gibi, tüm bu düzenekler örneğin bir anlatıda kişiler arası bağıntıların betimlenmesinde tutarlı bir araç olarak kullanılabilir. Bu açıdan bakılınca, Balzac'ın romanları, bu arada *La Rabouilleuse*, bu konuda ilginç örnekler sunar bize. Örneğin Rigou babanın genç ve güzel hizmetçisiyle ilişkileri kendi açısından yasaklanmamış, istenen ve zararsız ilişkilerdir; genç ve güzel hizmetçinin aynı kişiyle ilişkileriyse, benimsenmemiş, korkulan ve yararsız ilişkiler. Gene aynı yazarda, çok sayıda çıkar evliliği örneğiyle karşılaşır, yapıtlarının yansıttığı toplumda ekonomik değerlerin genellikle kişisel değerlerden önce geldiğini, kimi zaman toplumsal değerleri bile geride bıraktığını görürüz.[35] Bunlar da göstergebilimsel dörtgenimizde kolaylıkla yerini bulabilir.

Ama, söylemek bile fazla, göstergebilimsel dörtgen yalnızca cinsel ilişkilerin ya da kişiler arası bağıntıların çözümlenmesinde yararlanılan bir yöntemsel araç değildir; herhangi bir dizgenin temel anlam yapısından değişik dizgelerin karşılıklı etkileşimlerine değin tüm anlam alanlarında geçerli bir çözümleme aracı olarak kullanılabilir. Örneğin, gene Balzac'ın *İnsanlık güldürüsü*'nün derin düzeyine inildiği zaman, kişilerin bedensel ve tinsel yapılarının yer/gök karşıtlığına göre kurulmuş bir göstergebilimsel dörtgenle açıklanabilecek biçimde temellendiği görülür:[36]

[35] *A.y.*, s. 148-152.
[36] T. Yücel, *İnsanlık Güldürüsü'nde yüzler ve bildiriler*, s. 61.

İlk örnekte olduğu gibi burada da bu temel yapıdan yola çıkılarak *İnsanlık güldürüsü*'nde yer alan binlerce kişinin bedensel yapılarıyla tinsel yapıları, bedenleriyle edimleri, çevreleri, tutkuları arasındaki bağıntılar ayrıntılı ve tutarlı bir biçimde açıklanıp betimlenebilir. Bu da, bir kez daha, göstergebilimsel çözümlemenin yalnızca bir indirgeyim işlemi değil, aşamalı bir çözümleme biçimi olduğunu gösterir.

4. EYLEYENLER

Kolaylıkla görülebileceği gibi, buraya değin gözden geçirdiğimiz çözümleme yöntemi yalnızca içerik düzleminin derin düzeyini, göstergebirimler arasında kurulan bağıntıları, bu bağıntıların oluşturduğu dizgeleri kapsamakta. Ne var ki, herhangi bir bütünce üzerinde yapılan bir göstergebilimsel araştırmada bu bütünceyi elden geldiğince eksiksiz bir biçimde açıklayabilmek için yüzeysel düzey de ele alınmalıdır. Hiç kuşkusuz, verdiğimiz örneklerin de gösterdiği gibi, temel anlamsal yapıyı çözümlemekle yetinen bir araştırma da kendi sınırları içinde bir bütünlük sunabilir. Çok örnekleri vardır bunun: özellikle yazınsal göstergebilim alanında, birçok araştırmacı derin düzey çözümlemesinden öteye gitmemiş, ele aldığı yapıtın ya da yapıtlar bütününün anlamsal evrenini, izleksel dizgesini belirlemekle yetinmiştir. Buna karşılık, birçok göstergebilimci de Propp'un açtığı çığırdan gitmiş, araştırmalarını yüzeysel düzey çözümlemesiyle sınırlayarak yalnızca bu düzeyde gözlemlenebilecek bağıntı ve işlevleri incelemiştir. Bununla birlikte, iki düzey bir yere değin birbirinden bağımsız olarak ele alınabilse bile, birbirinden bağımsız değildir; tam tersine, birbirini bütünler.[37]

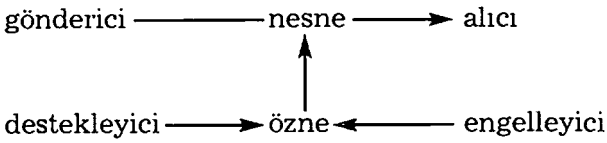
[37] Yapısalcılığın biçimcilikten ayrıldığı ve onu aştığı noktalardan biri de budur: biçimcilik anlamla biçimin birbirinden ayrılabileceğini varsayar, yapısalcılıksa ikisinin aynı özden olduğunu.

Greimas göstergebiliminde, daha çok yüzeysel düzeyde yer alan göstergebilimsel örgenlenim bir *eyleyensel örnekçe* olarak değerlendirilir. Bilindiği gibi, ilk kez Fransız dilbilimci Lucien Tesnière'in kullandığı *eyleyen* terimi bir sözcede 'eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesne' olarak tanımlanır.[38] Göstergebilimde de buna yakın bir anlamda, sözcenin belirim düzleminde yer alan *kişi* kavramının karşılığı olarak kullanılır. Ne var ki, Tesnière'in kuramında olduğu gibi Greimas'ın kuramında da 'varlık ya da nesnenin gerçekleştirdiği eylem önemli olduğundan, eyleyen kavramı kişi kavramından çok daha kapsamlıdır: insan da olabilir, nesne de, tekil de olabilir, çoğul da, somut da olabilir, soyut da. Öte yandan, gene eylemin ya da işlevin önde gelmesi nedeniyle, belirim düzleminde tek bir varlık ya da nesne olarak tanımlanan bu öğe içerik düzleminde birkaç eyleyen işlevini birden yüklenebilir, bir başka deyişle, aynı zamanda birkaç eyleyenin karşılığı olabilir. Bunun sonucu olarak, eyleyeni bir varlıktan çok, belirli bir *'bağıntının öğesi'* olarak tanımlamak gerekir.[39]

Bilindiği gibi, Propp, Rus halk masallarında otuz bir işlev saptayıp kişilerin bu işlevlere göre, eylem alanlarıyla tanımlandıklarını kesinledikten sonra, söz konusu masalları yedi tür kişi içeren bir anlatı olarak tanımlar.[40] Fransız yazarı Etienne Souriau da, *Les 200 000 situations dramatiques* adlı yapıtında, benzer bir tutum izleyerek tüm oyunların altı 'oyunsal işlev'le tanımlandığı sonucuna varır. Bu

[38] B. Vardar, *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*, s. 80
[39] A. Ubersfeld, *Lire le théâtre*, s. 79.
[40] Bkz. V. Propp, *Morphologie du conte populaire russe.*

düzlemde geniş ölçüde Propp'tan esinlenmiş olan Greimas'sa, sorunu öncelikle eyleyen sorunu olarak ele alır ve Propp'la Souriau'nun elde ettikleri sonuçları geliştirerek aşağıdaki *eyleyensel örnekçeyi* oluşturur:

Bu örnekçedeki eyleyenlerle eylem alanları konusunda kısaca bilgi vermek gerekirse, Daniel ve Aline Patte'ın izlediği yoldan giderek tüm öğelerini üç eylem eksenine göre değerlendirip açıklayabiliriz:[41]

1. İletişim ekseni (gönderici-nesne-alıcı) tüm iletim, aktarım ve alım olgularının gerçekleştiği düzlemdir. Bu eksende göndericinin işlevi başka bir kişi ya da nesneye: *alıcıya* bir şey iletmek ya da onun hangi *nesneye* gereksinimi olduğunu belirlemektir. Nesneyse bu eksende göndericinin 'ilettiği' ya da *alıcının* 'yoksun bulunduğu' şey olarak tanımlanır. Örneğin masallarımızda derviş çoğu kez gönderici işlevini yüklenir.

2. İsteyim ekseni (özne-nesne) istekten kaynaklanan edimlerin eksenidir. Burada *özne,* iletimin kaynağı kendisi olmamakla birlikte, gerçekleştirdiği değişik eylemlerle önündeki tüm engelleri aşarak *nesnenin* alıcıya ulaşmasını sağlar. Bu iletimin gerçekleşebilmesi için onun işe karışması zorunludur. Örneğin masallarımızda çoğu kez şehzade *özne*, bu-

[41] D. ve A. Patte, *Pour une exégèse structurale*, s.66, 67.

lup evlenmek istediği kız da *nesne* olarak tanımlanır.

3. Edim ekseni (destekleyici-özne-engelleyici) *öznenin* isteyimden gerçekleştirime geçtiği, yani eylemini gerçekleştirmek için gerekli güçle donandığı düzlemdir. Bu gücü kendisine kimi kez bir kişi, kimi kez bir nesne, kimi kez bir nitelik, kimi kez bir bilgi olarak tanımlanan ya da bunların hepsini birden içeren *destekleyici* sağlar. *Engelleyici* de aynı biçimde bir kişi, bir nitelik, bir bilgi olabilir ya da bunların hepsini birden içerebilir; temel özelliği *öznenin* işini güçleştiren olumsuz bir güç olmasıdır. Örneğin masallarda peri, derviş ya da yolu göle dönüştüren ayna *destekleyici*, cadıysa *engelleyici* olarak nitelenebilir; bu arada *öznenin* erişmeye çalıştığı sevgili ona karşı direnince hem *nesne*, hem *engelleyici*, onun isteği doğrultusunda davranınca da hem *nesne*, hem *destekleyici* olarak belirir.

Ama eyleyensel örnekçe yalnızca belirli kişileri belirli işlevlerle donatarak belirli olaylar anlatan anlatılarda çıkmaz karşımıza; eyleyensel örnekçe de, tıpkı göstergebilimsel dörtgen gibi, her türlü anlamsal bütünde yerini bulur. Örneğin marksçı düşüngünün şöyle bir eyleyen düzeni içerdiği söylenebilir:[42]

Özne ..... İnsan
Nesne ..... Sınıfsız toplum
Gönderici ..... Tarih
Alıcı ..... İnsanlık
Engelleyici ..... Kenter sınıfı
Destekleyici ..... İşçi sınıfı

Ne var ki, Propp'tan beri bilindiği gibi, eyleyensel örnekçe her zaman tüm öğeleriyle birden belir-

[42] A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, s. 181.

mez: kimi durumlarda altı eyleyenin altısını da karşımızda buluruz, kimi durumlarda yalnızca birkaçını. Tek bir öğe iki üç eyleyensel işlevi birden yüklenebildiğine, örneğin aynı zamanda hem gönderici, hem alıcı olabildiğine göre, yadırganacak bir yanı yoktur bunun. Ama, daha önce de belirttiğimiz gibi, eyleyenin etken ya da edilgen bir biçimde eylemin belirttiği oluşa katılan öğe olarak tanımlandığı göz önüne alınınca, eyleyensel bir düzenekten söz edilebilmesi için, en azından iki temel eyleyenin, yani bir özneyle bir nesnenin varlığının zorunlu olduğunu kesinlemek gerekir.[43] Öte yandan, özneyle nesne arasındaki bağıntı bir eylemi içerdiğine göre, bu bağıntının bir edim olgusu olarak tanımlayabileceğimiz bir temel yapı, başka bir deyişle bir *temel sözce* oluşturduğu söylenebilir.

Temel sözce, göstergebilimsel bir kavram olarak dilbilim düzeyini aşmakla birlikte, dilbilimdeki en küçük dizimsel yapının, bir özneyle bir yüklemden oluşan temel tümcenin içerik düzlemindeki karşılığı olarak değerlendirilebilir:[44] onun gibi dizimsel bir yapı oluşturur ve onunkilere koşut bağıntılar içerir. Ne olursa olsun, bu yapı içinde, özneyle nesnenin karşılıklı konumlarına göre, iki tür temel sözce bulunduğu söylenebilir: *durum sözcesi* ve *edim sözcesi.* Bu sözce türlerinin özelliklerini Greimas'm verdiği bir örnekle açıklamak gerekirse,[45] her ikisi de 'gitmek' sözlükbirimi çevresinde oluşturulan

[43] Hiç kuşkusuz, bunlardan birinin varlığı yalnızca içkin bir varlık olabilir.
[44] 'Tümce bir sözün çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir, sözce ise bu türlü bir işlemden önce beliren bir bütündür'. (B. Vardar, *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü,* s. 133)
[45] A.J. Greimas, *Sémantique structurale,* s. 122.

Bu giysi ona iyi gidiyor
Bu çocuk okula gidiyor

sözcelerinin birincisi bir *durumu*, ikincisiyse bir *edimi* dile getirir: birincisinde bir nitelik, dolayısıyla bir durağanlık söz konusudur, ikincisindeyse bir eylem, dolayısıyla bir devingenlik. Bir durum bir *bağlaşım* ya da bir *ayrışımla*, yani bir nesnenin belli bir özelliği taşıması ya da taşımaması, bir kişinin bir nesneyi elinde bulundurması ya da bulundurmamasıyla tanımlanabileceğine göre, iki türlü durum sözcesi bulunduğu söylenebilir: *bağlaşımsal durum sözcesi* ve *ayrışımsal durum sözcesi*. Edim sözcesi, belirli bir eylem yoluyla, bu durumlarda bir dönüşümü, yani bağlaşım durumundan ayrışım durumuna ya da ayrışım durumundan bağlaşım durumuna geçişi içeren bir sözce olarak tanımlanır bu durumda. Bu tanım da *anlatı* kavramının tanımına getirir bizi.

Gerçekten de, anlatı, yazınsal çağrışımları bir yana bırakılarak, 'olup biten bir şey' biçiminde düşünülürse, yeni bir *durum* yaratımı olarak değerlendirilen *edim* bir anlatı tanımı olarak benimsenebilir.[46] Buna göre, bir durum dönüşümüyle sonuçlanan her süreç bir anlatı olarak nitelenir. Ama, söylemek bile fazla, alabildiğine yalınlaştırılmış, en küçük boyutlarına indirgenmiş bir anlatı söz konusudur burada. Bunun sonucu olarak, bize bir olayı ya da düşünceyi anlatan bir konuşma ya da bir yazıda bir değil, birçok anlatının yer aldığı, söz konusu konuşma ya da yazınınsa, bu yalın anlatıların birbirleriyle birleşerek oluşturdukları bir bütün olduğu söylenebilir. Bu bütün, özü gereği, kendisini oluşturan yalın

[46] A.J. Greimas, 'Les acquis et les projets', J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, s. 14.

anlatılardan farklı bir yapı olarak çıkar karşımıza. Ayrımın daha iyi belirlenebilmesi için, bütünü *geniş anlatı*, her biri bir yalın anlatı olan öğelerini de *dar anlatı* olarak adlandırabiliriz.[47]

Greimas göstergebiliminde, bir durum sözcesiyle onu yönlendiren edim sözcesinden oluşan dar anlatının yapısı *anlatı izlencesi* olarak adlandırılır ve bir birim olarak benimsenir. Daha geniş bütünlerin çözümlenmesinde önemli bir işlevi bulunan bu yapı şu iki biçimde eklemlenir:

$$1)\ Aİ = [Ö1 \rightarrow (Ö2 \cap N)]$$
$$2)\ Aİ = [Ö2 \rightarrow (Ö2 \cup N)]$$

Burada kullandığımız değişik belirtkeleri şöyle adlandırabiliriz:

Aİ	:	anlatı izlencesi
Ö1	:	edim öznesi
Ö2	:	durum öznesi
N	:	nesne
[ ]	:	edim sözcesi
( )	:	durum sözcesi
$\rightarrow$	:	edim işlevi ya da dönüşüm
$\cap$	:	bağlaşım
$\cup$	:	ayrışım

Bu adlandırmadan sonra kolaylıkla anlaşılabileceği gibi, anlatı izlencesi, 'herhangi bir öznece (Ö1) gerçekleştirilen ve herhangi bir özneyi (Ö2) etkileyen bir durum değişimi' olarak yorumlanabilir.[48] Gene kolaylıkla anlaşılabileceği gibi, anlatı izlencesi yalın bir sözdizimsel birimdir. Bu sözdizimsel birim

[47] Greimas bu kavramlar için *macro-récit* ve *micro-récit* terimlerini kullanır.
[48] A.J. Greimas, J. Courtés, *A. g. y.*, s. 297.

içinde yer alan eyleyenler (edim öznesi, durum öznesi ve nesne) işlevleri dışında herhangi bir nitelik taşımadıkları için de herhangi bir anlatı kesiti kolaylıkla bir anlatı izlencesi biçiminde çözümlenebilir.[49] Örneğin aşağıdaki

1) Padişah çobana kızını verdi;
2) Çoban karısını bıraktı;
3) Çocuk dersini öğrendi;
4) Korku ona görevlerini unutturdu

tümcelerinin her biri ayrı bir olguyu dile getirmektedir, ama hepsi de birer anlatı izlencesi biçiminde ele alınabilir:

1) Aİ : [Ö1 *(padişah)* → (Ö2 *(çoban)* ∩ N *(kız)*)]
2) Aİ : [Ö1 *(çoban)* → (Ö2 *(çoban)* ∪ N *(karı)*)]
3) Aİ : [Ö1 *(çocuk)* → (Ö2 *(çocuk)* ∩ N *(ders)*)]
4) Aİ : [Ö1 *(korku)* → (Ö2 *(o)* ∪ N *(görevler)*)]

Hepsi de ister istemez bir durum değişimi içeren bu dört anlatı izlencesini şöyle bir gözden geçirecek olursak, tüm anlatı izlenceleri için geçerli olan birtakım genel sonuçlar çıkarabiliriz. Bu sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1. – Birbirinden çok farklı anlatı kesitleri, hep aynı yöntemle, aynı yapıda bir anlatı izlencesi biçiminde gösterilebildiğine göre, söz konusu izlence kendisini ortaya çıkaran söylemle özdeşleşmiyor demektir. Aykırı bir yanı da yoktur bunun, çünkü anlatı izlencesi içerik düzleminde yer alır, söylemse belirim düzleminde. Bunun sonucu olarak, anlatı izlencesinde her zaman yalın bir biçimde gösterilen bir durum değişiminin söylem düzleminde karşımı-

[49] *A.y.*, s. 242.

za çok karmaşık biçimlerde çıkabileceğini, açık da, içkin de olabileceğini belirtmek gerekir.

2. – Verdiğimiz dört örneğin dördünün de gösterdiği gibi, *bağlaşım* bir değere erişme, bir değeri edinme, *ayrışımsa* ondan uzaklaşma, ondan yoksun kalma biçiminde tanımlanır. Ama bu kazanılan ya da yitirilen değer bir somut nesne de, bir nitelik de, istenen ya da kaçınılan bir durum da olabilir. Örneğin sevilen kadınla evlenmek de bir bağlaşım biçimidir, belli bir konuda belli bir bilgi edinmek de. Bununla birlikte, bağlaşım her zaman olumlu, ayrışım her zaman olumsuz bir durum olarak belirmez. İzlencenin yer aldığı bağlam belirler bunu. Bu bakımdan, örneğin çobanın karısından ayrılması olumsuz bir durum olarak da değerlendirilebilir, olumlu bir durum olarak da.

3. – İkinci ve üçüncü örneklerde görüldüğü gibi, bir anlatı izlencesinde, biri *edim öznesi* (Ö1), öbürü *durum öznesi* (Ö2) olmak üzere, iki ayrı öznenin bulunması iki ayrı 'kişi'nin varlığını içermez her zaman, her iki işlevi tek bir varlığın yüklendiği çok olur. Böyle durumlarda, aynı varlığın *kendi kendini* bir değere kavuşturması ya da ondan yoksun bırakması söz konusudur; öteki durumlardaysa, aynı durum değişimini gerçekleştirmek üzere başka bir varlığın araya girmesi. Ama, daha önce de belirttiğimiz gibi, eyleyenler işlevleriyle tanımlandıklarına göre, hiç değilse bu düzlemde kalındığı sürece, bu durum hiçbir biçimde bir güçlük ya da karışıklık etkeni değildir.

4. – Üçüncü ve dördüncü örneklere biraz yakından bakılırsa, gerek değer nesnelerinin, gerekse anlatı izlencesini temellendiren edimlerin her zaman elle tutulur, gözle görülür nitelikte olmadıkları, do-

layısıyla bir değil, iki türlü durum değişimi bulunduğu görülür: *kılgısal* ve *bilisel*. Örneğin 'kızını evlendirmek', 'eşinden ayrılmak', 'düşmanı yaralamak' kılgısal edimlerdir, 'dersini öğrenmek', 'gördüğünü yorumlamak' ya da 'suçsuzluğuna inandırmak'sa bilisel edimler. Buna göre, *bilisel edim* öznenin herhangi bir nesneyle değil de belirli bir bilgi nesnesiyle bağıntısında değişiklik yaratan bir edim olarak tanımlanır.[50] Ne olursa olsun, verilen örneklerin karşılaştırılmasından da anlaşılacağı gibi, çoğu kez birbirini bütünleyen bu iki boyut her yerde çıkar karşımıza: belirdikleri düzleme göre, *kılgısal* ya da *bilisel nesnelerden, kılgısal* ya da *bilisel uzamlardan, kılgısal* ya da *bilisel öznelerden* söz edilebilir.

5. – Başlangıçta verilen dört örnek tek tek incelenecek olursa, bir anlatı izlencesinde gerek öznenin, gerek nesnenin duruma göre bir 'kişi' de, soyut ya da somut bir 'nesne' de olabileceği görülür. Örneğin birinci ve ikinci izlencelerde nesne birer kişi, üçüncü ve dördüncü izlencelerdeyse, birer soyut değer olarak belirmektedir. Benzer bir biçimde, ilk üç izlencede tüm özneler birer kişidir, dördüncü izlencedeyse, edim öznesi karşımıza soyut bir nesne kimliğiyle çıkmaktadır. Ama nesne de, özne de birer eyleyen olduğuna, eyleyenler de öncelikle işlevleriyle tanımlandıklarına göre, bu durumu doğal saymak gerekir. Üstelik, araştırıcı açısından çok elverişli bir durum olduğu söylenebilir. Göstergebilimsel olmayan yazınsal araştırmalarda, çözümleme genellikle 'kişiler' üzerinde yoğunlaştığı için, ele alınan bütüncelerin birçok yanlarının ya gözden kaçırıldığı, ya da önemsiz sayılarak konu dışı bırakıldığı yeterince bilinir. Eyleyenlerin işlevselliği böyle bir sakıncayı

[50] *A.y.*, s. 40.

kendiliğinden ortadan kaldırır.

Hiç kuşkusuz, her türlü özne ya da nesneyi bir eyleyen, dolayısıyla bir işlev olarak ele almanın da birtakım sakıncalar içerebileceği, örneğin aynı kişi ya da nesneyi iki özneye böldükten sonra, özne niteliklerini de tek bir işlev ya da durumla değerlendirmenin onun bütünlüğünü gözden kaçırmamıza yol açabileceği düşünülebilir. Ne var ki, anlatı izlencesinin en küçük, en sınırlı anlatı örneğinin: dar anlatının karşılığı olduğunu, bu nedenle de her şeyden önce bir *birim* olarak tanımlandığını unutmamak gerekir. Her anlatının tek bir izlenceye indirgenip onunla açıklanması söz konusu değildir: kimi anlatı biçimlerinin, örneğin halk masallarının, aynı izlenceleri önemsiz değişikliklerle birkaç kez yinelemeleri bir yana, geniş anlatı olarak niteleyebileceğimiz tüm anlatılar her anlatı izlencesinin kendinden önce ya da sonra gelen anlatı izlencelerine mantıksal bağlarla bağlandığı, dolayısıyla birimlerin birbirlerini zorunlu kıldığı bir anlatı izlenceleri dizisi, yani anlatı izlencesi adını verdiğimiz birimlerden daha yüksek bir düzlemde yer alan, onları kapsayan ve tanımı gereği bir ilerleme, bir gelişim içeren bir bütün: bir *anlatı izlemi* oluşturur. Böylece, derin düzeyde bir temel göstergebilimsel dörtgenden yola çıkılarak yavaş yavaş anlam evreninin tüm eklemlenimlerine ulaşıldığı gibi, yüzeysel düzeyde de izlenceden izleme doğru yol alındıkça, anlatı tüm eklemlenimleriyle ele gelmeye başlar.[51]

[51] Greimas'ın *Maupassant*'ında anlatının eklemlenimlerine yön veren temel süreçler olarak tanımladığı *ayrılım* ('kimi öğelerin belirli bir yerdeşlik dışına yansıtılmasını sağlayan', bunun sonucu olarak da 'bir kesitin çizgiselliği dışına atılmasına yol açan' işlem; örneğin geriye dönmeler, yeni konuya geçmeler, vb.) ve *bağlanım* (kesiti yeniden 'sözsel sürekliliğe', yani ana konuya bağlayan işlem), dar anlatıdan geniş anlatıya, dolayısıyla izlenceden izleme doğru, anlatının gelişim eklemlenimlerini saptamada elverişli araçlar olarak kullanılabilir.

Gerçekten de, anlatı izlencesinden anlatı izlemine, başka bir deyişle, birimlerden birimlerin oluşturduğu bütüne geçildiği zaman, bölünme ve dağılma gibi görünen şey bütünlük ve belirginlik olur. Örneğin özne, belirli bir anlatı izlemi üzerinde ele alınınca, ister istemez birbiri ardından bağlaşım ve ayrışım bağıntısı kurduğu değerlere göre tanımlanır. Kısacası, artık ne tek bir konum söz konusudur, ne de tek bir bağlaşım: konumu tek bir işlevle, gerçekleştirdiği son izlence ya da edindiği (ya da yitirdiği) son değerle değil, anlatı izlemi boyunca gerçekleştirdiği izlencelerin tümüyle, varlığıysa bir durum öznesi olarak bağlaştığı değerlerin, var olma biçimlerinin toplamıyla belirlenir.[52]

Ama anlatı izlemi tek bir öznenin edim ve durumlarıyla sınırlanmaz hiçbir zaman: Propp'un incelediği masallarda nasıl her 'kahraman'ın karşısında bir 'hain' bulunursa, düşünebileceğimiz tüm anlatı örneklerinde de her öznenin karşısında içkin ya da açık bir *karşı-özne* yer alır, belirli bir nesneye göre tanımlanan karşılıklı bağıntılarında, birinin yengisi ötekinin yenilgisi, birinin bulduğu ötekinin yitirdiği olarak belirir. Böylece, aynı anlatı birbirine karşıt, gene de birbirini bütünleyen iki anlatı izlemi: *izlem* ve *karşı-izlem* biçiminde eklemlenir. Bu eklemlenimde gönderici ve alıcının işlevleri yanında, izlemin süremsel ve uzamsal yerlemleri de, birimden dizgeye doğru, yöntemli bir biçimde çözümlendikçe, anlatının yapısı elle tutulacak duruma gelir.

Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, birbiriyle kesişen, birbiriyle iç içe giren iki karşıt izlemin, birinin yengisi ötekinin yenilgisi, birinin kazancı ötekinin zararı olan iki karşıt öznenin varlığı her türlü anlatının

[52] A.J. Greimas, J. Courtés, *A.g.y.*, s. 243, 244.

bir *karşılaşım*, yani bir çekişme, bir çarpışma biçiminde özetlenebileceğini gösterir. Öznenin de, karşı-öznenin de amacı bir değer-nesneyi (bir parayı, bir bilgiyi, bir onuru, bir kadını, vb.) korumak ya da ele geçirmek olduğuna göre, bu karşılaşım kimi zaman bir çarpışma, kimi zaman bir değiştirim olarak çıkar ortaya. Ama, Propp'un ünlü yapıtının ortaya koyduğu gibi, ister çarpışma, ister değiştirim, ister savaş, ister barış söz konusu olsun, her anlatının aynı temel çizgeye göre, birbirini izleyen üç deneyim biçiminde gelişip sonuçlandığı söylenebilir:

1) *yetilendirici deneyim*, yani öznenin belirli bir edimi gerçekleştirebilmesi için gerekli edinci kazanması, örneğin masal kahramanının devi öldürmesini sağlayacak niteliklerle donanması;

2) *sonuçlandırıcı deneyim*, yani öznenin izlencesini gerçekleştirebilmesi için gerekli eylemi başarması, örneğin masal kahramanının devi öldürmesi, tutsak kızı kurtarması;

3) *onurlandırıcı deneyim*, yani öznenin başarısının tanınması, örneğin devi öldürüp tutsak kızı kurtaran masal kahramanının kahraman niteliğinin başkalarınca tanınıp onaylanması.

Greimas'a göre, bu üç temel deneyimden oluşan *anlatı çizgesi* yalnızca her anlatıda karşımıza çıkan bir kalıp, yalnızca her anlatı kahramanının izlediği bir yol olarak değil, insan eyleminin, insan yaşamının anlamının aranması olarak da yorumlanabilir.[53] Şöyle bir düşünülecek olursa, örneğin girdiğimiz değişik sınavların, katıldığımız değişik yarışmaların yaşama katılmamızı sağlayan birer yetilenim biçimi, sonuçlandırdığımız değişik işlerin bir bakıma

[53] A.J. Greimas, 'Les acquis et les projets', J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, s. 10.

kendi kendimizi gerçekleştirmemiz, bunların sonunda çevremizdekilerin gözünde yarattığımız görüntününse, edimlerimizi anlamlandıran ve kimliğimizi temellendiren şey olduğunu söyleyebiliriz. Bu biçimde değerlendirilince, anlatı çizgesi 'bu izlek üzerinde her türlü çeşitleyime olanak verecek ölçüde geneldir: daha soyut bir düzeyde ele alınıp da izlemlere ayrıldığı zaman, ister bilisel olsun, ister kılgısal, her türlü etkinlik biçimini yansıtmamıza ve yorumlamamıza yardım eder'.[54] Greimas'ın anlatı kavramının kapsamını alabildiğine genişleterek yazınsal söylemden bilimsel söyleme, ekinsel uzamın kuruluşundan sebze çorbasının hazırlanışına değin her şeyi bir anlatı çizgesi çerçevesinde çözümlemeye yönelmesinin nedeni budur.

[54] A.J. Greimas, J. Courtés, *A.g.y.*, s. 245.

5. KOŞULLANDIRIM TÜRLERİ

'Padişah çobana kızını verdi' türünden bir sözce yalın bir anlatı izlencesi gibi görünür. Ama yansıttığı durum değişiminin kılgısal ve bilisel düzlemlerde gerçekleştirilmiş birçok durum değişiminin sonucu olduğunu, dolayısıyla başka durum değişimlerini de içerdiğini düşünmek yanlış olmaz. Gerçekten de, sözcenin 'Padişah kızının çobanla evlenmesini sağladı' anlamına geldiği göz önüne alınırsa, yansıtılan olayın

— 'Çoban padişahtan kızını istedi';
— 'Padişahın kızı çobanla evlenme önerisini benimsedi;
— 'Padişah kızını çobanla evlendirmeye karar verdi', vb.

türünden durum değişimlerinin sonucu olduğu söylenebilir. Öte yandan, masallarda bir padişah kızının bir çobanla hangi koşullar içinde evlendiği düşünülürse, bu durum değişimlerinin de

— 'Çoban ülkenin düşmanlarını yendi';
— 'Çoban padişaha verdiği sözü anımsattı';
— 'Padişah kızına çobanla evlenmesini söylemekten başka çıkar yol bulamadı', vb.

türünden durum değişimlerinin gerçekleşmesini zorunlu kıldığı ileri sürülebilir. Bu gözlemler daha önce verdiğimiz izlence örneklerinin hiçbirinde açık bir biçimde belirmeyen bir gerçeğe: öznenin nesneyi *dönüştürebilmesi*, yani bir durum değişimi sağlayabilmesi için önceden birtakım yetilerle donatılmış ya da bu yetileri kendi çabalarıyla edinmiş, göstergebilimsel terimiyle bir *edinç* kazanmış olması gerektiği gerçeğine getirir bizi; her edimin ister istemez belirli bir edincin varlığını içerdiğini, ister istemez belirli bir edinçle koşullandığını ortaya koyar. Kısacası, burada bir *koşullandırım* olgusu söz konusudur.

Greimas koşullandırımı 'öznenin yüklem üzerinde gerçekleştirdiği bir değişim' olarak tanımlar. Buna göre, edim 'ol-durma', edinçse bir 'ol-duran' dır. Birincisi 'yapma' ve 'olma' yüklemleri arasında kurulan belirleyici bağıntının oluşturduğu bir yapı ya da 'olma'yı koşullandıran 'yapma' olarak tanımlanır;[55] ikincisi gene 'yapma' ile 'olma' arasında kurulan bağıntının oluşturduğu bir yapıdır; ama, birincisinin tersine, 'yapma'yı koşullandıran 'olma' biçiminde tanımlanır. Bu nedenle, bir yandan iki düzlem arasında sıkı bir bağ kurulduğunu, öbür yandan, iki tür anlatı izlencesi bulunduğunu kesinlememiz gerekir:

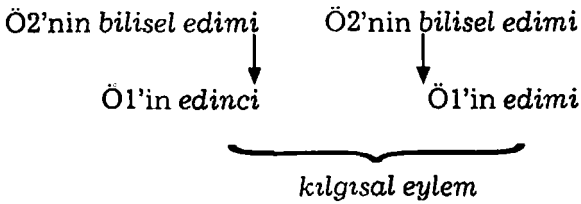
1) *gerçekleştirim* ya da *edim izlencesi,*

2) *koşullandırım* ya da *edinç izlencesi.*

Bu temel koşullandırımlara iki koşullandırım ulamı daha eklenebilir: 'yapma'yı koşullandıran 'yapma' *(ettirim koşullandırımı)* ve 'olma'yı koşullandıran 'olma' *(doğruluk koşullandırımı).* Bunlar-

[55] A.J. Greimas, *Du Sens II*, s. 67-90.

dan birincisinde, yani ettirim koşullandırımında, koşullandıran yüklemin öznesiyle koşullandırılan yüklemin öznesi kesinlikle birbirinden ayrılır. Böylece, bir öznenin belli bir işi bir başka özneye yap*tırt*-ması biçiminde gerçekleşen bir koşullandırım, özgül terimiyle bir *eyletim* olarak tanımlanır. Örneğin kızını evlen*dir*mek de, bir giysi yap*tır*mak da yalın birer edim olmaktan çok, birer *ettirim* koşullandırımı, birer *eyletim* etkinliğidir, çünkü her iki sözce de iki ayrı özne içerir, her iki sözcede de birinci öznenin etkinliği doğrudan doğruya nesneye değil, bu nesneyi dönüştürecek, durum değişimine uğratacak olan ikinci özneye yönelir: birinde kızın evlenecek duruma gelmesini, öbüründe giysiyi yapacak kişinin bu işe girişmesini sağlayacak etkinliği gerçekleştirmek söz konusudur. Bu bakımdan, koşullandıran öznenin ediminin koşullandırılan öznenin edinci üzerinde yoğunlaştığı, bu nedenle de bilisel düzlemde yer aldığı söylenebilir. Greimas'a göre, koşullandıran özne Ö2, koşullandırılan özne Ö1 simgesiyle gösterilecek olursa, bu süreç şöyle yansıtılabilir:[56]

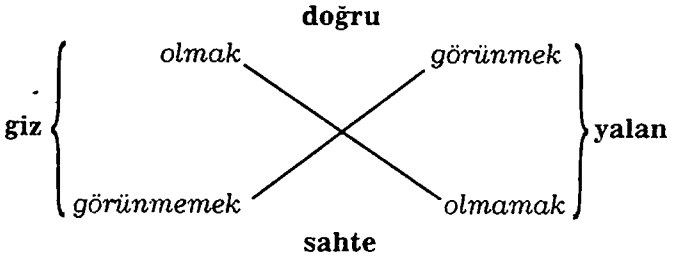

Eyletim süreci konusunda daha birçok ayrıntılara girilebilir, koşullandıran özneyle koşullandırılan

[56] *A.y.*, s. 67-90.

özne, koşullandıran yüklemle koşullandırılan yüklem arasmda kurulan bağıntılar değerlendirilerek türleri ve eklemlenim biçimleri belirlenebilir, örneğin koşullandıran öznenin işlevinin koşullandırılan özne gerçekleştirme durumunda olduğu işlemi (örneğin giysi yapmayı) önceden bildiği ya da yapabilecek güçte olduğu zaman bir *yönlendirim*, işlemi gerçekleştirme edincinden yoksun bulunduğu zaman bir *donatım* ya da *bütünleyim* olarak nitelendiği söylenebilir,[57] ama bu kısa açıklamalar bile etkinliğin kapsamını yeterince göstermektedir.

Doğruluk koşullandırımına ya da 'olma'yı koşullandıran 'olma'ya gelince, Greimas bu koşullandırım biçimini 'olma' ile (öyle ya da öyleymiş gibi) 'görünme' yüklemlerinin bağıntılarına dayalı bir göstergebilimsel dörtgen biçiminde sunar:

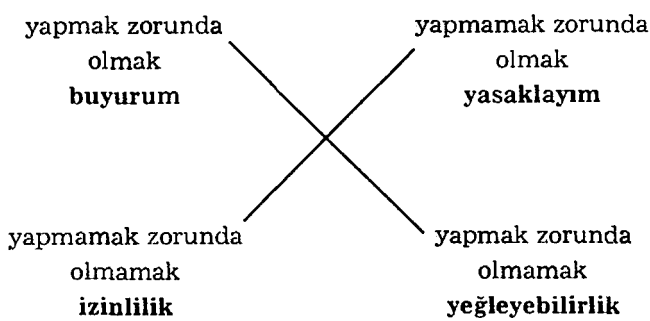
Burada karşıtlar ekseni, (olmak → görünmek) 'doğru' olarak nitelenir; altkarşıtlar ekseni (görünmemek → olmamak) 'sahtelik', içerme eksenlerinden birincisi (olmak → görünmek) 'giz', ikincisiyse (olmamak → görünmek) 'yalan' olarak.

Hiç kuşkusuz, bu düzenleme birtakım eleştirilere de açıktır. Örneğin, ikinci terim olarak 'görünme'

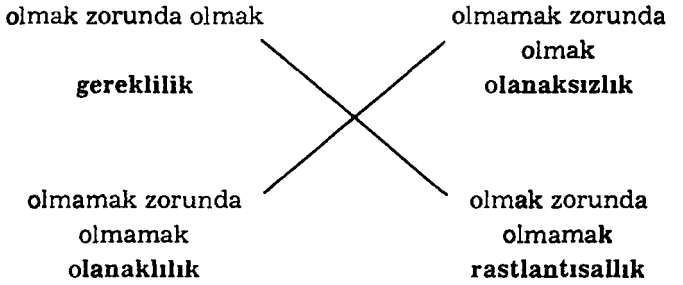
[57] Bkz. T. Yücel, 'Ben ve başkası' ve 'Eyletim süreci' adlı yazılar, *Yazının sınırları*.

kullanılınca, 'olma'yı koşullandıran 'olma'dan söz etmek zorlaşır; 'sahtelik' ve 'yalan' terimlerinin gerçek karşıtlar olduğunu söylemek de zordur; ama belli kavram ve konuları daha iyi belirlememizi sağlayan, esinleyici bir düzenleme karşısında bulunduğumuz da kuşku götürmez.

Daha sonra, bir yandan anlatısal söylem çözümlemelerinden edinilen deneyimlere, bir yandan üç Avrupa dilinin (almanca, ingilizce ve fransızcanın) betimlemelerine dayanılarak, 'yapma' ve 'olma'nın daha üst nitelikte koşullandırımlarına geçilir. Bu üstkoşullandırım da dört terime: 'isteme', 'zorunda olma', 'yapabilme' ve 'bilme' terimlerine dayandırılır. Bu terimlerle örneğin *görevsellik* ve *zorunluluk koşullandırmalarının* göstergebilimsel dörtgenleri çıkarılır. Böylece, aşağıda görüldüğü biçimde, görevsellik koşullandırımı

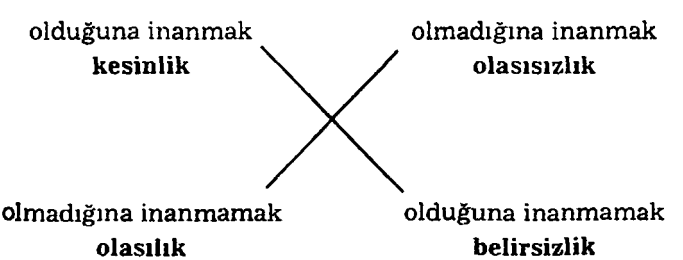

biçiminde, zorunsallık koşullandırımı

biçiminde sunulur.

Ancak, belirli dillerden yola çıkıldığı sürece, her zaman yüzde yüz doyurucu sonuçlara ulaşılamayacağını da belirtmek gerekir. Örneğin fransızcada birbirinden ayrılır görünen *yapa-bilmek (pouvoir-faire)* ve *yapmayı-bilmek (savoir-faire)* çiftleri türkçede büyük ölçüde birbirine karışır. Fransızcada *inanmak (croire)* eylemi üzerine kurulan inanç koşullandırımı da türkçede anlaşılırlığından çok şey yitirir. Bunun nedeni fransızca *croire* sözcüğünün iki ayrı anlam içermesi, yani hem *inanmak,* hem *sanmak* anlamına gelmesi Fransız göstergebilimcinin bu kavrama ilişkin çözümlemelerini aradaki ayrımın ayrımına varmadan geliştirmesidir. Buna karşılık, dilinin iki ayrı sözcük içermesi nedeniyle, anadili türkçe olan birinin bu ayrımı gözden kaçırmasına olanak yoktur. Böylece, fransızcada çok açık olan

biçimindeki göstergebilimsel dörtgen bizim için bulanık kalır, çünkü *olduğuna inanmamak* fransızca *croire* sözcüğünün ikinci anlamı *(sanmak)* göz önüne alınarak *belirsizliğe* bağlanmıştır. Oysa bizim dilimizde inanmakla belirsizliği bağdaştırmak zordur.

Ne olursa olsun, çözümlemelerimizde belirli bir dile ya da belirli bir dil topluluğuna göre yapılan bu ayrımların çok yararlı olması bir yana, bunu göstergebilimsel tasarının bir zayıflığı olarak görmemek gerekir: göstergebilimin gücü ağırlığı saltığa değil, görele, acunsala değil, ekinsele vermesinden ileri gelir, çünkü, bir kez daha, göstergebilimin sorunu '*insan için* dünyanın ve insanın anlamı' sorunudur.

V. ÖZNELER VE ÖZNELLİK ALANLARI

Yapısalcıları, özellikle de göstergebilimcileri yalnızca ölü nesneler üzerinde durup canlı öznelere sırt çevirmekle, kuru bir nesnellik düşüngüsüne saplanıp öznelliği hiç göz önüne almamakla suçlayanlar çok olmuştur. Özne ve öznelliği değerlendirmek bir yapıtı açıklamak, öncelikle de bu yapıtın yaratıcısının aile ve toplum çevresini, iş ve gönül ilişkilerini incelemekse, doğrudur, göstergebilimciler gerçekten işlemişlerdir bu kusuru. Ama sorun yazından bilim diline, sinema ve tiyatrodan resim ve yontuya, anlamlı insan ürünlerinde öznenin ve öznelliğin araştırılmasıysa, bunu oldukça uzun bir süreden beri, hem de gerçekten başarılı bir biçimde yaptıklarını söylemek gerekir. Greimas, daha *Sémiotique et sciences sociales* (Göstergebilim ve toplumsal bilimler, 1976) adlı yapıtının ilk incelemesi 'Du discours scientifique en sciences sociales'de, bilimsel söylem öznesinin yerini ve işlevlerini çok güzel gösterir. Greimas ve E. Landowski'nin sunduğu *Introduction à l'analyse du discours scientifique en sciences sociales*'de (Toplumsal bilimlerde söylem çözümlemesine giriş, 1979) de, aynı biçimde, bilimsel söylem öznesinin hangi öznelere bölünerek hangi işlevleri gerçekleştirdiği büyük bir ayrıntı zengin-

liğiyle gösterilir. Herman Parret'in *Prolégomènes à la théorie de l'énonciation*'u (Sözcelem kuramının ana kavramları, 1987) da bu konuda yazılmış ana yapıtlardan biridir. Ama, bilindiği gibi, dilbilim alanında öznelliğin gereğince değerlendirilebilmesi için büyük bir yapısalcının: Emile Benveniste'in *sözcelem* üzerine yaptığı çalışmaları beklemek gerekmiştir.[58] Bu veri yalnızca özne ve öznellik konusuna daha etkin bir biçimde el atmayı sağlamakla kalmamış, anlatı araştırmalarına da yeni boyutlar kazandırmıştır.

Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, göstergebilimci için sözcelem konuşan öznenin gerçek dilsel edimleri değildir her zaman, sözcenin varsaydığı bir edim ya da edimler toplamıdır; bunun sonucu olarak, elimizdeki sözce, şu ya da bu biçimde, birtakım belirtilerini ve eklemlenimlerini iletir. Bu bakımdan, Greimas ile Courtés'in belirttikleri gibi, olsa olsa bir 'sözcelenmiş sözcelem'den, yani sözce içinde kendisini üretmiş olan edimin izlerinden söz edilebilir.[59] Bu nedenle, ele aldığımız bir öyküde ya da bir bilimsel yazıda sözcelem edimi 'etten kemikten öznelerin gerçek etkinliği konusunda bildiklerimizden yola çıkılarak değil, sözcenin özelliklerinden yola çıkılarak kurulabilir'.[60] Hiç kuşkusuz, sözce içine dağılmış izler söz konusudur burada, ama söylemi ürettiği 'varsayılan' kişinin bu söyleme göre konumunu, onunla bağıntılarını, içeriğini üstlenme ve/ya da kurgusunu düzenleme biçimini kavramak için bu izleri gereğince belirleyip değerlendirmek gerekir.

[58] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale, I-II*, Paris, Gallimard, 1966, 1974.

[59] A.J. Greimas, J. Courtés, *A.g.y.*, s.128.

[60] J. Fontanille, *Espaces subjectives: introduction à la sémiotique de l'observateur*, s. 11.

Greimas ve arkadaşlarının bilimsel söylem çözümlemelerinde de görüldüğü gibi, sözcelem ediminin öznesinin konumu oldukça karmaşıktır, hatta, eyleyen kavramı göz önüne alınınca, tek bir özneden değil, birkaç özneden söz etmek daha doğru olur. Örneğin Greimas ile Courtés'in sözlüğünde, *sözceleyici* terimi 'sözcelemin içkin göndericisi' biçiminde tanımlanır, ister istemez kitabının dışında olan 'yazar'ınkine koşut bir yer tutar; bu nedenle, anlatı çözümlemelerinde *anlatıcı* diye adlandırdığımız eyleyenden ayrılır; *sözcelem öznesiyse*, iki ayrı konumu, sözcelemin göndericisinin ve alıcısının konumunu belirtir.

Jacques Fontanille, *Espaces subjectifs, introduction à la sémiotique de l'observateur* (Öznel uzamlar, gözlemleyici göstergebilimine giriş, 1989) adlı kitabında, değişik sözcelem öznelerinden söz ettikten sonra, 'bilisel sözcelemsel özne' olarak *gözlemleyici* kavramını getirir. Katkısını temellendirmek için de Théophile Gauthier'nin *Le Capitaine Fracasse* adlı romanının anlatıcısının kendi yordamlarından biri konusunda yaptığı şu yorumdan yararlanır: "*Markiz ayrı bir dairede oturuyor, marki buraya geleceğini bildirmeden girmiyordu. Biz tüm çağların yazarlarının işlemekte hiç kusur etmedikleri şu densizliği işliyor, kendisi de gidip oda hizmetçisine haber ulaştıracak küçük uşağa hiçbir şey söylemeden, hiç kimseyi rahatsız etmeyeceğimizden emin olarak yatak odasına giriyoruz. Bir roman yazan yazar parmağında doğal olarak Gygès'in yüzüğünü taşır, o da kendisini görünmez kılar.*" Fontanille'e göre, Gauthier burada yordamının 'göstergebilimsel işlevini vurgular. Markizin odasını incelemeyi sağlayan betimsel duruş sözcelem öznesine ancak dolaylı olarak

göndermede bulunur: gücül bir gözlemleyicinin varlığını varsayar; kısacası, Gauthier'ye göre, bir sözcelemleyicinin her şeyi bilebilirliği bile görevlendirilmiş ve sözcenin ulamlarına katılmış bir izleyicisiz edemez; bu her şeyi bilirlik gözlemleyicinin özel bir durumundan başka bir şey değildir'.[61] Gerçekten de, Balzac'ın romanlarından Sait Faik'in öykülerine, okuduğumuz anlatıları şöyle bir anımsamak bile, Fontanille'in haklı olduğunu düşündürtür: sözceleyimci ya da anlatıcının bir işlevi de gözlemlemektir. Örneğin bir anlatıcının anlattığı öyküye göre konumu aynı zamanda gözlemleyen özne konumudur. Gene de gözlemi sözcelem ediminin önüne çıkarmanın doğruluğu tartışabilir. Sözcelemin sözceyi koşullandırması bir yana, Benveniste'in kişinin (burada gücül olarak, bir tür öykünü olarak belirmesi hiçbir şeyi değiştirmez) 'kendini *ben* diye adlandırarak dili tümüyle *üstlendiğini*', özneliğinin ve öznelliğinin bu olguda yattığını söylemesi, böylece her şeyin ona, onun bakışına, bilgisine, her şeyden önce bunları düzenleme yetisine göre konumlandığını sezdirmesi de bu görüşü doğrular görünür. Fontanille 'gözlemleyici göstergebilimine girişi' 'öznel uzamlar' diye adlandırmakta haklıdır, ama gözlem bireysel olduğu için değil, tanım gereği *ben* demekle dili üstlenmiş olan, 'kendinden konuşmazlık edemeyen' bir *öznel-kişinin* sözcelem ediminin ürünü olan bir sözceden yansıdığı için özneldir.

*

Algirdas Julien Greimas 27 Şubat 1992'de Paris'te öldüğü zaman, yaklaşık otuz yıl önce, İstanbul

[61] *A.y.*, s. 42.

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde verdiği derslerde temelini atıp Paris'te geliştirdiği ve nerdeyse tüm dünyada örnek bir bilim dalı düzeyine yükselttiği göstergebilim, ana çizgileriyle bu noktaya ulaşmış, ayrıca, duyum, duygu ve algılayım türünden birtakım olguların çözümlenmesinde yeni yaklaşım biçimleri geliştirmişti. Bu arada, Paris Göstergebilim Okulu'nun çevresinde toplanan ya da belirli oranlarda ondan esinlenen göstergebilimcilerin kuramsal ve uygulayımsal yapıtları büyük bir toplama ulaşıyordu. Şu var ki insan bilimlerinin bu verimli dalının gelişimini tamamladığını ne Greimas'ın kendisi düşünmüştü, ne de izleyicileri düşündüler. Çünkü, Greimas'ın sık sık yinelediği gibi, göstergebilim her şeyden önce 'bilimsel iççağrılı', yani, tıpkı ana kaynağı dilbilim gibi, gerçek bir bilim olmaya yönelen bir 'tasarı'ydı, gene sürdürecekti arayışlarını. Sürdürdü de. Bir yandan Greimas'a borçlu olduğumuz kazanımlar doğrultusunda verimli çalışmalar birbirini izlerken, bir yandan da, *Maupassant* hâlâ aşılmaz kalmakla birlikte, örneğin Jacques Fontanille ve Claude Zilberberg'in son çalışmalarının tanıklık ettiği gibi,[62] bir 'edim sürecinde söylem', bir 'gerilim', 'yoğunluk' ve 'yayılım' göstergebilimi bağlamında, ondan olabildiğince bağımsız bir çözümleme aygıtı oluşturulmaya çalışılıyor. Bunlar da sevindirici gelişmeler, ne olursa olsun, Greimas göstergebiliminin canlılığının ve iççağrısına bağlılığın belirtileri.

Ancak, Greimas göstergebiliminin hem kuram, hem yöntem, ama öncelikle yöntem olduğunu unutmamak koşuluyla.

---

[62] Bkz. J. Fontanille ve Cl. Zilberberg, *Tension et signification*, 1998 ve J. Fontanille, *Sémiotique et littérature*, 1999.

IV

SONUÇ

1. SINIRLAR

Buraya değin söylediklerimiz yapısalcı yaklaşımın insan bilimlerine neler getirdiğini de, daha neler getirebileceğini de yeterince sezdiriyor. Ama değişik araştırma alanlarında sağlanan bunca ilerleme her şeyin açıklamasının onda olduğunu mu gösterir? Hayır. Daha başlangıçta belirttiğimiz gibi, yapısalcılık bir 'açıklama' değil, bir 'açıklama yöntemi' dir. Bu nedenle, örneğin Althusser gibi bu akımdan belirli bir ölçüde yararlanan kimi felsefeciler yapısalcı olmadıklarını belirtmeye özen gösterirken,[1] Lévi-Strauss yapısalcılığın bir felsefe değil, bilimsel bir yöntem olduğunu yineler durur.[2] Piaget de, yansız bir gözlemci olarak, açıkça doğrular bu gözlemi: "Yapısalcılığın daha şimdiden epeyce uzun bir tarihi varsa, bundan çıkarılacak sonuç, burada bir öğreti ya da bir felsefe değil, terimin içerdiği tüm uygulayım özellikleri, zorunluklar, düşünsel dürüstlük, birbirini izleyen kestirimlerdeki ilerlemeyle birlikte bir yöntem söz konusu olduğudur; böyle olmasa, çoktan aşılmış olurdu."[3]

Hiç kuşkusuz, Jakobson'dan Lévi-Strauss'a, Hjelmslev'den Greimas'a değin tüm yapısalcılar

[1] Örneğin H. Lefebvre'in son yapıtlarında bu verilerden geniş ölçüde yararlandığını görüyoruz. (Bkz. H. Lefebvre, *Lee Langage et la société*)
[2] Cl. Lévi-Strauss yapıtlarında bunu sık sık vurgular.
[3] J. Piaget, *Le Structuralisme*, s. 117, 118.

için, herhangi bir inceleme yapı düzleminde yapılmadığı sürece, 'dış görünüşlerle yetinmek, birbiriyle ilişkisiz öğelerde takılıp kalmak kaçınılmaz bir sonuçtur. Bundan ötürü, araştırıcının düzensiz, karmaşık bir olaylar yığını altında ezilmemek, önemliyi önemsizden, belirgini belirsizden ayırabilmek için yapısalcı olması kesin bir zorunluktur. Yapının iç düzenine yönelmek, dışta kalan etkenlerden incelemeyi ilk anda arıtmak, gerekirse bunları sonradan yapının gösterdiği yönde değerlendirmek, sürede olsun, uzamda olsun, bağımsız bütünle yetinmek başlıca tutarlılık ve geçerlilik ölçütüdür'.[4] Bunun sonucu olarak, 'her bilimsel betimleyim betimlenecek nesnenin bir yapı olarak tasarlanmış olmasını gerektirir. Yapısal betimleyim ile bir sıralamadan öteye geçmeyen, bilim dışı betimleyim arasında bir seçim yapmak zorunludur'.[5] Bu betimleme yönteminin, özellikle yeni uygulanmaya başladığı alanlarda, birtakım boşluklar ya da tuzaklar sakladığı, dolayısıyla, yeterince bulducu, yeterince güvenilir olmak için, daha çok dönüşümlerden geçmesi gerektiği söylenebilir. Aynı yönde başka yöntemler geliştirilmesi de doğaldır. Ama insan bilimlerine gerçek anlamda tutarlılık ve geçerlilik ölçütlerinin yapısalcılıkla geldiği tartışma götürmez.

Ne var ki, inceleme nesnesinin bir yapı (ya da bir yapının öğesi) olarak ele alınması gerektiğini kesinlerken, yapısalcıların 'her şeyi açıklamak' gibi bir savları olmamıştır hiçbir zaman. Örneğin Claude Lévi-Strauss, kendisini eleştirenleri yanıtlarken, özellikle belirtir bunu: "Yapısalcı yöntemin, budun-

[4] B. Vardar, 'Yapısal eleştiride yeni bir atılım', *Güney Doğu Avrupa araştırmaları dergisi, 2-3*, s. 314.
[5] L. Hjelmslev, *Essais linguistiques*, s. 100, 101.

bilime uygulanınca, toplumlar konusunda eksiksiz bir bilgiye ulaşmak tutkusunda olduğunu sanıyorlar. Çok saçma olurdu bu. Bizim bütün istediğimiz, gözlem ve betimleyim çabalarımızı her zaman aşan görgül bir zenginlik ve görgül bir çeşitlilik içinden, başka yerde ve başka zamanlarda da karşımıza çıkan değişmezlikleri çıkarmaktır," der.[6] 'Somut bir toplumun hiçbir zaman yapısına, daha doğrusu yapılarına indirgenmediğini' söylerken de aynı şeyi vurgular.[7] Tüm gerçek yapısalcıların ele alınan 'nesne'nin bağlamını ve kapsamını, girişilen araştırmanın sınırını ve erimini olabildiğince kesin bir biçimde belirlemeyi titizlikle uyulması gereken bir kural saymaları da her şeyi açıklamak gibi bir savları olamayacağını kanıtlar: sınırlamak her şeyden önce sınırların varlığını kesinlemektir.

Öte yandan, belirledikleri sınırların dışında kalan verileri yok saymak ya da küçümsemek gibi bir tutuma yöneldiklerini söylemek de zordur. Örneğin yazınsal göstergebilim, ele aldığı yapıtın kurgusunu ve/ya da anlam evrenini ortaya çıkarmaya çalışırken, bunların dışında kalan, ama gerçekleşmesinde katkıları bulunduğu da tartışma götürmeyen değişik verilerin varlığını yadsımaz; tam tersine, daha geniş bir bağlam içinde, daha başka yöntemsel aygıtlarla, onların da ele alınabileceğini söyler; ama, açıklanmak istenen nesne yapıtın kendisiyse, öncelikle onun yapısına eğilmek, yapıtla kendisinden başka türden, başka özden veriler arasında bağıntılar kurabilmek için de öncelikle böyle bir işlemin geçerli ve tutarlı bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlayacak yöntemsel aygıtı oluşturmak gerektiğini

[6] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 60.
[7] *A.y.*, s. 357.

savunur. Yığma ya da sıralama düzeyini aşarak geçerli açıklamalara, tutarlı çözümlere ulaşmak istiyorsak, başka bir seçeneğimiz de yoktur: 'Yapısalcı görüş açısını benimsemişsek, bağlandığımız ilkeleri uygulamakta güçlük çektiğimiz her seferde tarihsel-ekinsel varsayımlara başvurmaya hakkımız yoktur. Çünkü, böyle durumlarda, tarihsel ve ekinsel kanıtlar o dakikanın gereksinimlerine göre uydurulmuş birer varsayım olmaktan öteye geçmez'.[8]

Aynı biçimde, bir yazarın yapıtlarını onun yaşamı, çevresi ya da inançlarıyla açıklama yolunu seçmiş bir araştırmacı, iki dizge arasında terimi terimine, birimi birimine, tutarlı bir koşutluk kurmak yerine, yaşamı, çevreyi ya da inançları yapıtı açıklar göründükleri oranda göz önüne aldığı zaman, yapıtı yaşam, çevre ya da inançla, yaşam, çevre ya da inancı da yapıtla açıklamak gibi yöntemsel bir çıkmaza saplanır gerçekte: yapıt araştırmanın hem *nesnesi*, hem de *aracı* olarak belirir böylece; kimi yerlerde *bilinen*, kimi yerlerde *bilinmeyen* kılığına bürünen, tuhaf bir öğe olup çıkar.[9] Böyle bir araştırma her konuyu kolaylıkla çözüme kavuşturabilir kuşkusuz, ama bilimselliğinden, tutarlılığından söz etmek zordur. Yapısalcılığın erdemi en azından bu türlü çıkmazlardan bilinçle uzak durmak istemesidir.

Hiç kuşkusuz, böyle çıkmazlara sapmayı büyük ölçüde önleyen bir yöntem geliştirmiş olmamız varacağımız sonuçların her zaman geçerli olacağını kesinlemek için yeterli bir güvence değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse, yapısalcıların da hiçbir zaman böyle bir savı olmamıştır. Lévi-Strauss'un, Greimas'ın yapıtlarını okumuş olanlar bu bilginle-

[8] Cl. Lévi-Strauss, *Le cru et le cuit*, s. 156.
[9] Bkz. J. Geninasca, *Les Chimères de Nerval*, s. 104.

rin getirdikleri açıklamaları 'son' ya da 'tek' açıklama diye sunmaktan çok uzak olduklarını, tam tersine, ikide bir bilgilerimizin bugünkü yetersiz düzeyinden, yöntemlerinin geliştirilmesi gereken, dolayısıyla eksik yanlarından söz ettiklerini iyi bilirler. Bilimlerin sürekli gelişiminin bilincinde olanlardan başka türlü bir davranış beklemek de yanlış olur. Önemli olan, belirli bir düşüngünün buyruğu altında davranan kişiler gibi tek ve değişmez yanıtlar, tümcül açıklamalar getirmek değil, kendi sınırları içinde, kendi kendisiyle tutarlı çözümlere ulaşmaktır:[10] 'bilimde kesin doğrular olamaz. Bilgin gerçek yanıtlar sağlayan kişi değil, gerçek sorular soran kişidir'.[11]

Ama, hemen belirtmek gerekir ki, 'tek' açıklamayı, 'tek' çözümü getirme savında olmamak her açıklamanın, her çözümün aynı ölçüde geçerli olduğunu kesinlemek değildir. Böyle olsa, daha etkin, daha tutarlı yaklaşımlar aramaya gerek mi kalırdı? Julia Kristeva'nın yaptığı gibi, öznenin (okurun) varlığını nesnenin (yapıtın) varlığıyla karıştırarak her yazın yapıtının sonsuz sayıda anlam içerdiğini, bu anlamların ister istemez çağdan çağa, kişiden kişiye değiştiğini, hatta durmamacasına yeniden ürediğini savunanlar da, kimi yazılarında Oğuz Demiralp'in yaptığı gibi, her okur yazın yapıtını kendine göre anlamlandırdığı için, değerlendiren özneyle değerlendirilen nesneyi aynı şey gibi gören, yapıtın anlamsal yapısını saptamayı amaçlayan bilimsel çözümlemenin 'yazının öz nitelikleriyle bağdaşmadığını' ileri sürerek yapısalcı yöntemin nerdeyse usa

[10] Birkaç yıl önce, bir yazarımız fizik, kimya, vb. gibi bilimlerin bulgularını bile marksçılığa uyup uymamalarına göre değerlendirmek gerektiğini yazmıştı. Bu örnek bize düşüngücülüğün bağnazlığı nerelere dek götürebileceğini gösteriyor.
[11] Cl. Lévi-Strauss, *Le cru et le cuit*, s. 15.

aykırı bir yol tuttuğunu kesinleyenler de yalnızca yapısalcı yöntemi değil, bilimsel yaklaşımın geçerliliğini yadsırlar gerçekte.[12] Söylediğimiz gibi, bilim, sınırları belirlemekle, dolayısıyla, başta kendi sınırlılığı olmak üzere, sınırlılık olgusunu kesinlemekle başlar. Kesinlenip belirlenmesi gereken ilk sınırlardan biri de özneyle nesne arasındaki sınırdır: kendini kendi dışındakilerden ayıramayan kişi hiçbir şeyi hiçbir şeyden ayıramaz, bu nedenle de hiçbir şeyi gerektiği gibi değerlendiremez. Kendisiyle ne denli kaynaşırsak kaynaşalım, okuduğumuz yapıtın da çevremizde gördüğümüz her şey gibi bizden ayrı bir varlığı olduğunu bilmemiz gerekir. Herkes her yapıtı aynı biçimde değerlendirmiyor diye yazın yapıtını her türlü görüntüye açık bir ayna biçiminde değerlendirerek bilimsel biçimde çözümlenemeyeceğini savunmak doğada üçgenler, tanıma yüzde yüz uyan dörtgenler yok diye geometrinin doğal biçimleri yok saydığını, onların 'öz nitelikleriyle bağdaşmadığını' söylemeye benzer. Aynı uslamlamayla, yani herkes böyle yapıyor gerekçesiyle, gökbilimciyi de yıldızlara çıplak gözle bakmaya zorlayabilirsiniz.

Bir yazın yapıtının çok farklı biçimlerde algılanabilmesi, her okurda farklı çağrışımlar, farklı izlenimler yaratabilmesi onun *bitmemişliğini* değil, algılamaların öznelliğini gösterir. Bilindiği gibi, son yıllarda, bu değişik algılama biçimlerini bile dizgesel olarak açıklama yönünde yoğun çabalar harcanmakta, kuramlar ve yöntemler geliştirilmektedir.[13] Ama, konu ne olursa olsun, bilimsel yöntemlerin varlık nedeni her şeyden önce öznelliği aşmaktır, öznelliği saltlaştırmak değil. Bu bakımdan, bilimin

[12] O. Demiralp, 'Tahsin Yücel'e açık yanıt', *Oluşum*, 36, Ankara, Ekim 1980.
[13] Bu konuda genel bilgi için Bkz. A. Göktürk, *Okuma uğraşı*.

amacının 'varlığı kendi kendisiyle bağıntısı içinde kavramak' olduğunu söyleyen Claude Lévi-Strauss'a da,[14] her yapıtın sonsuz sayıda okuma biçimine açık olduğunu yineleyip duran kişilerin gerçekte her türlü geçerli okumadan kurtulmak için gerekçe hazırlamaya çalıştıklarını söyleyen Algirdas Julien Greimas'a da hak vermek gerekir.[15] Üstelik, yazının bir eğitim sorunu olduğunu, Sophokles'inkinden Stendhal'inkine, Yunus Emre'ninkinden Orhan Veli'ninkine, yapıtları büyük ölçüde başkalarının *okumaları* ışığında okuyup değerlendirdiğimizi göz önüne alacak olursak, öyle tümden öznel ve özgül bir *okumanın* düşünüldüğünden çok daha uzun ve derin bir yazınsal yetişim gerektireceğini, bu nedenle de ancak çok ender rastlanır bir ayrıcalık olarak kalacağını kesinlemek gerekir.

Öte yandan, her şeyi algılamalarımızın öznelliğine dayandırmaya kalkarsak, her türlü bilimsel yaklaşımı geçersiz saymak zorunda kalırız. Çünkü, biliyoruz, algılamalarımızın öznelliği ya da değişkenliği yalnızca yazın yapıtları karşısında göstermez kendini. Örneğin *ekonomik* olguların algılanımı da kişiden kişiye, çevreden çevreye, dönemden döneme değişir. Herkes gibi ben de ekonomik olguların içinde yaşarım, etkilerini her gün, her saat duyarım, yoğun bir gerçeklikleri olduğunu bilirim, ama onları kendi öznel durumuma göre tanımlamam çoğu kez yanıltır beni. Bu olgular konusunda tutarlı bilgilere ulaşmak istiyorsam, önce onları birer *nesne* olarak kendimden ayırmam gerekir. Ekonomik olayları yaşamak ve algılamak nasıl ekonomiyle uğraşmak değilse, yazınsal yapıtları okumak ve algılamak

[14] Cl. Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, s. 63.
[15] A.J. Greimas, *Maupassant*, s. 9.

da yazınbilimsel bir etkinliğe girişmek değildir. Kısacası, deneyimsel değerlendirme başka bir şey, bilimsel değerlendirme başka şeydir.

Bu açıdan bakılınca, olguları ayırıcı olmayan, yüzeysel görüntüleriyle betimlemek yerine, onları özlerinde kavramaya çalışmanın yalnızca yapısalcılığın değil, adına yaraşır tüm bilimsel yaklaşımların temel yönelimi olduğu söylenebilir. Kimilerimiz bilimi düşüngüyle karıştırdığımız, kimilerimiz şuradan buradan derlenmiş birtakım bilgi kırıntılarını yeni baştan harmanlamakla gerçek bir bilim çalışması yaptığımız, örneğin bir masal ya da oyun türünün ilk kez ne zaman, nerede ortaya çıktığını, sonra nerelere yayıldığını, belli başlı kişilerinin kimler, belli başlı konularının neler olduğunu özetlemekle işimizi bitirdiğimizi sandığımız, kimilerimiz de kendi bilgi düzeyimizi, kendi bakış açımızı aşan her şeyi yüceliğimize yöneltilmiş bir alçaltma edimi gibi görmeyi daha kolay bulduğumuz için, bu türlü ayrımlar çoklarımıza ya ters, ya gereksiz görünüyor, ama, biz ne dersek diyelim, bilim, Lévi-Strauss'un belirttiği gibi, 'olumsal ile zorunlunun birbirinden ayrılmasında bulur temelini, bu ayrılıksa, olay ile yapının ayrılığıdır'.[16] Ünlü araştırmacının yapı kavramının görgül gerçeğe değil de ondan yola çıkılarak kurulmuş örnekçelere bağlandığını vurgulayıp durması, dilbilimde gördüğümüz süreç/dizge karşıtlığına koşut olarak budunbilime olay/yapı karşıtlığını getirmesi bundandır. Örneğin *toplumsal ilişkiler* hiçbir zaman *toplumsal yapıyla* özdeşleşmez; ilişkiler toplumsal yapıyı ortaya çıkaran örnekçelerin kurulmasında kullanılan birer gereçtir; sesbilim de, aynı biçimde, 'doğrudan doğruya sözcüklerin kendilerine

[16] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 46.

değil, önceden sesbirimlere ayrılmış sözcüklere ulaşır'.[17]

Bu bölümün başında da söylediğimiz gibi, katkıları ne olursa olsun, her şeyin açıklamasının yapısalcılıkta bulunduğunu kesinlemek saçma olur. Ama, genellikle, yapısalcılığa karşı çıkanlar gerçekte kendilerinin de yapmadıklarını (ya da yapamadıklarını) yapmamış olmakla suçlamışlardır hep onu. Örneğin bunlardan biri, yazın yapıtını 'bir göstergeler evreni değil de bir güçler evreni' diye tanımladıktan sonra, yapısalcıları kendince duruk ve önemsiz olan bu 'göstergeler evreni'nde sıkışıp kalmakla suçlayan Pierre Barbéris, Balzac'ın yapıtını irdelerken, öncelikle 'güçler evreni' diye adlandırdığı şey üzerinde yoğunlaştırır çabasını; bu amaçla, Balzac'ın yapıtının tarihsel ortama nasıl katıldığını, onunla ne tür bağıntılar kurduğunu göstermek için birkaç bin sayfalık bir araştırma yapmak gereksinimi duyar.[18] Ne var ki, göstermek istediğini dizgesel bir biçimde göstermekten çok, benzer türden birçok örnekleri art arda sıralamakla kalması bir yana, kitabına bakılınca, incelemek savında olduğu yapıtı ikincil bir nesne olarak değerlendirdiği görülür. Doğrudan doğruya yapıtın kendisine yönelmez hiçbir zaman, düzensiz, hatta nerdeyse rastlantısal bir biçimde, şurasına burasına, o da kendi dışında kalan verilerle ilişkisi nedeniyle ve önceden belirlendikleri anlaşılan savlarını doğruladığı ölçüde dokunur. Buna karşılık, büyük siyasal olaylardan kişisel ilişkilere, günlük gazete yazılarından çoktan unutulmuş tüketim romanlarına değin her şeyi art arda, üst üste yığar. Ama incelemenin konusu yapıt değil

[17] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 44.
[18] P. Barbéris, *Balzac et le mal du siècle*, I-II.

de yapıtın içinde oluşturulduğu ortam ve yazarın çağdaşlarıysa, XIX. yüzyıl Fransa'sının toplumsal ve ekinsel havasını gözler önüne sermek için Balzac'ın yapıtını *bahane etmek* yazın araştırmacılığından çok, bir tür cambazlık değil midir? Amaç bu değil de üç bin sayfa boyunca Balzac'ın yapıtının Balzac'ın çağı ve toplumu içinde yer aldığını, o çağa ve o topluma sürekli biçimde göndermelerde bulunduğunu, o çağın ve o toplumun derin izlerini taşıdığını kanıtlamaksa, bunu, başta yapısalcılar olmak üzere, hiç kimse yadsımadığına göre, kimi ayrıntıları daha bir belirlemekten öte bir işlevi bulunmadığını kesinlemek gerekmez mi?

Bu tür çabaların tümden yararsız olduğunu, bir yazın araştırmasının tutarlılığının belirli bir yapıtın ya da yapıt toplamının sınırları dışına çıkmamasına bağlı olduğunu mu söylemek istiyoruz? Hayır. Ama böyle bir araştırma ancak ele alınan bütünce ile bu bütüncenin dışında kalan öğeler arasındaki etkileşimin kuralları tutarlı bir biçimde belirlendiği, bağıntıları geçerli örnekçelere, tutarlı dizgelere bağlandığı ölçüde bilimsel bir değer taşıyabilir; bu da, kolaylıkla anlaşılacağı gibi, önce ele alınan bütüncenin dizgesel bir biçimde çözümlenmesini, sonra, ayrışık nesneler arasında mantıksal bağlar kurmak kolay olmadığına göre, özenle belirlenip ulamlara ayrılmış dış verilerle söz konusu bütünce arasında geçerli bağlar kurmayı sağlayacak bir *benzeştirim* işlemini gerektirir. Bunu yapmadığımız sürece, çıkaracağımız sonuçlar elmalarla armutların toplanmasından çıkarılan sonuçlara benzer.

2. TARİH ÇEVRESİNDE

Özellikle tarih söz konusu olduğu zaman, bir yandan marksçıların, bir yandan gelenekçi düşünür ve bilginlerin yapısalcılığı amansızca eleştirmeleri de bundan kaynaklanır. Yapısalcılar, ayrışık veriler arasında yüzeysel ve saymaca bağıntılar kurarak dizgesel bir çözümlemeyle ilgisi bulunmayan artsüremsel betimlemelerle yetinmek yerine, 'her *süre*cin ardında kendisini sınırlı sayıda öncül aracılığıyla çözümleyip betimlememizi sağlayacak bir *dizge* bulunduğu' varsayımından yola çıkarak 'sınanabilir' bir çözümleme aygıtı oluşturulmasını zorunlu görürken, sözünü ettiğimiz düşünür ve bilginler böyle bir tutumu geçerli saymaya yanaşmazlar.[19] Onlara kalırsa, insansal ve toplumsal olayların genelleştirilmelerine olanak yoktur, genelleştirilemeyecekleri için de dizgesel bir biçimde incelenemezler. Neden? Kendileri hiçbir zaman genelleyim işlemine başvurmadıkları ve kendi uyguladıkları yöntemleri bilimsel saymadıkları için mi? Hayır, durmamacasına bilimden, bilimsellikten söz eder, durmamacasma genelleyimlere girişirler. Ama saymaca bir biçimde, başvurdukları işlemleri yeterince temellendirmeden. Gerek bugüne değin uygulandığı biçimiyle tarih, gerekse böyle bir tarihten yararlanan kimi insan

[19] L. Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, s. 16.

bilimleri bu sakat tutumun ilginç örneklerini sunar bize.

Bu tutumun nedenini anlamak da zor değil: ister hıristiyan olsun, ister insancı, Batı düşüncesi öteden beri bir aşkın tarih anlayışını benimsemiş, bu aşkın tarihi aynı zamanda hem yeri doldurulmaz bir bilgi kaynağı, hem de varlığı anlamlandıran ve yönlendiren bir erek olarak değerlendiregelmiştir. Marksçılık da farklı bir yol izlememiştir bu konuda; tersine, daha da ileri gitmiş, tarihi düşüngüsünün köşe taşlarından biri durumuna getirmiştir. Son yıllarda ülkemizin güncel sorunlarını açıklamaya çalışan çoğu yazarlarımızın araştırmalarını yüzde doksan tarihsel verilere dayandırmalarına bakılırsa, bizim ülkemizde de tarihe fazlasıyla ayrıcalıklı bir yer verildiği söylenebilir.

Kısacası, yıllar önce, küçük bir denemede belirtmeye çalıştığımız gibi,[20] bizde olsun, Batı'da olsun, tarihin şaşmaz olduğu söylenen ışığı tutuluyor her şeye. Ama, hemen belirtmek gerekir ki, bu ışığın arkasında açık bir çelişki gizleniyor genellikle: sözcüğün iki ayrı anlamını birleştirerek tarihsel bilgilerimizi geçmişle özdeşleştiriyor, arkasından bugünle geleceği de bu kavramın kapsamına sokarak elde ettiğimiz tuhaf bileşimi hem her şeyi açıklayıp her konuda yol gösteren, buyurucu, kural koyucu bir bilgi dalı, hem de tüm istemlerin üstünde, evrensel bir yönelim, aşkın ve karşı durulmaz bir güç olarak görüyoruz. Başka bir deyişle, aynı zamanda hem açıklayıcı, hem sonuçlandırıcı bir töz sayıyoruz onu, ayrıcalıklı bir düşüngü öğesine dönüştürüyoruz. Bu noktaya geldikten sonra da, çok doğal olarak, "Toplumsal yapıların aynı anda birbirleri üzerine etkile-

[20] T. Yücel, *Yazın ve yaşam*, s. 117-123.

rini, birbirleriyle ilişkilerini, eklemleniş biçimlerini bilmek gereklidir. Ama toplum için asıl önemli olan, toplumun zaman içinde değişimini incelemek ve anlamaktır. Toplumun asıl sorunsalı zaman içindeki hareketidir' türünden sözler edebiliyoruz.[21]

Toplum için önemli olan neden yapı değil de değişimdir? Kimi toplumlar değişimi önemsemeye alıştırıldıkları için mi, yoksa daha derin, daha ussal nedenlerden mi? Bir an için, hiçbir ussal dayanağı bulunmayan bu savın doğru olduğunu, toplumların her şeyden önce değişimi önemsediklerini benimsesek bile, toplumca önemsenen şeylerin onun en önemli yanlarını oluşturduğunu kesinleyebilir miyiz? Toplumsal sorunların en önemlisinin değişim olduğunu varsaysak bile, bu değişimi kavramanın tek yolunun bugün uygulandığı biçimiyle tarih olduğunu söyleyebilir miyiz? Sonra, 'tarih varsa, bu tarih neden oluşmuştur? Değişen nedir, değişmeyen nedir? Evriminin iki ayrı döneminde ele aldığımız bir dilsel verinin *aynı* veri olduğunu nasıl kesinleyebiliriz? Bu özdeşlik neyle temellenir?'[22] Doğrusunu söylemek gerekirse, ustalarından öğrendiklerini yinelemekle yetinenlerin kolay kolay yanıtlayabilecekleri sorular değildir bunlar. Ama Karl Popper çoklarınca değişmez ve evrensel gerçekler diye bellenen önyargıların hangi varsayımlardan kaynaklandığını çok güzel açıklar:

"Doğrudan doğruya Aristoteles'in özcülüğünden kaynaklanan üç tarih öğretisinden söz edilebilir. 1) Bir bireyin ya da bir ülkenin gizli –ve gelişmemiş– özünü tanımamızı (Hegel'in sözcükleridir bunlar)

[21] 'Dilin ve toplumun yapısı', *Birikim*, 28-29, s. 49.
[22] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, I, s. 34.

ancak bu birey ya da ülkenin gelişimi, başka bir deyişle, tarihi sağlar. Bu öğreti daha sonra tarihçi yönteme, yani bir toplumu kendi özünde tanımanın tek yolunun toplumu etkileyen değişimleri incelemek olduğu görüşüne götürecektir. Daha sonra (Hegel'in bilinen ile gerçeği iyiyle özdeşleştiren törel olguculuğu bu tutumun örneklerinden biridir), gerçeğin büyük sahnesi ve dünyanın yargı yeri işleviyle donatılmış tarih tapıncıyla noktalanır. 2) Değişim, gelişmemiş özde saklı olanı ortaya çıkarmakla, onun içinde gücül olarak bulunan ne varsa hepsini gözler önüne serer, tarihsel yazgı kavramı da buradan gelir. Kaçınılmaz bir yazgıdır bu, çünkü özseldir; çünkü –gene Hegel'in göstereceği gibi– bizim erek ve belirleyim dediğimiz şey, gizli –ve gelişmemiş– özden başka bir şey değildir. Bir insanın, bir ulusun ya da bir devletin başına gelen her şey onun özünden kaynaklanır ve ancak bu özle anlaşılabilir. Bireyin yazgısı varlığına işlenmiştir. Hiç kuşkusuz, bundan sıyrılmaya çalışabilir, ama yazgı yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır gerçekte. Hegel'in bu yazgı kuramı Aristoteles'in dizgesinin: doğal yerlerini yeniden bulmaya çalışan nesneler dizgesinin bir 'kopya'sıdır. Gerçekte çok beylik bir konuyu dile getirmenin gösterişli bir biçimidir bu: insanın yazgısı yalnızca dış olaylarla değil, kendi doğasının bu olaylara gösterdiği tepkinin biçimiyle de açıklanır. 3) Olgu durumuna gelebilmek için, özün değişim olması gerekir; Hegel bunu 'kendinde olan, daha varoluş düzeyine ulaşmamış bir olabilirliktir. Gerçeklik kazanmak için buna ikinci bir evre eklenmesi gerekir: insanın etkinliği' sözleriyle dile getirir. Bu nedenle, 'yüzeye çıkmak', yani var olmak istiyorsam, 'kişiliğimi kesinlemem' gerekir. Başkalarıyla bağıntılarında kendini kesinlemek

onlara egemen olmaya çalışmak olduğuna göre, günümüzde de yaygın olan bu görüş köleliğin yeni bir doğrulayımına götürür, Hegel de bunda kusur etmez. Hatta tüm kişisel bağıntıların efendiyle köle arasındaki ilişkilere, egemenlikle boyun eğişe indirgenebileceğini kanıtlamaya dek götürür işi. Her birey kendini kesinlemeli, bağımsızlığını koruması için gerekli yüreklilik ve yetenekten yoksun olanlarsa, köle durumuna düşmelidir. Söylemek bile fazla, bireyler arasındaki bağıntılara ilişkin bu hayranlık verici görüş uluslararası ilişkiler düzleminde de karşılıksız kalmaz: ulusların tarih sahnesinde kendilerini kesinlemeleri gerekir, görevleri dünyaya egemen olmaya çalışmaktır.»[23]

Her türlü olumsal dayanaktan yoksun görünen birtakım sıçramalarla, kaşla göz arasında, 'olabilir'i 'olması gereken'le özdeşleştirdikten sonra, bireyle ulusu, ulusla devleti aynı özden nesnelermiş gibi değerlendiren bu tarih anlayışının bilimsel bir geçerliliği bulunmadığını söylemek bile gerekmez. Ama, özellikle Batı düşüncesinin gelişimi açısından, tarihsel bir önemi bulunduğu da kuşku götürmez. Popper'in söylediği gibi, 'Platon'u çağdaş erk tekelciliğine bağlayan zincirin eksik halkasını' tamamlar.[24] Bu bakımdan, 'marksçı aşırı solun da, faşist aşırı sağın da' Hegel'i usta bellemesi,[25] 'karşıtlarının kuramlarını sınıfsal çıkarlarının yönlendirdiğini söylemeyi bir alışkanlığa dönüştürmüş olan marksçı felsefecilerin Hegel söz konusu olunca sessiz kalmaları' ilginçtir.[26] Ama açıklanması kolay bir sessiz-

[23] K. Popper, *La Société ouverte et ses ennemis*, 2, s. 13. 14.
[24] *A.y.*, s. 21.
[25] *A.y.*, s. 20.
[26] *A.y.*, s. 23.

lik söz konusudur burada: bugün, genellikle geliştirildiği ve yorumlandığı biçimiyle, tarih düşüngü üretmeye çok elverişli bir bilgi dalıdır, solcu düşüngüleri de besler, sağcı düşüngüleri de. Nietzsche de, konuya öncelikle yarar ve kullanım açısından bakarak, *anıtsal tarih, antika tarih* ve *eleştirel tarih* kavramlarını getirirken, daha çok bunu vurgular.

Ona göre, 'tarih her şeyden önce etkilinin ve güçlünün, büyük bir savaşıma katılan ve ustalara, örneklere, avunduruculara gereksinimi olup da bunu arkadaşları arasında ve şimdiki zamanda bulamayanların malıdır'.[27] Böyle bir arayış anıtsal tarihi getirir. Böylece, 'öykünülmeye değer gibi, öykünülebilir ve bir kez daha gerçekleştirilebilir gibi betimlenmesi gerektiği sürece, geçmiş bozulma, güzelleştirilme, anlamından saptırılma tehlikesine düşecek, bunun sonucu olarak, betimi özgürce tasarlanmış bir şiire benzeyecektir. Anıtsal bir geçmişi söylensel bir düşlemden ayıramayan dönemler bile vardır, çünkü aynı itkiler berikinden alındığı gibi ötekinden de alınabilir'.[28] Sonuçta, koca dönemler küçümsenir, unutulur, hatta yok sayılır. Kısacası, '*anıtsal tarih* örneksemelerle aldatır insanı. Baştan çıkarıcı benzeşimlerle, gözü pek kişiyi atak girişimlere, coşkuluyu bağnazlığa yöneltir'.[29] Nietzsche bu tarihin çoğu zaman da insanların 'çağlarının büyüklerine ve güçlülerine duydukları kinin büründüğü kılık', yani bir tür 'maske' olduğunu, bu maskeninse, tarihin yaşama karşıt bir yol tutmasını sağlayabildiğini söyler.[30] Bu bakımdan, Popper'in çağdaş erk tekelciliğinin 'mayası' olarak nitelediği Hegel tarihçiliğini

[27] F. Nietzsche, *Seconde considération intempestive*, s. 87.
[28] *A.y.*, s. 92.
[29] *A.y.*, s. 92.
[30] *A.y.*, s. 92.

yadsıyor diye yapısalcılığı bir tür gericilik olarak nitelemek gülünçtür.

Ne olursa olsun, tarihi her şeyin anahtarı olarak değerlendirmenin ne denli yanlış olduğunu yapısalcılık yeterince kanıtlamıştır: varlığın 'gizli –ve gelişmemiş– öz'ünü tanımamızı ancak onun tarihinin sağladığı savına uygun olarak, araştırma nesnesinin yalnızca gelişim ekseni üzerinde, bir artsüremlilik biçiminde ele alınması gerekseydi, örneğin dilbilim alanında gerçekleştirildiğini bildiğimiz bunca ilerlemenin gerçekleşmemiş, dilbilimin de bugün örnek bilim niteliğini kazanmamış olması gerekirdi. Gene aynı sav uyarınca, her olayın açıklamasını tarihten beklemek zorunlu olsaydı, nesnelerin özünü, yapıların eklemlenimlerini onların tarihiyle özdeşleştirmek gibi sakat bir yol tutularak örneğin satranç oyununun içerdiği dizgeyi onun tarihiyle aynı şey olarak değerlendirmek gerekseydi, nesnelerin 'gizli –ve gerçekleşmemiş– öz'ünün tutarlı bir biçimde belirlenebilmesi için tarihlerinin kesinlikle noktalanmasını, örneğin akrabalık ilişkilerinin çözümlenebilmesi için bu ilişkilerin gelişimlerini tamamlamalarını, başka bir deyişle son bulmalarını beklemek kaçınılmaz olacaktı.[31] Oysa, görüyoruz, tarihi dillerinden düşürmeyenlerin kendileri bile böyle bir beklemeye yanaşmıyorlar.

Olayların tarihsel boyutunun öneminin yadsındığını mı gösterir bunlar? Tarihi saltıklaştıranlara kalırsa, evet: yapısalcı yönteme karşı çıkanlar olayları daha çok eşsüremsel düzlemde ele almanın gelişim sürecini yadsımak, her şeyin hep aynı kaldığını kesinlemek anlamına geldiğini sık sık yinelemişler-

[31] Bilgiyi tarihin sağladığı varsayıldığına göre, bu durumda eksik bir bilgiyle yetinmenin kaçınılmazlığı ortada.

dir. Ama burada da bilinçli ya da bilinçsiz bir yanlış anlama söz konusudur: yapısalcıların, tarihsel boyutu yadsımak şöyle dursun, ikide bir onun öneminden, tarihsel bilginin vazgeçilmezliğinden söz ettikleri bilinir. Bunu anlamak için Lévi-Strauss ya da Greimas'ın yapıtlarına şöyle bir göz atmak yeter. Üstelik, onlara göre, 'durallıkla eşsüremliliği eşanlamlı saymak büyük bir yanlışlığa düşmek olur. Dural kesit bir düzlemdir: varlığın özel bir durumu değil, yardımcı nitelikte bir yordamdır. Bir filmin algılanımını yalnızca artsüremsel olarak değil, eşsüremsel olarak da ele alabiliriz. Bununla birlikte, filmin eşsüremsel görüntüsü ondan çıkarılmış, tek bir imgeyle özdeşleşmez. Devinim algılanımını eşsüremsel görüntüde de buluruz'.[32] Öte yandan, Saussure'ün kesinlemesine uygun olarak, dilin işleyim sürecinde tarihsel boyutunun silindiği göz önüne alınınca, hiç değilse bu alanda, artsüremliliği 'eşsüremliliklerin birbirini izlemesi' olarak tanımlamak,[33] dolayısıyla hem eşsüremsel yaklaşımın geçerli bir yaklaşım olduğunu, hem de eşsüremlilikle artsüremlilik arasında tutarlı bağıntılar kurulabileceğini söylemek yanlış olmaz. Ancak, kurduğumuz bağıntıları mantıksal bir temele oturtabilmemiz gerekir.

Kısacası, tarih, gelişim, dönüşüm ya da devingenlik değildir yapısalcılığın yadsıdığı, tarihsel boyutun saltıklaştırılması ve öteden beri uygulanagelen seçmeci tarihsel yöntemdir. Her şeyden önce mantıksal bağıntılara dayanmak isteyen yapısalcıların açısından bakılınca, tarihçinin söylemiyle tarihin kendisi, tarihsel olanla tarihsel olmayan arasındaki sınır kesinlikle belirlenmediği, ayrışık olay ve

[32] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 102.
[33] E. Benveniste, *A.g.y.*, I, s.5.

nesneler arasında geçerli bağıntılar kurulamadığı, belki de tarihsel birim kavramını getirecek olan bir benzeştirim işleminin geçerli kuralları konulamadığı sürece, tarihi adına yaraşır bir bilim dalı olarak nitelemeye olanak bulunmayacak, bu önemli bilgi dalı ister istemez bir dağınık ve kopuk bilgiler alanı olarak kalacaktır.

Ne olursa olsun, yapısalcılar tüm bu sakıncaları aşacak bir tarih yöntemi düşleyip durmuşlardır. Tarihi ve tarihselliği saltıklaştıranlarsa, yöntemlerinin geçerliliği konusunda kuşkuya kapılmak şöyle dursun, çoğu kez en açık çelişkileri bile kulak ardı eder, bir yandan bugünün tarihini yazabilmek için bugünün dün olmasını beklemek gerektiğini kesinlerken, bir yandan da ancak bu bekleme sonunda elde edebileceğimiz bilgilerin geleceğe ışık tutacağını savunur, hatta dün olmuş bugünlerin ışığından yararlanarak 1970'lerde 1999 Türkiye'sinin tarihini yazmaya kalkarlar. Bize sürenin belirleyici etkisinden, süremsel uzaklığın önemliyi önemsizden, sürekliyi rastlantısaldan, tarihseli güncelden ayırma erdeminden söz edip duranlar tarihçilerin kendileri olduğuna göre, bu çelişki olsa olsa Hegel'in sıçramalı eytişimiyle aşılabilir. Ama süreye tanınan bu eleyip ayırma gücünün mantıksal dayanağı ne olabilir? Eleme ve ayırma süreci nedir? Süre kendi kendine nasıl çözümler her şeyi? Benveniste'in söylediği gibi, 'süre gelişimin etmeni değil, çerçevesi' olduğuna göre,[34] doyurucu yanıtlardan yoksun kalmaya yargılı sorulardır bunlar.

Bu durumda, süreye tanıdığımız bu yetkenin aldatıcı bir özne değiştiriminden başka bir şey olmadığını kesinlememiz gerekir: süreye tanır göründü-

[34] *A.y.*, s. 5.

ğümüz bu yetkeyi geleceğin tarihçilerine tanırız gerçekte, bizim yaşadığımız sorunlara onların daha nesnel, daha keskin bir gözle bakacaklarını, bu nedenle de her şeyi daha doğru değerlendireceklerini varsayarız. Ne var ki, bizim yaşadığımız olayları bizden sonra geleceklerin daha tutarlı, daha doğru çözümleyeceklerine inanmak bir yandan tarih alanında yeterli bir çözümleme aygıtından yoksun bulunduğumuzu kesinlerken, bir yandan da gerçeğin izlerini gerçeğin kendisinden daha anlamlı, daha açıklayıcı bulduğumuzu ortaya koymaktır. Böyle bir görüşü benimsemiyor da ileride, araştırmalar birbirine eklenip çoğaldıkça, bilgilerin gittikçe daha nesnel olacaklarına inanıyorsak, o zaman da nesnel yorumun öznel yorumların toplamından çıktığı gibi kanıtlanması zor bir savı geçerli kılmak için kanıtlar aramamız gerekir. Ne olursa olsun, en azından geçmiş olaylara ilişkin çözümlemelerimizin düzeyi, belirli olaylara ilişkin yorumlarımızın çelişkinliği, bu tutum böyle sürdükçe, nesnellik ve tutarlılık konusunda geleceğin tarihçilerine de fazla belbağlamamak gerektiğini yeterince göstermektedir.

Greimas'ın söylediği gibi, tarihçi önce bugünün gerçeğini geçmişe yansıtır, sonra da daha bir güçlenmiş olarak yeniden bugüne getirir. Başka bir deyişle, ereği geçmişi yeniden kurmaktan çok, onun kimi verilerinden yararlanarak bugüne belirli bir açıklama getirmektir. Ama, yakından bakılacak olursa, bir 'aynalar oyunu'ndan öte bir şey değildir bu: gerçeğin kendisi değil, birbirlerini yansıtan birtakım aynalar, insan bilimlerini gözden düşüren bir 'düşüngüsel kurgu' söz konusudur.[35] Anlaşılamayacak bir yanı da yoktur bunun: örneğin dilbilimde, gerçek

[35] A.J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, s. 31.

sorunu belirim sorunuyla, yani ortada bulunan, var olan bir şeyle: gösterenin tözüyle özdeşleşir; ama 'aynı uslamlamayı tarihe de uygulamaya kalktık mı tarihçi için tarihsel belirim diye bir şey olmadığını, belirimden yola çıkarak bir betimleyim yapması gerekirken, kendi varsayımsal kurgusunu geçmişe yansıttığını, bunu da gösterişli bir biçimde gerçek diye adlandırdığını görürüz'.[36]

Bu kurgunun hiçbir dayanağı, hiçbir göndergesi yok mudur? Vardır kuşkusuz, ama bunlar tarihçinin belge diye seçtiği izlerdir: 'Her zaman her dakika, her saniye bir şeyler olduğuna göre, sonsuz sayıda olay vardır; bunun sonucu olarak, olayları seçeriz, ama aynı biçimde seçmeyiz onları, aralarında aynı bağıntıyı da kurmayız, onlara aynı anlamı da vermeyiz'.[37] Birçok izler bu seçilmiş izlerin dışında bırakılabileceği gibi, belki de en az bunlar ölçüsünde önemli, ama şu ya da bu nedenle iz bırakmamış ya da izleri silinmiş olan nice veriler de tümden yok sayılacaktır ister istemez. Çok iyi bildiğimiz gibi, hangi tarih yapıtında olursa olsun, bugünden geçmişe doğru gidildikçe, zamanlar belirlenirken, günlerin yerini aylar, ayların yerini yıllar, yılların yerini yüzyıllar, yüzyılların yerini binyıllar alır, yani *süredizim* düzeni değişir. Neden? Bu basamaklanma bir gerçek düzenin belirtisi olduğundan mı? Hayır, geçmişe doğru gidildikçe, belgelerimiz azaldığından. 'Ne çıkar bundan? O iş başka, bu iş başka!' denilebilir. Ama öyle değil: süredizim, olayların zamanının sırasıyla belirtilmesi, 'tüm tarih değildir belki, belki tarihin en ilginç yanını da oluşturmaz, ama o olmadı

[36] *A.y.*, s. 169.
[37] R. Bellour, 'Entretien avec Cl. Lévi-Strauss', R. Bellour, C. Clément, *Claude Lévi-Strauss*, s. 193.

mı tarihin kendisi de silinip gider, çünkü tarihin tüm özgünlüğü ve tüm özgüllüğü önce ile sonra arasındaki bağıntıyı kavramasındadır'.[38] Bu durumda, 'tarihsel oluşumu onar ya da yüzer binyıllara göre izgelenmiş bir tarihöncesiyle başlayan, 4. ya da 3. binyıldan başlayarak binyıllar düzleminde süren, sonra, her yazarın gönlüne göre, aralarına yüzyıl içinde yıllık, yıl içinde günlük tarih dilimleri serpiştirilmiş yüzyıllık bir tarih biçiminde ilerleyen, sürekli bir gelişim olarak düşünmek yalnızca aldatıcı değil, çelişkindir de. Tüm bu "tarih"ler bir dizim oluşturmazlar: farklı türlerdendirler. Bir tek örnekle yetinmek gerekirse, tarihöncesi için kullandığımız izgeleyim, yeni ve çağdaş tarih için bir giriş niteliği taşımaz: her izge, hiç değilse kuramsal açıdan, insan tarihinin gücül tümüne uygulanabilecek bir anlamlar dizgesine gönderir. Bir izge için anlamlı olan olaylar başka bir izge için anlamlı kalmaz. Tarihöncesi dizgesi içinde izgelenince, yeni çağdaş tarihin en ünlü olayları bile belirginliklerini yitirir'.[39] 'Tarihsel olayların değerlendirilmesinde sık sık yararlanılan nedenlilik, olasılık, gerçeğe-benzerlik, vb. gibi bağıntılar bile yeterince aydınlatılmış, gereğince sınıflandırılmış değil daha'.[40] Oysa, adına yaraşır bir bilim niteliği kazanabilmesi için, tarihin daha başlangıçta çözüme kavuşturması gereken sorunlardır bunlar.

Tüm bu gözlemler, yapısalcılığın tarihi yadsımasından çok, uyguladığı yöntemin tutarsızlığını vurguladığını, daha tutarlı bir tarih yöntemi oluşturmanın yollarını aradığını yeterince göstermekte. Ama birçokları, bu ayrımı sezemediklerinden ya da tari-

[38] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 301, 302.
[39] *A.y.*, s. 334, 345.
[40] A.J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, s. 173.

he aşkın bir anlam, daha da iyisi, aşkın bir görev vermek istediklerinden olacak, bir türlü görmek istemezler bu gerçeği. Örneğin Murat Belge, 'yapısalcılığın sözlüğünde dönüştürme gibi kavram yoktur', diye kesip atabilir.[41] Doğrudur, *dönüştürme* yoktur yapısalcılığın sözlüğünde, kaba bir düşüngü değil, bilimsel bir yöntem olmayı, dolayısıyla yapılara etkimeyi değil, onları irdelemeyi, çözümlemeyi amaçladığı için, olmaması da doğaldır, ama *dönüşüm* vardır.[42] Üstelik, bu olguyu değerlendirerek, hiç değilse el attığı kimi konularda, tarih yöntemini yenileyebilecek nitelikte bir arayışı sürdürdüğü, artsüremsel olguların eklemlenimine ışık tutabilecek birtakım yollar önerdiği de bilinir. Örneğin değişik toplumların değişik dönemlerine bağlanan söylenleri karşılaştırarak genel bir çözüme ulaşmaya çalışan bir Claude Lévi-Strauss, 'üstyapıların bağıntı düzenini belirlemeyi sağlayacak yapılar'ı ortaya koyarken, 'dönüşüm türleri'ni aydınlatırken, bir tarihsel araştırmanın ne tür bağıntılar üzerinde durması gerektiği konusunda bize ışık tutar: 'artsüremsel dönüşümlerin özgül niteliği konusunda bir kesinliğe varabilmek için, yapısal dönüşümlerin genel kurallarını bilmek zorunludur. Tarih felsefesinden tarih bilimine giden yol buradan geçer'.[43] Bu nedenle, bir kez daha, yapı kavramının hakkını vermek gerekir.

Bu bilimsel zorunluluğun günümüzün yaygın tarih anlayışıyla çeliştiği ortada. Bunu hiç göz önüne almadan, tarihi saltıklaştıran yazarların, bir yandan nesnelerin ancak devinimleri, değişimleri içinde kavranabileceğini, ancak bu değişimlere göre ta-

[41] M. Belge, 'Marksizm ve yapısalcılık', *Birikim*, 28-29, s. 25.
[42] Daha önceki sayfalarda bu kavramdan söz edildiği gözden kaçmamıştır.
[43] A.J. Greimas, *Du Sens I*, s. 113, 114.

nımlanabileceğini ileri sürerken, bir yandan da ağır ya da hızlı, ama hep tek yönlü, dönüşsüz ve sürekli bir akışın varlığını savundukları bilinir. Bunu da her şeyden önce tarihsel veriler yalanlar. Gerçekten de, Claude Lévi-Strauss'un söylediği gibi, insanlığın gerçekleştirdiği ilerlemeleri 'düzgün ve sürekli bir dizi biçiminde düzenlemek sanıldığı ölçüde kolay değildir'.[44] Çoğu kez, 'basitleştirici bir genelleme sonucu, birbirlerini izledikleri ileri sürülen birçok uygarlık çağdaştır, gelişmişlikleri nedeniyle *tarihin akışına daha uygun* olarak nitelenen kimi olguların çok daha ileri sayılabilecek başka olgulardan daha önce ortaya çıkmış olmaları da oldukça sık rastlanan bir şeydir'.[45] Örneğin 'İnka'larda yönetim düzeninin sosyalist mi, yoksa erk-tekelci mi olduğu konusunda çok yazılar yazılmıştır. Ne olursa olsun, bu yönetim en yeni biçimleri ortaya koymuştur ve bu biçimlerin ortaya çıkışı Avrupa'da görülen aynı tür olgulardan yüzyıllarca öncedir'.[46]

Bugün, 'tarihöncesi ve kazıbilim alanındaki bilgilerimizin gelişimi eskiden *süre içinde art arda sıralanmış* gibi düşünme eğiliminde olduğumuz uygarlık biçimlerini *uzam üzerine yaymaya* yöneltiyor bizi', bu da, ister istemez, *ilerleme* diye adlandırdığımız kavramın zorunlu da, sürekli de olmadığı gerçeğini doğruluyor; ilerleme 'atlamalarla, sıçramalarla, dirimbilimcilerin deyimiyle, değişinimlerle gerçekleşir. Bu atlama ve sıçramalar hep aynı yönde daha uzağa gitmeyi içermez; türlü yön değişimleriyle birlikte gider, satranç oyununun atının durumunu anımsatır biraz: önlerinde türlü ilerleme olanakları

[44] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale II*, s. 392.
[45] T. Yücel, *A.g.y.*, s. 119.
[46] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale II*, s. 377, 422.

vardır, ama hiçbir zaman aynı yönde gitmeleri gerekmez'.[47] Ne var ki insancı Batı düşüncesi, düşüngüsel kurgularına gölge düşürmemek, insanlık tarihini kolaylıkla, düz ve dönüşsüz bir biçimde dönemlere ayırabilmek ve bu yoldan kendi üstünlüğünü kanıtlayabilmek için, bu türlü olayları bilmezlikten gelmeyi ya da kuralı bozmayan, önemsiz aykırılıklar olarak nitelemeyi yeğ tutar genellikle. Böylece, insanlığı 'tarihsel olan' (dolayısıyla üstün) toplumlar ve 'tarihsel olmayan' (dolayısıyla ikincil, önemsiz, geri, ilkel) toplumlar biçiminde tanımlanan iki karşıt ulama göre ele alır. Bununla da kalmayarak gerek yaşam biçimleri, gerek insanlığın büyük bulguları konusunda değer ölçütlerini getirip kendi ekinini, kendi toplum düzenini en üstün değerler olarak niteler.

Her türlü bağnazlığı, her türlü önyargıyı aşmış görünenler bile iş bu konuya gelince uzlaşmaz bir tutum takınır genellikle. Örneğin, çeyrek yüzyılı aşkın bir süreden beri nerdeyse tüm Avrupa'nın baş tacı ettiği, ünlü ve öncü düşünürlerden biri, Jean-Paul Sartre, şaşırtıcı bir rahatlıkla, insanı 'eytişim', eytişimi de 'tarih'le tanımladıktan sonra, ilkel diye adlandırılan toplumları ve insanlarını nerdeyse dirimbilim düzeyine indirir.[48] Böylece, bir yandan tarihi gerçekle özdeşleştirirken, bir yandan da insanlığın, insanlık tarihinin çok zengin, çok renkli bir bölümünü doğa alanına iter, yani kendi ekini dışında kalan herkesi ve her şeyi 'barbar' diye nitelemekte bir sakınca görmeyen eskil Yunanlı'nın, eskil Romalı'nın tutumunu yineler.[49] Ne var ki, Lévi-Strauss'un

[47] *A.y.*, s. 393.
[48] Bkz. Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 292.
[49] Bkz. Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 28.

çok güzel belirttiği gibi, 'insanın gerçeği farklılıklarının ve ortak özelliklerinin oluşturduğu dizgedeyken, bu gerçeği tümüyle onun varlığının tarihsel ya da coğrafyasal koşullarının yalnızca birine sığınmış olduğuna inanabilmek için, hem fazlasıyla benözekçi, hem de fazlasıyla bön olmak gerekir'.[50]

Yaygın Batı düşüncesinin bu uzlaşmaz tutumunu politikadan felsefeye değin her alanda ortaya koymasına karşılık, yapısalcılık en çarpıcı karşıtlıklar, en belirgin ayrılıklar altında bile, değişmez bir temelin, ilkel ya da gelişmiş, eskil ya da çağdaş tüm toplumlarda aynı kalan, sürekli ve evrensel bir insanlık tözünün varlığına tanıklık eder.[51] Tanıklığı da felsefel çıkarımlara değil, bilimsel saptamalara dayanır. Böylece, saptamalarının kaçınılmaz sonucu olarak, ilkel/gelişmiş, yabanıl/uygar türünden karşıtlıkların görelliğini kanıtlar yapısalcılık, her şeyi kendi ölçütlerine vurarak kendine benzemeyeni hor gören, bu kötü alışkanlık yüzünden nice doğruları gözden kaçıran, hep eğri oturduğu için bir türlü doğru konuşamayan benözekçi Avrupa insancılığının değer yargılarının tartışmalı yanlarını açıkça ortaya koyar ve tutumu en belirgin anlatımını gözde düşünürü Jean-Paul Sartre'ın 'Cehennem başkalarıdır' sözünde bulan bencil Avrupa'ya gerçek bir insanlık dersi verir.

Ama, hemen belirtmek gerekir ki, Batı evreninin dışında kalan toplumlara verilen bu değer, kimilerinin sandığının tersine,[52] ne ilkel denilen insanı Batılı'dan üstün tutmak, ne de *yaban* düşünceyi *bilimsel* düşünceyle aynı kefeye koymak anlamına ge-

[50] Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 293.
[51] Bkz. 'Lévi-Strauss üstüne', *Birikim*, 28-29, s. 69, 70.
[52] Cl. Lévi-Strauss, *L'Homme nu*, s. 571.

lir. Claude Lévi-Strauss, söylenlerin 'inançların, törelerin, kurumların ilk bakışta anlaşılmaz görünen varlık nedenini aydınlattığını, özellikle de insan düşüncesinin kimi etkinlik biçimlerini belirlememizi sağladığını' söyledikten sonra, "Bu etkinlik biçimleri yüzyıllar boyunca öylesine değişmez kalmış, öylesine uçsuz bucaksız uzamlara yayılmıştır ki onları düşüncenin temel biçimleri sayabilir, etkinlik gösterebileceklerini usumuza bile getirmediğimiz yerlerde, başka toplumlarda ve düşünsel yaşamın başka alanlarında yeniden bulmaya çalışabiliriz," derken,[53] verimler, sonuçlar düzleminde değil, çok daha derinlerde, temelde yer alan bir benzerliğin, daha da iyisi, bir özdeşliğin altını çizer. Örneğin Çerkezlerde akrabalık ilişkileri Trobiandlardaki akrabalık ilişkilerinin tam karşıtıdır,[54] ama temelde dizge hep aynı biçimde eklemlenir; düşmanlık/yakınlık terimleri değişik öğeleri kapsar, ama her ikisinde de vardır; *yaban* düşüncelerde hayvanların, bitkilerin sınıflandırılması Batı bilim adamlarınınkiyle örtüşmez, ama, çıkış noktaları göz önüne alındıktan sonra, onlarınki oranında zengin, onlarınki oranında tutarlıdır. Doğu'nun hiçbir zaman gerçek felsefe üretmediği söylenir, ama herhangi bir Türk masalının derin yapısına inildiği zaman, en az Batı'nınki oranında cömert bir bilgelik, en az Batı'nınki oranında tutarlı bir dünya görüşü içerdiği görülür.[55]

Söylemek bile fazla, bu gerçeğin altını çizmek, örneğin Murat Belge'nin sandığı gibi, her şeyi 'insan beyni'ne, daha açık bir deyişle, dirimbilime indirgemek değildir. Claude Lévi-Strauss, kendisinin 'insan

[53] Bkz. Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 51.
[54] Bkz. Cl. Lévi-Strauss, *Yaban düşünce*, s. 14.
[55] Bkz. T. Yücel, *Yazının sınırları*, s. 58-62.

usunun yapısı'nı bulgulamak savında olduğunu ileri süren eleştirmenler bulunduğunu belirttikten sonra, bu yorumun doğru olması durumunda, hazır felsefeci olarak yetişmişken, neden felsefeyi bırakıp budunbilime yöneldiğini, neden en küçük budunbilimsel ayrıntılara bile bunca özenle yaklaştığını açıklamaya olanak kalmayacağını söyler.[56] Ünlü araştırmacı, 'topluluğa özgü olguların bilinçdışı özelliği'nden söz etmekle, öncelikle toplumu, toplumsal insanı, yani doğayı değil, ekini, belirtileri alabildiğine çeşitlenebilecek bir yapıyı, toplumsal insanın temel özelliğini söz konusu ettiğini ortaya koyar. Ne var ki, her ekin kendi içinde tutarlı bir değerler dizgesi oluşturduğuna göre, hiç değilse olgulara bilimsel açıdan bakmak savında olanların böyle bir konuda değer yargısını bir yana bırakmaları gerekir. Hiç kuşkusuz, çıplak Afrikalı'nın savaş gücü Avrupalı'nın savaş gücüne denk değildir; hiç kuşkusuz, ilkel oymağın sihirbazı Einstein'la karşılaştırılamaz, ama ilkel diye nitelenen toplumların yapıları ve ölçüleri de kendi içlerinde tutarlı ve geçerlidir, kendi bireylerinin sorunlarına yanıt getirir, bir kez benimsendikten sonra, bir Batı ekini gibi mutluluk verebilir kişiye, bir Batı ekini gibi yaşanmaya değer bulunabilir.

Bu açıdan bakılınca, kendini toplumcu olarak gören bir Türk aydınının, "Batı'nın üstünlüğü kapitalizme bağlıdır," diyerek her şeyi yadsıdığı bir düzenin erdemine dayandırması, arkasından da "Bilimsel düşünceyi ilkel toplumda bulamayız, fark buradadır ve önemli bir farktır," diye ekleyerek düşünce üstünlüğünü de anamalcı düzenin doğal sonucu olarak göstermesi gerçekten ilginçtir.[57] Tutarlı bir

[56] Cl. Lévi-Strauss, *Le Regard éloigné*, s. 144, 145.
[57] 'Lévi-Strauss üstüne', *Birikim 28-29*, s. 69, 71.

uslamlama gereği, özneyle nesneyi birbirinden ayırır da bilimin kendisini bir yana bırakırsak, bilimsel düşünce dediğimiz şeyi nasıl tanımlayacağız? Batılı toplumların tüm bireylerince nerdeyse doğal bir özellik olarak paylaşılmış bir yönelim, tüm kurumlarını, tüm etkinlik biçimlerini yönlendiren bir güç olarak mı? Toplumun sınırlı bir kitlesinin belirli bir süreç sonunda kazandığı bir uslamlama türü olarak mı? Yoksa ancak belirli bir dünya görüşüyle temellendirilmiş, belirli bir düşünme ve yargılama biçimi olarak mı? Birinci olasılığı benimsemek hiç de kolay değil. İkinci olasılığı geçerli sayma eğilimindeysek, bilimsel düşünceyi yalnızca anamalcı düzenin sağlayabildiği bir ayrıcalık olarak görmekten vazgeçmemiz gerekir. Üçüncü olasılığı geçerli sayıyorsak, o zaman da düşüngünün adını bilimsel düşünce koyduğumuzu kimseden gizleyemeyiz.

Gerçek durum da bu: düşüngünün kendini bilim sandığı, kendi önvarsayımlarıyla bağdaşmayan bilimsel yönelimleri düşüngücülükle suçladığı bir dönemde yaşıyoruz. Lévi-Strauss'un söylediği gibi, 'yıkıcı ile mimar yalnızca Eukleides geometrisine inanmakta haklıdırlar, ama bunu gökbilimciye zorla benimsetmeye kalkmazlar'.[58] Düşüngücülükse kalkar, çünkü temel devinimi gelişim değil, yayılımdır; başka bir deyişle, kendini kesinleyebildiğince vardır. Bu kesinleme bir yinelemeden başka bir şey olmasa bile. Bu bakımdan, ister geçmişi öne çıkarsınlar, ister geleceği, ister gelişim inancına dayansınlar, ister çöküş inancına, 'düşüngülerin ilerlemesinden söz etmek saçma olur', ne birbirlerini bütünlemeleri söz konusudur, ne gelişmeleri; düşüngüler 'yalnızca

[58] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale I*, s. 375.

yadsır birbirlerini'.[59] Yalnızca birbirlerini mi? Hayır, kesinlemeleri konusunda kuşku uyandırabilecek her şeyi.

Yapısalcılığa gelince, bir düşüngü değil, bilimsel bir yöntem olduğu için, kendi kendini aştığı oranda kesinlenir.

[59] A.J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, s. 40, 41.

3. ÇEKİNCELER

Daha önce de sık sık vurguladık: dilbilim başta olmak üzere, insan bilimlerinin değişik alanlarında saptanan bunca kazanım yapısalcı yöntemin karşısına çıkan tüm sorunları çözüp işlevini tamamladığını kesinlemeye yetmez, insan bilimleri alanında izlenebilecek tek yöntem olduğunu kesinlemeye de yetmez, her alanda aynı verimi sağladığını kesinlemeye de yetmez, aynı alan içinde ya da değişik alanlarda çalışan uygulayıcıları arasında tam bir uyum bulunduğunu kesinlemeye de yetmez.

Paris Göstergebilim Okulu'nun kurucusu Algirdas Julien Greimas'ın, örnek bir alçakgönüllülükle, bu yeni, ama çok gelişmiş bilim dalını 'bilimsel iççağrılı bir tasarı' olarak nitelediğini biliriz. Aynı kuramcı, daha altmışlı yıllarda, birer saygı sunuş biçimde de olsa, Georges Dumézil'in, Claude Lévi-Strauss'un kimi çalışmalarını daha da biçimselleştirmeye girişerek hem yöntemin en parlak uygulamalarının bile kusursuz olmadığını, hem de bu uygulamalar arasında tam bir uyum bulunmadığını dolaylı olarak ortaya koyar. Bunun yanında, bir André Martinet, yaklaşımını *işlevselcilik* diye adlandırarak kendini öteki yapısalcılardan yalıtlamayı yeğler. Yöntemin en ünlü uygulayıcısı Claude Lévi-Strauss da, birkaç öncü bir yana, döneminin çoğu

yapısalcılarından uzak durur, hatta onlara yukarıdan bakar. Örneğin Jakobson'la birlikte Baudelaire'in 'Les Chats'sı üzerine yaptığı çözümlemeyi unutarak "Dilbilimde olsun, budunbilimde olsun, yapısal yöntem farklı içerikler içinde değişmez biçimler bulmaktır. Birtakım yazın eleştirmenleri ve yazın tarihçilerinin bağlanmakla haksız yere övündükleri yapısal çözümleme, tam tersine, yinelenen içerikler ardında değişken biçimler aramaktır," diyerek yapısal çözümlemenin sınırlarını, haksız yere, alabildiğine daraltır.[60] Ne var ki, bir yöntem birçok örnekçe içerebilir. Ayrıca, her yapısal araştırmada aynı şeylerin aranması da yöntemsel bir zorunluluk değildir. Yalnızca Greimas'ın *Maupassant*'ı bile Lévi-Strauss'un horgörüyle 'yazınsal eleştiri' diye nitelediği yazınsal göstergebilimin de yapısalcılığın en verimli kollarından birini oluşturduğunu kanıtlamaya yeter. Bunun aykırı sayılabilecek bir yanı da yoktur. Lévi-Strauss, "Budunbilim her şeyden önce görgül bir bilimdir. Her ekin tek bir olumsallıktır, önce betimleyebilmek, sonra da anlamaya çalışmak için ince bir dikkatle ele alınması gerekir," der.[61] Yazın yapıtı da yazının tekil bir olumsallığı olduğuna göre, kendi içinde, kendi göndergeleriyle yapısalcı bir yöntemle betimlenip çözümlenmemesi için bir neden yoktur. Ama ünlü budunbilimci bu türlü ayrımlar üzerinde oyalanmaz. Belki de hep 'değişmez biçimler' ardında koştuğundan, yeni müzik, soyut resim gibi birtakım çağdaş sanat etkinliklerine de aynı biçimde yukarıdan bakar, hatta onların sanat niteliğini yadsıyarak bayağı tutucu bir tutum sergiler. Çözümleme ve kanıtlamalarında André Régnier'nin saptadığı tür-

[60] Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale II*, s. 322, 323.
[61] Cl. Lévi-Strauss, *Le Regard éloigné*, s. 145.

den birtakım boşluklar, çelişkiler, saymaca çıkarımlar da yok değildir kuşkusuz.

Tüm bu saptamalar olsa olsa yukarıda söylediklerimizin doğruluğunu kanıtlar, yapılsalcılığın aşıldığını ya da, başarısızlık ve dağılma sonucu, serüvenini tamamlayıp tarih olduğunu göstermez. Ama böyle düşünenler de yok değil. Örneğin François Dosse, *Histoire du structuralisme* adlı geniş kapsamlı kitabının birinci cildine 'Le champ du signe' (Göstergenin alanı), ikinci cildine 'Le chant du cygne' (Kuğunun şarkısı) altbaşlığını koyarak bu görüşte olduğunu daha baştan belli eder. Ona göre, yapısalcılık 1967'den bu yana kuğu şarkısını söylemekte, yani tümden ölmediyse de can çekişmektedir. Bu can çekişmenin temel nedeni de kitleleri daha çok çeken birtakım yeni yaklaşımların belirmesi, örneğin Roland Barthes gibi kimi ünlülerin bu gereğinden fazla nesnel, gereğinden fazla biçimsel akıma sırt çevirmesi yanında, akımın kendisinin katı tutumunu sürdürmesi, örneğin tarihi ve öznelliği (bu arada özneyi) bilmezlikten gelmekte dayatmasıdır.

Daha bu kitabın girişinde vurgulamıştık: yapısalcılık gibi kökleri yüzyılımızın başlarına dek uzanan bir bilimsel, bir ölçüde de düşünsel akım içinde, ikincil türden görüş ve yöntem ayrılıklarının belirmesinden, akım içinde yer alan öznelerin bir süre sonra kişisel konumlarını iyice belirginleştirerek kendilerini kesinlemek, bunu sağlamak için de yapısalcılıkla örtüşen yönlerinden çok, ondan ayrılan yönlerine ağırlık vermek istemelerinden daha doğal bir şey olamaz: sanatsal akımlar düzleminde de, düşünsel akımlar düzleminde de sık sık karşılaşırız bu tutumla. Paris Göstergebilim Okulu'nun önde gelen üyelerinden biri olan Jean-Claude Coquet genel yö-

nelime uymayan kimi öneriler getirerek yıllar önce yapmıştır bunu, ama dün olduğu gibi bugün de göstergebilimin, dolayısıyla yapısalcılığın en önemli sürdürücülerinden biridir.

Yapısalcıların tarihsel bilginin gerekliliğini hiçbir zaman yadsımadıklarını, tam tersine, tarihçileri her şeyden önce gerçekten doyurucu tarihsel bilgilere ulaşmamızı sağlayabilecek nitelikte bir tarih yöntemi oluşturamadıkları için eleştirdiklerini uzun uzun anlattık. Bu bakımdan, kendisi böyle bir sanı istememekle birlikte, Michel Foucault'nun yapısalcı araştırmacılar arasında sayılmasının şaşılacak bir yanı yoktur: *Histoire de la folie*'den *Histoire de la sexualité*'ye, yaklaşımı yapısalcıların düşlediği tarih yöntemine yakındır. Şu var ki, yapısalcı sanını yadsıdığı gibi tarihçi sanını da yadsımakla birlikte, tarihçi yanı yapısalcı yanından çok daha ağır çeker. Bu bakımdan, François Dosse'un yaptığını yapmak, yani Foucault'yu bir yapısalcı olarak niteledikten sonra, yapısalcılığın tarihe gömülmesinin nedenleri arasında tarihe ve tarihsel bilgiye sırt çevirmesini de saymaktan daha aykırı bir tutum olamaz.

Özne ve öznellik konusunda da böyle.

Göstergebilimin kurucusu Greimas, yalından karmaşığa doğru gitmeyi yöntemsel bir zorunluluk olarak gördüğünden, en azından başlangıçta, daha kolay kavranıp daha kolay betimlenebilecek verilere ağırlık verir, ilk yazınsal göstergebilim çalışmalarının daha çok halk yazını, özellikle de masal üzerinde yoğunlaşması bundandır. Ama, yapısal dilbilimin en önemli kuramcılarından biri olan Emile Benveniste'in dilde özne, öznellik ve özneler arası bağıntılar sorununu daha altmışlı yıllarda benzerine az rastlanır bir yetke ve derinlikle işlemiş olması ve bu

alandaki çalışmalarının yapısalcılar arasında büyük ilgi uyandırması bir yana, hiçbir yapısalcı öznenin ve öznelliğin bilimsel çözümleme nesnesi olamayacağını ileri sürmemiştir. Üstelik, tam da yapısalcılığa yakıştırılan çok uzun can çekişme döneminde, en azından göstergebilimciler gittikçe artan bir ilgi göstermişlerdir bu konulara. Örneğin, Benveniste'in esiniyle, sözcelem üzerinde geliştirilen çalışmalar, hemen her zaman, konunun doğası gereği, işin içine özne ve öznelliği de katar. Söylem çözümlemelerinde özne önemli bir yer tutar. 1979'da, Greimas ve Landowski yönetiminde yayımlanan *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales* adlı ortak yapıt bu konuda zengin ve çığır açıcı bir örnektir. Jean-Claude Coquet'nin *Le Discours et son sujet*'si (1984, 1985) de öyle.

Öte yandan, Algirdas Julien Greimas'la Jacques Fontanille'in ortak yapıtı *Sémiotique des passions, Des états de choses aux états d'âme* (1991), altbaşlığının da sezdirdiği gibi göstergebilimde önemli bir geçişi, öznelliğe, duyguya ve tutkuya açılışı örneklendirir. Jacques Fontanille'le Claude Zilberberg'in başka birçok çalışmadan sonra yayımladıkları *Tension et signification*'sa (1998) bu yönelimin bugün geldiği en ileri noktayı oluşturur belki. Ne var ki yapıtlardan çok kişiler üzerinde duran, bu arada bin sayfalık kitabını birçokları yapısalcılıkla pek ilgisi bulunmayan bir yığın adla dolduran François Dosse, göstergebilimin, dolayısıyla yapısalcılığın bu iki önemli sürdürücüsünü bir kez bile anmaz. Böylece, sanki kıtlığı varmış gibi, kötü tarihe yeni bir örnek sağlar.

François Dosse, yapısalcılığın defterinin kapandığını ya da kapanmak üzere olduğunu kesinleyebilmek için, Roland Barthes'ın yapısalcılıktan uzak-

laşmasını açıklarken, bu kopmanın 'yapısalcı izlencenin soluğunun kesilmesini' ortaya koyduğunu söyler.[62] Neden Greimas göstergebiliminin çok gerilerinde kalmış Barthes'ın bu alanda soluğunun kesilmesi ya da denemeciliği seçmesi değil de yapısalcı izlencenin soluğunun kesilmesi? Hiç kuşkusuz, Barthes büyük bir yazardır, yazarlığı seçmekle de kendi açısından iyi etmiştir. Ne olursa olsun, 1973' ten önce yapısalcılığın dışında yapıt veren çok değerli araştırmacılar, düşünürler vardı, 1973'ten sonra da vardı, bugün de var. Buna ancak sevinilir. Herkes kendine göre, kendi ölçüleri içinde, bilime, ekine, yazına kendi katkısını getirir. Ancak, yapısalcılığın aşılıp tarih olduğunu öne sürebilmek için örneğin André Martinet'nin çift eklemlilik kuramının geçersizliğinin kanıtlandığını, örneğin yapısal dilbilimden daha geçerli bir dilbilim doğduğunu, örneğin Greimas'ın *Maupassant*'ının aşıldığını, örneğin Claude Lévi-Strauss'un akrabalık yapıları ve söylen çözümlemelerinin artık bir anlamı kalmadığını, örneğin Jean-Claude Coquet, François Rastier, Herman Parret, Jacques Fontanille, Claude Zilberberg, Paolo Fabbri ve daha nicelerinin Greimas'ın açtığı yolda değil de başka bir yolda ilerlediklerini kesinleyebilmek gerekir.

Oysa hep bu yolda ilerliyor, yol tıkanır gibi olunca da onunkilerle aynı türden araçlarla açıyor, sonra gene ilerlemeye başlıyorlar.

[62] F. Dosse, *Histoire du structuralisme II*, s. 251.

KAYNAKÇA

AUZIAS, J.-M.:

Clefs pour le structuralisme, Paris, Seghers, 1971.

BARBERIS, P.:

Balzac et le mal du siècle, I, II, Paris, Gallimard, 1970.

BARTHES, R.:

(1) *Michelet par lui-même*, Paris, Le Seuil, 1954.

(2) *Essais critiques*, Paris, Le Seuil, 1964.

(3) *Göstergebilim ilkeleri*, çevirenler B. Vardar, M. Rifat, Ankara, Kültür Bakanlığı yayını, 1979.

(4) *Système de la mode*, Paris, Le Seuil, 1967.

(5) *S/Z*, Paris, Le Seuil, 1970

(6) Roland Barthes, Paris, Le Seuil, 1975.

(7) Fragments d'un discours amoureux, Paris, Le Seuil, 1977.

BELGE M. :

'Marksizm ve yapısalcılık', *Birikim, 28-29*, İstanbul, haziran-temmuz 1977.

BELLOUR, R., CLEMENT C. :

Claude Lévi-Strauss, Paris, Gallimard, 1979.

BENVENISTE, E. :

Problèmes de linguistique générale, I-II, Paris, Gallimard, 1966, 1974.

CLAIRIS, C. :

'Questions à André Martinet', *Dilbilim IV*, İstanbul, İ. Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu, 1979.

COQUET, J.-Cl. :

(1) *Sémiotique littéraire*, Tour, Mame, 1973.

(2) *Le discours et son sujet, I-II*, Paris, Klincksieck,

1984, 1985.
(3) *Sémiotique, L'Ecole de Paris,* Paris, Hachette, 1982.
COURTES, J. :
(1) *Lévi-Strauss et les contraintes de la pensée mythique,* Tour, Mame, 1973.
(2) *Introduction à la sémiotique narrative et discursive,* Paris, Hachette, 1976.
(3) *Le conte populaire: poétique et mythologie,* Paris, PUF, 1986.
CUISENIER, J. :
'Formes de la parenté', *Esprit 11,* Paris, 1963.
DELEDALLE, G. :
Théorie et pratique du signe, Paris, Payot, 1979.
DOSSE, E :
Histoire du structuralisme I-II, Paris, Le Livre de poche, 1992.
DUCROT, O. :
Le structuralisme en linguistique, Paris, Le Seuil, 1973.
DUCROT, O, TODOROV, T. :
Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, Paris, Le Seuil, 1972.
FONTANILLE, J. :
(1) Les espaces subjectives: introduction à la sémiotique de l'observateur, Paris, Hachette, 1989.
(2) Sémiotique du discours, Limoges, PULIM, 1998.
(3) Tension et signification, (Claude Zilberberg'le), Sprimont, Mardaga, 1998.
(4) Sémiotique et littérature, Patis, PUF, 1999.
GENINASCA, J.:
Les Chimères de Nerval, discours critique et discours poétique, Paris, Larousse, 1973.
GÖKTÜRK, A. :
Okuma uğraşı, İstanbul, Çağdaş yayınları, 1979.
GREIMAS, A. J. :
(1) *Sémantique structurale,* Paris, Larousse, 1966.
(2) *Du Sens,* Paris, Le Seuil, 1970.

(3) *Du Sens II*, Paris, Le Seuil, 1983.
(4) *Maupassant, La sémiotique du texte*, Paris, Le Seuil, 1976.
(5) *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, Le Seuil, 1976.
(6) *Sémiotique, Dictionnaire raisonné de la théorie du langage I-II* (J. Courtés'le birlikte), Paris, Hachette, 1979, 1986.
(7) *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales* (E. Landowski'yle birlikte), Paris, Hachette, 1979.
(8) *Kusur konusunda*, çeviren A. Kıran, İstanbul, YKY, 1995.
(9) *Des dieux et des hommes*, Paris, PUF, 1985.
(10) *Sémiotique des passions* (J. Fontanille'le birlikte), Paris, Le Seuil, 1991.

HELBO, A. :

Le Champ sémiologique, Bruxelles, Complexe, 1979.

HJELMSLEV, L. :

(1) *Prolégomènes à une théorie du langage*, Paris, Minuit, 1971.
(2) *Essais linguistiques*, Paris, Minuit, 1971.
(3) *Nouveaux essais*, Paris, PUF, 1985.

JAKOBSON, R.:

(1) *Essais de linguistique générale*, Paris, Minuits (Points), 1970.
(2) *Questions de poétique*, Paris, Le Seuil, 1973.

LANDOWSKI, E:

Présence de l'autre, Paris, PUF, 1997.

LEFEBVRE, H. :

Le Langage et la société, Paris, Gallimard, 1966.

LEVI-STRAUSS, Cl.:

(1) *Tristes tropiques*, Paris, Plon, 1955.
(2) *Les Structures élémentaires de la parenté*, La Haye-Paris, Mouton et Cie, 1967.
(3) *Anthropologie structurale I-II*, Paris, Plon 1958, 1973.

(4) *Le Totémisme aujourd'hui,* Paris, PUF, 1962.
(5) *Yaban düşünce,* çeviren T. Yücel, İstanbul, YKY, 1996.
(6) *Le cru et le cuit,* Paris, Plon, 1964.
(7) *Du miel aux cendres,* Paris, Plon, 1967.
(8) *L'Origine des manières de table,* Paris, Plon, 1968.
(9) *L'Homme nu,* Paris, Plon, 1971.
(10) *La voie des masques,*Paris, Plon, 1979.
(11) *Le Regard éloigné,* Paris, Plon, 1983.
(12) *Paroles données,* Paris, Plon, 1984.
(13) *La Potière jalouse,* Paris, Plon, 1985.

MARTINET, A. :
(1) *Eléments de linguistique générale,* Paris, Armand Colin, 1960.
(2) *La Linguistique synchronique,* Paris, PUF, 1968.
(3) *Le Langage,* Paris, Gallimard, 1968.

MARTINET, J. :
Clefs pour la sémiologie, Paris, Seghers, 1973.

MOUNIN, G. :
Introduction à la sémiologie, Paris, Minuit, 1970.

NIETZSCHE, F:
Seconde considération intempestive, Paris, GF Flammarion, 1988.

PARRET, H. :
(1) *Les Passions, essai sur la mise en discours de la subjectivité,* Bruxelles, Pierre Mardaga, 1986.
(2) *Prolégomènes à la théorie de l'énonciation,* Berne, Peter Lang, 1987.

PATTE, D. ve A. :
Pour une exégèse structurale, Paris, Le Seuil, 1978.

PIAGET, J. :
Le Structuralisme, Paris, PUF, 1968.

POPPER, K.:
La Société ouverte et ses ennemis I-II, Paris, Le Seuil, 1979.

PROPP, V.:
Morphologie du conte, Pariis, Le Seuil, 1970.

RASTIER, F.:

(1) *Sémantique interprétative*, Paris, PUF, 1987.

(2) *Sens et textualité*, Paris, Hachette, 1989

(3) *Sémantique et recherches cognitives*, Paris, PUF, 1991.

RENZI, L.:

Introduzione alla filologia romanza, Bologna, Il Mulino, 1976.

RUWET, N.:

'Linguistique et sciences de l'homme', *L'Esprit, II*, Paris, 1963.

SAUSSURE, F. de :

Genel dilbilim dersleri, I-II, çeviren B. Vardar, Ankara TDK, 1976.

SEBEOK, T. A. :

'Six espèces de signes: propositions et critiques', *Degrés, 6*, Bruxelles, 1974.

SPERBER, D. :

Le Structuralisme en anthropologie, Paris, Le Seuil, 1973.

TARASTI, E.:

Sémiotique musicale, Limoges, PULIM, 1996.

TODOROV, T.:

(1) *Théorie de la littérature*, Paris, Le Seuil, 1965.

(2) *Mikhaïl Bakhtine, le principe diialogique*, Oaris, Le Seuil, 1981.

UBERSFELD, A.:

Lire le théâtre, Paris, Editions sociales, 1978.

VARDAR, B.:

(1) 'Yapısal eleştiride yeni bir atılım', *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1974.

(2) *Une introduction à la phonologie*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1976.

(3) 'Entretien avec A.J. Greimas', *Dilbilim I*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1976.

(4) *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*, İstanbul,

ABC, 1988.
YÜCEL, T.:
(1) *L'Imaginaire de Bernanos*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1969.
(2) *Yazın ve yaşam*, İstanbul, Yol, 1982.
(3) *İnsanlık Güldürüsü'nde yüzler ve bildiriler*, İstanbul, YKY, 1997.
(4) *Yazının sınırları*, İstanbul, Adam, 1982.
(5) *Anlatı yerlemleri*, İstanbul, YKY, 1993.

DİZİN

ad *(nom)*, 75.
adlandırma *(dénomination)*, 74, 75.
akrabalık *(parenté)*, 78, 79, 80, 81, 82, 90, 105, 189, 208.
aktörel izge *(code éthique)*, 94.
alıcı *(destinataire)*, 58, 59, 60, 147, 148, 149, 156, 167.
ALTHUSSER, L., 18, 173.
Amerikan okulu, 111-115.
altkarşıtlar *(subcontraires)*, 138.
anayanlı evlenme *(mariage matrilatéral)*, 81.
anlam *(sens, signification)*, 30, 32, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 91, 93, 96 – 102, 117, 119, 120, 126, 135, 139, 157, 164, 177, 195
anlambilim *(sémantique)*, 49, 126.
anlambilimsel eksen *(axe sémantique)*, 136, 137.
anlambirim *(monème)*, 46, 47, 48, 49.
anlamlayım, anlamlama *(signification)*, 118, 119, 126, 128, 129, 137.
anlam evreni *(univers sémiotique)*, 175.
anlamsal boyut *(dimension sémantique)*, 144.
anlamsal içerik *(contenu sémantique)*, 132.
anlatı *(récit)*, 88, 93, 122, 123, 143, 146, 148, 150, 151, 155, 156, 157, 158, 167.
anlatıcı *(narrateur)*, 167, 168.
anlatı çizgesi *(schéma narratif)*, 157, 158, 166.
anlatı izlemi *(parcours narratif)*, 155, 156.
anlatı izlencesi *(programme narratif)*, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160.
anlatım *(expression)*, 42, 50, 52, 62, 94, 97, 106.

anlatım düzlemi *(plan de l'expression)*, 131, 132, 134.
anlatımın biçimi *(la forme de l'expression)*, 52, 53, 54.
anlatımın tözü *(substance de l'expression)*, 52, 54.
ARISTOTELES, 185, 186.
ARRIVÉ, M., 109.
artsüremlilik *(diachronie)*, 16, 30, 31, 32, 64, 74, 189, 190.
artsüremsel *(diachronique)*, 35, 89, 98, 182, 190, 195.
aşk *(amour)*, 82.
AUZIAS, J.-M., 18.
ayrılım *(disjonction)*, 156.
ayrışım *(disjonction)*, 137, 150, 151, 153, 156.

babayanlı evlenme *(mariage patrilinéaire)*, 81.
bağdaşım *(combinaison)*, 137, 142, 143.
bağıntı *(relation, rapport)*, 29, 30, 31, 36, 38, 40, 43, 44, 45, 47, 52, 54, 56, 60, 70, 77, 78, 81, 86, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 99, 102, 112, 114, 130, 131, 132, 135, 137, 141, 143, 144, 145, 146, 149, 154, 156, 160, 161, 179, 181, 182, 183, 186, 187, 190, 193, 195, 206.
bağlam *(contexte)*, 46, 59, 61, 133, 175.
bağlaşım *(jonction)*, 150, 151, 153, 156.
BAKHTIN, M., 123.
BALZAC, H. de, 14, 143, 144, 168, 181, 182.
BARBÉRIS, P., 181.
BARTHES, R., 17, 18, 43, 44, 110, 118, 119, 120, 121, 127, 129, 205, 207, 208.
başkası *(l'autre)*, 22, 83, 94.
BATESON, 75.
BAUDELAIRE, Ch., 204.
BEAUVOIR, S. de, 16.
BELGE, M., 195, 199.
belgeç *(épithète)*, 109, 135.
belirim *(manifestation)*, 41, 43, 56, 81, 193
belirim düzlemi *(plan de manifestation)*, 131, 134, 146, 153.
belirti *(indice)*, 117.
belirtke *(signal)*, 117, 118, 151.

BELLOUR, R., 193.
benözekçi *(égocentrique)*, 17, 198.
BENVENISTE, E.,11, 15, 27, 34, 37, 38, 39, 40, 47, 61, 62, 63, 69, 71, 166, 168, 185, 191, 206, 207.
benzeştirim *(homologation)*, 182, 191.
BERNANOS, G., 134, 135.
betim, betimleme, betimleyim *(description)*, 45, 129, 174, 175, 183, 188, 193.
biçem *(style)*, 123, 124.
biçim *(forme)*, 29, 42, 45, 46, 49, 64, 93, 95, 96-102, 122, 123, 123, 204, 130, 131.
biçimbilim *(morphologie)*, 122, 124.
biçimcilik *(formalisme)*, 34, 97, 110, 121, 124.
bildiri *(message)*, 40, 55, 58, 59, 60, 120.
bildiri iletimi *(communication des messages)*, 78.
bildirişim *(communication)*, 28, 34, 46, 115, 117, 118, 127, 128.
bildirişim göstergebilimi *(sémiotique de communication)*, 118.
bileşim *(synthèse)*, 18, 47.
bilim *(science)*, 128, 129, 178, 180, 190, 191, 194, 201, 208.
bilisel *(cognitif)*, 154, 158, 159, 161, 167.
bilisel edim *(performance cognitive)*, 154, 161.
bilisel edinç *(compétence cognitive)*, 161.
birim *(unité)*, 36, 37, 45, 46, 47, 48, 53, 55, 61, 90, 132, 133, 134, 135, 155, 156.
birincillik *(priméité)*, 112.
BLOOMFIELD, L., 25, 49.
BOAS, F., 25.
Braille abecesi, 118.
BRIK, O., 124.
BRITISH MUSEUM, 21.
BRONDAL, V., 37.
budunbetim *(éthnographie)*, 75, 92.
budunbilim *(anthropologie)*, 15, 21, 27, 65 – 106, 109, 194, 204.
BUTOR, M., 17.

BUYSSENS, E., 110, 116, 117, 118, 119.
buyursal işlev *(fonction conative)*, 60.
bütünce *(corpus)*, 145, 155, 182.
bütünleyicilik bağıntısı *(relation de complémenta-rité)*, 137.
bütünleyim *(complémentarité)*, 137, 162.

CENEVRE - PARİS EKSPRESİ, 29.
CHKLOWSKİ, 122.
CHOMSKY, N., 64, 67.
CLAIRIS, Ch., 67.
CLÉMENT, G., 193.
coğrafyasal izge *(code géographique)*, 94.
COQUET, J.-Cl., 109, 127, 205, 210.
coşumsal işlev *(fonction expressive)*, 59.
COURTÉS, J., 85, 127, 138, 151, 157, 158, 160, 166, 167, 208.
CUISENIER, J., 80.

çekirdek *(noyau)*, 56.
çelişkinler *(contradictoires)*, 138.
çelişkinlik *(contradiction)*, 137, 138.
çift eklemlilik *(double articulation)*, 45, 118, 208.
çizelgesel *(graphique)*, 98.
çizge *(schéma)*, 40, 57, 58, 98, 102, 132, 138, 157.
çizgisel *(linéaire)*, 43, 98.
çokeşlilik *(polygamie)*, 81.
çok-seslilik *(polyphonie)*, 123.
çözümleme, çözümleyim *(analyse)*, 40, 45, 87, 101, 105, 115, 119, 124, 126, 129, 131, 144, 145, 163, 177, 182, 183, 192, 204

dağılımcılık *(distributionnalisme)*, 32.
dar anlatı *(micro-récit)*, 151, 155.
davranışçılık *(behaviorisme)*, 114.
değer *(valeur)*, 29, 30, 31, 36, 48, 49, 153, 154, 156, 157, 197, 198, 200.
değinim, 59.

değişinim *(mutation)*, 196.
değişke *(variante)*, 41, 42, 98.
değişmez *(invariante)*, 41.
değiştirim *(commutation)*, 42, 43, 53, 134, 135, 157.
DELEDALLE, G., 112, 113.
DEMİRALP, O., 177.
DENNLER, J. G., 75.
derin düzey *(niveau profond)*, 131, 144, 145, 154.
destekleyici *(adjuvant)*, 147, 148.
dil *(langue)*, 25 – 64, 68, 69, 71, 77, 78, 97, 98, 102, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 128, 129, 131, 134, 163, 164, 165, 168, 190.
dilbilgisi *(grammaire)*, 25- 64, 74.
dilbilim *(linguistique)*, 25- 64, 67, 68, 71, 74, 76, 78, 102, 113, 116, 118, 120, 126, 127, 128, 132, 149, 166, 169, 180, 189, 193, 203, 204, 208.
dilyetisi *(langage)*, 28, 29, 38.
dirimbilim *(biologie)*, 99, 196.
dirimsel, dirimbilimsel *(biologique)*, 38, 105.
dizge *(système)*, 15, 16, 26, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 43, 47, 53, 63, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 101, 109, 115, 119, 120, 123. 124, 128, 129, 140, 141, 144, 145, 156, 176, 180, 182, 183, 186, 189, 198, 199.
dizgesel *(systématique)*, 16.
dizi *(paradigme)*, 64, 82, 97, 159.
dizim *(syntagme)*, 64, 194, 197, 199.
dizimsel *(syntagmatique)*, 43, 44, 114, 149.
dizimsel boyut *(dimensiom syntagmatique)*, 144.
dizisel *(paradigmatique)*, 43, 44.
doğa *(nature)*, 29, 38, 73, 74, 82, 83, 84, 85, 92, 93, 104, 139, 197, 200.
doğal dil *(langue naturelle)*, 128.
doğaötesel *(métaphysique)*, 16.
doğruluk koşullandırımı *(modalité véridictoire)*, 160, 162.
DOSSE, F., 205, 206, 207, 208.
DOSTOYEVSKI, F. M., 123.
dönüşüm *(transformation)*, 101, 190, 195.

DUCROT, O., 57, 111.
DUMÉZIL, G., 109, 127, 203.
DURKHEIM, E., 72.
durum değişimi *(transformation d'état)*, 151, 152, 153, 154, 159, 160, 161.
durum öznesi *(sujet d'état)*, 151, 152, 153, 156.
durum sözcesi *(énoncé d'état)*, 149, 150, 151.
düşüngü *(idéologie)*, 38, 95, 148, 177, 180, 184, 188, 194.
düşüngüsel *(idéologique)*, 16, 192.
düzanlam *(dénotation)*, 120, (97, 98.)
düzenek *(combinatoire)*, 143.

EDEBİYAT FAKÜLTESİ, 126, 169.
edim *(faire)*, 149, 154, 160, 161, 166.
edim öznesi *(sujet de faire)*, 151, 152, 153, 154.
edimsel boyut *(dimension factitive)*, 144.
edim sözcesi *(énoné de faire)*, 149, 151.
edinç *(compétence)*, 160, 161.
EIKENBAUM, B.,123.
EINSTEIN, A., 200.
ekin *(culture)*, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 92, 103, 104, 124, 139, 197, 200, 208.
eklemlenim *(articulation)*, 45, 46, 48, 189.
ekonomi, 22, 111, 179.
eleştiri *(critique)*, 27, 122, 204.
engelleyici *(opposant)*, 147, 148.
eşsüremlilik *(synchronie)*, 16, 31, 32, 64, 74, 78, 121, 190.
eşsüremsel *(synchronique)*, 39, 98, 180, 190.
eşsüremsel okuma *(lecture synchronique)*, 87.
ettirim *(manipulation, faire- faire)*, 160, 161.
ettirim koşullandırımı *(modalité factitive)*, 160, 161.
EUKLİDES, 201.
evrenseller *(universaux)*, 106.
evrim *(évolution)*, 31, 185.
eylem *(action)*, 58, 122, 123, 146, 147, 148, 149, 150, 157.
eyletim *(manipulation)*, 161.
eyleyen *(actant)*, 58, 145 – 158, 167.

eyleyensel örnekçe *(modèle actantiel)*, 146, 147, 148, 149.
eytişim *(dialectique)*, 105, 191, 197.

FABBRI, P., 208.
felsefe *(philosophie)*, 16, 17, 28, 103, 111, 128, 173, 175, 198, 199, 200.
FONTANILLE, J., 167, 168, 169, 208.
FOUCAULT, M., 18, 206.

GAUTIER, Th., 167, 168.
gelişim *(évolution)*, 16, 28, 38, 186, 187, 189, 190, 191, 194, 196, 201.
GENINASCA, J., 176.
geniş anlatı *(macro-récit)*, 155.
geometri *(géometrie)*, 201.
gerçekleştirim *(réalisation)*, 160.
gerilim *(tension)*, 169.
gökbilim *(astronomie)*, 111.
gökbilimsel izge *(code astronomique)*, 94.
GÖKTÜRK, A., 178.
gönderge *(référent)*, 59, 60, 193, 204.
göndergesel işlev *(fonction référentielle)*, 59.
gönderici *(destinateur)*, 58, 59, 60, 147, 148, 149, 156, 167.
gönderim *(référence)*, 62.
görü *(vision)*, 124.
gösteren *(signifiant)*, 30, 36, 48, 53, 64, 118, 120, 130, 131, 193.
gösterge *(signe)*, 29, 30, 32, 48, 49, 53, 71, 77, 109 – 169, 127, 128, 129, 181, 205.
göstergebilim *(sémiotique)*, 109 – 169, 206, 207.
göstergebilimsel dörtgen *(carré sémiotique)*, 136 – 144, 148, 155, 163.
göstergebirim *(sème)*, 131, 132, 134, 135.
göstergebirimcik *(sémème)*, 131, 132, 133, 135, 135, 137.
göstergesel edim *(acte sémiotique)*, 116, 117, 118.
gösterilen *(signifié)*, 30, 48, 53, 64, 118, 119, 120, 130, 131.
gözlemleyici *(observateur)*, 167, 168.

GRANAI, G., 68, 69.
GREIMAS, A. J., 11, 16, 18, 19, 49, 54, 76, 121, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 138, 139, 140, 143, 146, 147, 149, 150, 151, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 173, 176, 190, 192, 194, 195, 203, 204, 206, 208.
GURVITCH, G., 68.
güzeyduyumsal işlev *(fonction poétique)*, 60.

halkbilim *(folklore)*, 126, 127, 128.
HARRIS, Z. S., 32.
HART, C. W. M., 75.
HAUDRICOURT, A. G., 68, 69.
HAVRANEK, B., 34.
hayvansallık *(bestialité)*, 104.
HEGEL, 185, 186, 187, 188, 191.
HELBO, A., 109.
HENRI POINCARÉ ENSTİTÜSÜ, 126.
HEUSCH, L. de, 76.
HJELMSLEV, L., 18, 19, 37, 38, 40, 41, 50, 51, 52, 53, 54, 84, 120, 121, 127, 131, 174, 183.
HIZIR, N., 129.

içeriğin biçimi *(forme du contenu)*, 51, 52, 53.
içeriğin tözü *(substance du contenu)*, 51, 52, 136.
içerik *(contenu)*, 42, 50, 51, 52, 53, 54, 64, 94, 96, 97, 98, 123, 132, 138, 140, 149, 204.
içerik düzlemi *(plan du contenu)*, 131, 132, 134, 146.
içerim *(implication)*, 137.
ikincillik *(secondéité)*, 112.
iletişim *(communication)*, 59, 60, 77, 78, 80.
iletişim çizgesi *(schéma de communication)*, 61.
iletişim ekseni *(axe de communication)*, 147.
iletsel işlev *(fonction phatique)*, 60.
ilkel *(primitif)*, 99, 198, 200.
imge *(image)*, 93, 99, 190.
inanç koşullandırımı *(modalité épistémique)*, 164.

insancılık *(humanisme)*, 198.
isteyim ekseni *(axe du vouloir)*, 147.
işlev *(fonction)*, 16, 31, 34, 35, 36, 39, 40, 56, 59, 60, 77, 79, 85, 94, 97, 119, 122, 123, 124, 128, 132, 145, 146, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 165, 167, 182, 203.
işlevselcilik *(fonctionnalisme)*, 45, 203.
izge *(code)*, 40, 59, 74, 92, 93, 94, 116, 118, 120, 194.
izgeleyim *(codification)*, 194.
izlek *(thème)*, 60, 122, 158.
izlem *(parcours)*, 156, 157, 158.
izlence *(programme)*, 154, 155, 156, 157, 160, 207, 208.

JAKOBSON, R., 11, 19, 34, 37, 40, 49, 58, 60, 61, 111, 121, 124, 173, 204.

kadın iletişimi *(communication de femmes)*, 78.
kalıtımbilim *(génétique)*, 72, 79.
KARCEVKIJ, S., 34.
karşılaşım, *(confrontation)* 157.
karşılıklılık *(réciprocité)*, 80, 83, 91.
karşı-özne *(anti-sujet)*, 156, 157.
karşıtlar *(contraires)*, 138.
karşıtlık *(opposition)*, 32, 40, 42, 43, 83, 84, 85, 86, 93, 94, 97, 98, 130, 137, 139, 198.
kavram *(concept)*, 48, 49, 169.
kazıbilim *(archéologie)*, 196.
kendilik *(entité)*, 35, 74.
kılgısal *(performatif)*, 154, 161.
kişi *(personne, personnage)*, 146, 148, 150.
KOPENHAG OKULU, 37.
koşullandırım *(modalisation*, 159 - 164.
köken *(origine, étymologie)*, 16, 38.
kökenbilim *(étymologie)*, 26.
KRISTEVA, J., 177.
kullanım *(usage)*, 40, 102.
kuram *(théorie)*, 113, 124, 129, 178, 187.

LANDOWSKI, E., 126, 165, 207.
LEFEBVRE, H., 173.
LÉVI-STRAUSS, Cl., 11, 17, 19, 25, 67 - 106, 109, 123, 127, 139, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 190, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 208.

MALINOWSKI, B., 73, 74.
mal ve hizmet iletişimi *(communication des biens et des services)*, 78.
MANDELSTAM, O. E., 121.
mantık *(logique)*, 111, 120.
MARCUS, S., 109.
MARTINET, A., 34, 35, 38, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 55, 56, 57, 67, 116, 118, 203, 208.
MARTINET, J., 18.
masal *(conte)*, 122, 123, 146, 147, 148, 156, 157, 159, 180, 199, 206.
MATHESIUS, V., 34.
MAUSS, M., 72.
MAYAKOVSKİ, V. V., 121.
MEAD, M., 83.
MERLEAU-PONTY, M., 128.
metin *(texte)*, 41, 126, 133.
MONDRIAN, P. C., 17.
MORRIS, Ch., 111, 114, 115.
Morse abecesi, 118.
MOSKOVA DİLBİLİM ÇEVRESİ, 121.
MOUNIN, G., 110, 115.

nedenlilik *(motivation)*, 35, 194.
nesne *(objet)*, 16, 18, 26, 28, 29, 38, 40, 43, 59, 68, 72, 73, 99, 100, 101, 111, 112, 113, 116, 119, 121, 128, 128, 130, 131, 135, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 160, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 189, 191, 195, 201.
nesnellik *(objectivité)*, 98, 101, 165, 192.
NIETZSCHE, F., 188.

Oidipus söyleni *(mythe d'Oedipe)*, 88, 91, 98.
olay *(événement)*, 100, 102, 103, 180, 189, 191, 192, 193, 197.
olguculuk *(positivisme)*, 186.
olumsal *(contingent)*, 102, 180.
oluşum ağacı *(stemma)*, 57.
onurlandırıcı deneyim *(épreuve glorifiante)*, 157.
ORHAN VELİ, 179.
oyunsal işlev *(fonction dramatique)*, 147.

öğreti *(doctrine)*, 16, 45, 173, 186.
örgenbilimsel izge *(code anatomique)*, 94.
örgenlenim *(organisation)*, 135, 146
örnekçe *(modèle)*, 101, 102, 122, 139, 140, 180, 182, 204.
örnekseme *(analogie)*, 187.
öykü *(conte)*, 96, 131, 168.
özdeşlik *(identité)*, 32, 43, 94, 130, 199.
özellik *(trait)*, 47.
özgönderimli *(autoréférentiel)*, 63.
özne *(sujet)*, 13, 18, 56, 57, 58, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 177, 178, 191, 201, 205, 206, 207.
öznellik *(subjectivité)*, 165, 166, 168, 178, 179, 205, 206, 207.
öznel uzam *(espace subjectif)*, 168.

PARİS GÖSTERGEBİLİM OKULU, 169, 203, 205.
PARRET, H., 166, 208.
PASTERNAK, B., 121.
PATTE, D. ve A.., 147, 148.
PEIRCE, Ch. S., 90, 91, 92, 93, 94. 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116.
PIAGET, J., 18, 19, 101, 173.
PLATON, 187.
POINCARÉ ENSTİTÜSÜ, 126.
politika, 65, 160
POPPER, K., 185, 187, 188..
POUILLON, J., 70, 82.

POUSSEUR, H., 17.
PRAG DİLBİLİM ÇEVRESİ, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 45.
PRIETO, L. J., 110, 116, 117, 118,
PROPP, V., 97, 122, 123, 145, 146, 147, 149, 156, 157.
PUŞKİN, A. S., 122.

RABELAIS, F., 19, 123.
RADCLIFFE-BROWN, A. R., 73.
RASTIER, F., 139, 143, 208.
REGNIER, A., 204.
REICHENBACH, H., 127.
RENZI, L., 43.
ruhbilim *(psychologie)*, 27, 32, 111.
RUWET, N., 38, 40.

SAİT FAİK, 168.
SARTRE, J.-P., 16, 105, 106, 197, 198.
SAUSSURE, F. de, 16, 19, 26, 27, 28, 29, 31,32, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 43, 45, 48, 50, 51, 64, 67, 71, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 120, 121, 124, 125, 127, 129.
saymaca *(arbitraire)*, 30, 115.
SEBEOK, T. A., 109, 111, 112, 114, 115.
seçmeci *(éclectique)*, 17.
SEGRÉ, C., 109.
ses *(son)*, 29, 32, 35, 36, 37, 52, 124.
sesbilgisi *(phonétique)*, 35, 36.
sesbilim *(phonologie)*, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 49, 53,98, 111, 181.
sesbirim *(phonème)*, 35, 42, 43, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 98, 131, 132, 181.
sesbirimcik *(phème)*, 131, 132, 134, 135.
sınıflandırma *(classification)*, 75, 99, 105, 114, 199.
simge *(symbôle)*, 72.
SOKRATES, 25.
somut *(concret)*, 97, 100.
sonuçlandırıcı deneyim *(épreuve décisive)*, 127.
SOPHOKLES, 179.

SOURIAU, E., 25, 146, 147.
soyut *(abstrait)*, 97, 100
söylem *(discours)*, 55 – 63, 72, 85, 96, 115, 116, 128, 129, 131, 152, 153, 158, 163, 165, 166, 169, 190.
söylem çözümlemesi *(analyse du discours)*, 126.
söylen *(mythe)*, 38, 84 – 95, 96, 97, 98, 99, 100, 195, 199, 208.
söylenbilim *(mythologie)*, 126, 127, 128.
söyleşim *(dialogue)*, 62.
söz *(parole)*, 28, 32, 35, 40, 42, 43, 64, 102, 120, 166.
sözce *(énoncé)*, 48, 55, 56, 57, 61, 62, 122, 131, 146, 149, 150, 159, 161, 166, 168.
sözcelem *(énonciation)*, 61, 166, 167, 168, 207.
sözcelem öznesi *(sujet de l'énonciation)*, 166, 167.
sözcelenmiş sözcelem *(énonciation énoncée)*, 166.
sözceleyici *(énonciateur)*, 167.
sözcük *(mot)*, 41, 42, 47, 98, 181.
sözdizim *(syntaxe)*, 57.
sözlükbirim *(lexème)*, 47, 131, 132, 133, 134, 135, 149.
söz yitimi *(aphasie)*,37
SPERBER, D., 80, 97.
STEINER, W., 115.
STENDHAL, 179.
süredizim *(chronologie)*, 193.
süreklilik *(constance, constinuité)*, 41, 51, 84, 156.

ŞİİRSEL DİL ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ, 121.
şiirsel işlev *(fonction poétique)*, 60.
ŞIKLOVSKİ, V., 122.

tarih, 20, 22, 26, 30, 35, 38, 76, 104, 105, 111, 182 – 202, 205, 206, 208.
tekilcilik *(atomisme)*, 15
temel sözce *(énoncé élémentaire)*, 149.
TESNIÉRE, L., 34, 38, 57, 58, 127, 146.
TİNİANOV, J. 123.
TODOROV, T., 57, 111, 121, 122, 123.
TOMAŞEVSKİ, B., 122, 124.

toplum, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 82, 87, 90, 91, 95, 102, 104, 105, 106, 121, 124, 127, 182, 185, 186, 197, 198, 199, 200.
toplumbilimsel izge *(code sociologique)*, 94.
totem *(totème)*, 73, 74, 75.
totemcilik *(totémisme)*, 72, 73.
törem *(rite)*, 109.
töz *(substance)*, 29, 50, 51, 98, 131, 184, 193, 198.
TRNKA, B., 34.
TRUBETSKOY, N. S., 14, 15, 34, 37, 43.
tümce *(phrase)*, 41, 46, 55, 56, 57, 58.
tümleç *(complément)*, 56, 57.

UBERSFELD, A. 146.
uygar *(civilisé)*, 99, 198.

üçüncüllük *(tiercéité)*, 112.
üretici-dönüşümsel dilbilgisi *(grammaire générative transformationnelle)*, 67.
üstdilsel işlev *(fonction métalinguistique)*, 60.

VACHEK, J., 34.
VARDAR, B., 27, 31, 35, 36, 55, 56, 109, 128, 129, 146, 149, 174.
varoluşçuluk, *(existentialisme)*, 16, 25.
varsayım *(hypothèse)*, 176, 185.

yaban düşünce *(pensée sauvage)*, 198, 199.
yabanıl *(sauvage)*, 73, 198.
yananlam *(connotation)*, 120.
yapı *(structure)*, 17, 21, 29, 36, 38, 39, 40, 47, 59, 64, 68, 69, 70, 72, 81, 82. 83, 86, 87, 92, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 124, 130, 135, 144, 149, 151, 152, 160, 174, 175, 178, 180, 184, 185, 195, 200, 208.
yapıt *(oeuvre)*, 181, 182.
yayılım *(expansion)*, 56, 169.
yazar *(auteur)*, 167

yazgı *(destin)*, 186.
yazın *(littérature)*, 121, 122, 123, 124, 177, 178, 179, 181, 182, 204, 206, 208.
yazınsallık *(littérarité)*, 122.
yerdeşlik *(isotopie)*, 88, 133, 135, 156.
yetilendirici deneyim *(épreuve qualifiante)*, 157.
yerlem *(coordonnée)*, 63, 100, 156.
yordam *(procédé)*, 122.
yorumbilim *(glossématique)*, 50.
yöntem *(méthode)*, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 25, 28, 32, 41, 45, 53, 67, 68, 70, 71, 83, 87,98, 102, 113, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 152, 169, 173, 174, 176, 177, 178, 183, 189, 191, 194, 195, 202, 203, 204, 205, 206.
YUNUS EMRE, 179.
YÜCEL, T., 135, 166, 145, 178, 184, 196, 198, 199 (109, 117, 131, 145, 150, 159, 162.
yüklem *(prédicat)*, 56, 57, 58, 149, 160, 161.
yüzeysel düzey *(niveau superficiel)*, 131, 145.
yüzeysel örgenlenim *(organisation superficielle)*, 109.

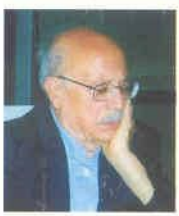
zaman *(temps)*, 51.
zamansallık *(temporalité)*, 63.
ZILBERBERG, Cl., 169, 208..
zorunlu *(nécessaire)*, 102, 103, 180.
zorunluluk koşullandırımı *(modalité aléthique)*, 132, 133.

TAHSİN YÜCEL

YAPISALCILIK

CAN

DENEME

İlk baskısı 1982 yılında yapılan ***Yapısalcılık***, edebiyat meraklılarıyla araştırmacıların büyük ilgisiyle karşılanmıştı. Konu üzerinde yeterli yayının ülkemizde hâlâ olmadığı düşünülürse, **Tahsin Yücel**'in bu değerli çalışmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Yapısalcılığın büyük öncülerinden *Lèvi-Strauss, Jacobson, Benveniste, Gremas*'tan *Genel Dilbilim Dersleri*'nin efsanevi yazarı dilbilimci *Ferdinand de Saussure*'e, konuya katkıda bulunmuş düşünürlerin görüşlerini tartışan Tahsin Yücel, *Yapısalcılık*'la Türk okurunu yazınsal metinlerin arka planlarını keşfe çağırmış, yüzyılımızın bu önemli düşünce akımını da duyurmak istemişti. Can Yayınları, romanları ve öykülerinin yanı sıra Tahsin Yücel'in deneme, eleştiri ve incelemelerini de yayınlamayı sürdürüyor. Daha önce yayınladığımız *Yazın, Gene Yazın* gibi *Yapısacılık* da sıkı okurun başucu kitaplarından olacak

KAPAK RESMİ: MAX ERNST

ISBN 975-07-0526-2

KDV İÇİNDEDİR

http//www.canyayinlari.com